ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

Журнал внесено до бази даних цитувань CrossRef (США)

Індексується в міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus International Journal Master List (Польща)

3(13), 2020

Київ
Пенітенціарна асоціація України
Науково-дослідний інститут публічного права
2020

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2020/№ 3(13)

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ» ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.
УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА 30 ВЕРЕСНЯ 2020 РОКУ.
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО **КАТЕГОРІЇ «Б»** ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 28 ГРУДНЯ 2019 РОКУ № 1643.

Редакційна колегія

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)

Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (**заступник голови редакційної колегії)**

Галунько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту №3 Національної академії внутрішніх справ

Батиргареєва В. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Безпалова О. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Головко О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

Зозуля Є. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Россіхін В. В., доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

Яковець І. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробації»

Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Іноземні члени редколегії

Р. Гай, доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінального правосуддя Університету штату Нью-Йорк в Освего (США)

Г. Міканадзе, кандидат юридичних наук, Генеральний секретар парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (Грузія)

П. Хомчинскі, доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)

М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)

М. Каламан, доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)

М. Шикут, доктор філософії, Університет Миколая Коперніка в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)

А. Айрапетян, кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)

Відповідальний секретар: кандидат юридичних наук, доцент **Сокальська О. В.**

ISSN 2523-4552
Key title: Vìsnik Penìtencìarnoï asocìacìï Ukraïni (Print)
Abbreviated key title: Vìsn. Penìt.ï asoc. Ukr. (Print)
Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Адреса редакції:
вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,
тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net
www.visnykpau.com

© «ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ», 2020

BULLETIN
OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

The journal is entered into CrossRef (USA)

Indexed in the Index Copernicus International Journals Master List (Poland)

3 (13), 2020

Kiev
Penitentiary association of Ukraine
Scientific Institute of Public Law
2020

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE 2020/№ 3(13)

SCIENTIFIC JOURNAL

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.
THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES КВ №22858-12758 ПР DATED AUGUST 28, 2017
THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON SEPTEMBER 30, 2020
THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE **CATEGORY "B"** LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 1643 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF DECEMBER 28, 2019

Editorial Board

Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» **(Head of the Editorial Board)**

A. Stepaniyk, Doctor of Law, Prof., Head of department of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine **(Vise Head of the Editorial Board).**

V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific Institute of Public Law

D. Andrieev, Doctor of Law, Prof., Head of the Educational and Research Institute №3 of the National Academy of Internal Affairs

V. Batyrgareieva, Doctor of Law, Senior Researcher, Director of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

O. Bespalova, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Administrative Activities of the Kharkiv National University of Internal Affairs

O. Holovko, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Chair of the State Law disciplines of the Law faculty of V. N. Karazin Kharkiv National University

S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs

Ye. Zozulia, Doctor of Law, Prof., Professor of the General Legal Disciplines Department of the Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

O. Krykushenko, PhD, Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

V. Rossikhin, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine, Vice-Rector for Innovative Corporate Work and Administration of the Kharkiv National University of Radio Electronics

I. Yakovets, Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»

O. Yarmysh, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

Foreign members of the editorial board

R. Guy, PhD, Prof., Chair Department of Criminal Justice, State University of New York at Oswego (USA)

G. Mikanadze PhD**,** Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Georgia)

P. Chomczynski, PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)

M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)

M. Kalaman, PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chenstohov (Poland)

M. Shykut, PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Lebork district court (Poland)

A. Hayrapetyan, PhD, Director Law Jnstitute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Republic of Armenia)

Executive secretary: PhD, Associated Professor **O. Sokalska**

ISSN 2523-4552
Key title: Vìsnik Penìtencìarnoï asocìacìï Ukraïni (Print)
Abbreviated key title: Vìsn. Penìt.ï asoc. Ukr. (Print)
Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Adress of Editorial Board:
2 A, H.Kirpy str. Kyiv, 03035,
тel. 067 174 92 01 E-mail:
visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

© «BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE», 2020

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.01
УДК:340.14

Кириченко В. Є.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фундаментальних
та юридичних дисциплін Харківського
національного університету
внутрішніх справ
e-mail: xramovnik6999@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5497-907X

ІДЕЇ, ЩО ПРАВЛЯТЬ СВІТОМ – ВЕЛИКА ХАРТІЯ ВОЛЬНОСТЕЙ

Досліджується проблема міфологізації видатної пам'ятки права – *Magna Carta*. Відзначаються особливості у сприйнятті цього документа в англо-саксонській та континентальній традиції.

Ключові слова: *право; міф; хартія; Magna Carta; історія; конституція.*

Исследуется проблема мифологизации выдающегося памятника права – *Magna Carta*. Отмечаются особенности в восприятии этого документа в англо-саксонской и континентальной традиции.

Ключевые слова: *право; миф; хартия; Magna Carta; история; конституция.*

Постановка проблеми. Твердження афінського філософа Платона про те, що саме ідеї правлять світом, як і його філософія у цілому, були одночасно і підтриманими, і оспорюваними в науковому середовищі. У свій час М. Вебер заперечував, що саме інтереси (матеріальні та ідеальні), а не ідеї безпосередньо визначають діяння людини … втім картини світу, які створюються ідеями, дуже чітко, немовби стрілки, визначають шляхи, якими динаміка інтересів рухає дію далі [1, s. 414].

Саме в контексті ідей, що правлять світом, їхнього розуміння та сприйняття в залежності від історичних епох та культурних світів, спробуємо подивитися на одну із знакових в історії людства пам'яток права – Велику хартію вольностей (лат. *Magna Charta Libertatum*). Більше ніж 800 років минуло відтоді, коли король Іоанн (англ. John Lackland) був змушений підписати цей документ. Говорячи про таку нагоду, йдеться насамперед про властивість людини дивитися на оточуючи нас речі стереотипно, навіть буденно, уникаючи сутності, а в деяких випадках відверто міфологізуючи особливо знакові речі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо Великої Британії,

© Кириченко В. Є., 2020

то країна ще напередодні значної ювілейної події – 800 років з дня підписання хартії, розпочала готувалася до цього свята. Власне два університети – Іст-Англії та Лондонський присвятили окремий проєкт на честь ювілею, у межах якого відбулася наукова конференція, що зібрала дослідників зі всього світу [2]. Поважне зібрання підтвердило, що і нині, після стількох років досліджень, які розпочались у XVIII ст. зусиллями сера Уільяма Блекстона (англ. William Blackstone) [3], а в Російській імперії проф. Д. М. Петрушевського [4], є місце для нового. Наприклад, британці зауважили, що з чотирьох списків хартії, які збереглись, щонайменше два сформульовані та написані не королівськими стряпчими, а церковниками. А також те, що в XIII ст. *Magna Carta* сприймалась не як королівський документ, а як церковний.

Постановка завдання. На цьому фоні резонансно постають популістські трактовки цієї пам'ятки права в нашій країні. Достатньо ознайомитися з україномовною редакцією статті про хартію, що міститься у вільній загальнодоступній мультимовній універсальній інтернет-енциклопедії – Вікіпедії: «Вели́ка ха́ртія вольностей 1215 року або Маґна Карта (лат. *Magna Carta*) – перша «неписана» конституція Англії» [5]. Саме такі конотації можна було зустріти серед окремих англійських юристів вігівської орієнтації наприкінці XVI ст. Британці впевнені, що їх національна самосвідомість сформована положеннями Великої хартії вільностей, що вони є вільними людьми, які живуть в країні, де править закон. Утім ідеї цього документу вплинули на розвиток прав людини, на принцип верховенства закону, що обмежував свавілля верховної влади, не лише в Британії. Їх присутність помітна в американському Білі про права 1789 р., у французькій Декларації прав людини та громадянина 1793 р., в оонівській Загальній декларації прав людини 1948 р. Втілення принципу верховенства закону є пріоритетним завданням для будь якого народу, який переймається побудовою справедливого суспільства. Втім це завдання так і не стало суттєвим для сучасної української влади, навіть за умов наявності «Конституції П. Орлика».

Виклад основного матеріалу. За століття, що минули з тих славетних часів, ця пам'ятка права по різному сприймалася як, власне, британцями, так і світовою спільнотою. Сьогодні ми маємо щонайменше два різних підходи до хартії: юридичний (юристи першими почали досліджувати *Magna Carta*, для яких вона поступово набуває значення конституційного документа Великобританії) та історичний (історики долучилися до аналізу лише у XVIII ст., коли юристи вже взяли хартію за основу сучасних концепцій прав і свобод людини).

Не набридаючи всім відомою історією підписання 15 червня 1215 р. на заливному лузі Раннімед, що на краю Віндзору, документу, який дарував свободи баронам, церкві та вільним англійцям, пригадаємо найбільш знакові моменти. А саме, хартії були традиційним способом оформлення доброї волі англійських монархів щодо своїх підданих (найбільш відомою є Хартія вольностей Генріха I, у подальшому підтверджена королями Стефаном та Генріхом II, яка надихала пригнічених баронів у боротьбі проти тирана, з лег-

кої руки архієпископа Кентерберійського).

Відмінність хартії 1215 р. якраз полягає в тому, що обдаровані змусили свого короля зробити такий собі «подарунок». По суті, для Іоанна це був тактичний крок у боротьбі з бунтівними баронами, який надавав час зібрати сили для придушення повстання. Отже барони, вважаючи себе переможцями, сприймали хартію як мирний договір, а король як перемир'я з бунтівниками. За два місяця, після підписання, папський легат привіз до Англії звістку, що на прохання Іоанна папа Інокентій III своєю булою визнав хартію недійсною «на всі віки потомні» та такою, що не в який спосіб не зобов'язує ані Іоанна, ані його нащадків, бо підписана вона під впливом погроз. І дійсно «порок волі» ніхто з дослідників під сумнів не ставив. Перша баронська війна на захист хартії закінчилась у 1216 р. смертю сторони в правочині.

Малолітній син Іоанна Генріх, що посів батьківський престол, два роки поспіль у 1216 і 1217 рр. підтверджував нові редакції документу виговорюючи у баронів певні поступки. Остаточну редакцію хартії було підписано у 1225 р., коли Генріх III досяг повноліття. Зазначені редакції вже не містили статті, що відображали найбільш реакційні вимоги баронів, у той же час більш повно враховували інтереси дрібних феодалів і міст та в цілому сприяли централізації країни. Але підтвердження хартії не означало бажання її дотримуватись і майже все XIII ст. цей документ об'єднував навколо себе незадоволених свавіллям королівської влади. Більш того, саме *Magna Carta* призвела до появи в 1265 р. зібрання представників трьох станів англійського королівства. І вже, можна сказати, традиційно хартія у 1297 р. була підтверджена Едуардом I, долучена до статутів королівства*, тим самим набула сили закону та випала з поля зору політиків на пару століть.

Утім, якщо брати ідеї, то вони нікуди не поділись, ще Г. Брактон, у відомому трактаті «Про закони та звичаї в Англії», продовжуючи традицію хартії, висловлювався щодо пріоритету права над королівською владою та обов'язку монархів дотримуватись законів і звичаїв [6]. Пізніше Д. Фортеск'ю відзначав, що король не може змінити закон без згоди свого народу, представленого парламентом [7]. Власне ці дискурси у поєднанні з Великою хартією знайшли своє втілення в концепції гарантій споконвічних «прав та вільностей» англійців, «панування права», «парламентаризму», тощо.

За часів правління династії Тюдорів мало хто наважувався згадувати документ, що обмежував королівську владу. І тільки коли влади дістався Яків I Стюарт, зусиллями юристів загального права, хартія стала набувати свою велич. Саме з початком правління монархів цієї шотландської династії у англійців виникла уява, що їх королі взяли за взірець модель правління норманських загарбників, більшість юристів загаль-

* Вважаємо, що дослідникам, особливо українським, слід враховувати цю кількість редакцій. Бо увага англійців завжди зосереджувалася на діючий редакції. У нас же користується популярністю саме первинний текст документу. А ще редакції різняться мовами викладення.

© Кириченко В. Є., 2020

ного права вважала правління у такий спосіб деспотичним і таким, що порушує правовий порядок заповіданий предками.

Традиційно, англійське загальне право позиціонувалося як неписане, а будь-який текстовий документ використовувався у якості орієнтиру в правовому просторі. Право не виступало регулятором відносин, а сприймалося довершеним імперативом, що організує суспільство. Ось чому найкращою формою його збереження та передачі вважалася традиція, або «народна пам'ять». І власне пам'ять була основною чеснотою юриста, зобов'язаного тримати в ній прецеденти предків. А вже індивідуальна сукупність створювала колективну пам'ять народу. У такий спосіб зберігалася традиція загального права, а воно саме вважалося втіленням розуму. На думку Е. Кока правове знання є вищим видом знання і не кожен здатен його опанувати. Саме від цього яскравого представника англійських юристів – очільника королівського суду, виходить ініціатива зробити Велику хартію основою неписаної британської конституції, попри первинне значення цієї пам'ятки права. Король повинен правити відповідно до англійського загального права, яке є нерукотворним, а відтак і не повинно зазнавати змін. Тому, з точки зору традиційного уявлення про право, дуже сумнівним виглядали спроби корони провести будь-які реформи в праві.

Е. Кок вважав рішення судів та парламентські акти деклараціями загального права. І на його думку: «Статут Велика хартія є кращим підтвердженням і реституцією загального права» [8, p. 81a]. І далі: «Загальне право являє себе й у Великій хартії, і в інших старовинних статутах…» [8, p. 115b]. А відтак будь-яка правотворчість призводить до відступу від «досконалих» англійських законів. Його послідовники, під час революційних подій, вважали що вони повертаються до споконвічних національних свобод, звільнюючи країну від зловживань. Таких же поглядів, вже дещо пізніше, дотримувались вігські історики [9, p. 4].

Отже можна вести мову, про наявність у професійних юристів – суддів, баристерів, що переймалися історико-правовою проблематикою, особливої системи мислення, системи, яка ґрунтувалася на установках загального права і була перевантажена упередженнями та забобонами. Тут доцільно згадати погляди правників, що приділяли увагу історичним студіям та входили до складу «Антикварного товариства», яке також об'єднувало відомих англійських істориків. Антиквари відзначали упереджене ставлення своїх колег юристів, проте здолати інертність цієї міфологічності їм так і не вдалося. Праці членів Антикварного товариства свідчать про творчій пошук нових методів дослідження соціально-політичних явищ минулого та прискіпливу увагу щодо змін у житті Британії. Протягом XVII–XIX ст. в англійській історичній літературі переважали партійність та наративізм. Виправлятися ситуація почала лише наприкінці XIX ст., коли історики приступили до методичного дослідження загального права. За ці століття з'явилося багато студій щодо дослідження витоків британської конституції, її характеру та структури, які обіймали в собі діаметрально протилежні погляди та слугували предметом теоретичних та політич-

них дискусій. «Ні про що так багато не говорилось і ніщо так мало не розуміється, як англійська конституція. Кожен цитує її з будь-якої нагоди, але небагато хто знає де її шукати» [10, p. 27], зазначає з цього приводу відомий політик та публіцист лорд У. Б. Абінгдон.

З огляду на це розмаїття, особливо хотілося звернути увагу на появу в 1957 р. роботи новозеландського дослідника Дж. Покока – «Стародавня конституція і феодальне право» [11], яка не тільки не втратила актуальності, за ці роки, а й додала. Фундатор Кембриджської школи історії понять Дж. Покок запропонував новий підхід до дослідження політичної теорії, коли мова розглядається як невід'ємна частина тої реальності, яку вона описує. Таке бачення політичної реальності передбачає, що і саме знання про ці процеси є теж політичним. Дж. Покок виокремив правову свідомість передреволюційного часу як самостійну проблему. Досліджуючи роботи юристів загального права він намагався з'ясувати настанови свідомості, цінності орієнтири, базові принципи, дістатися професійної мотивації поведінки юристів. На його думку система мислення, що базується на загальному праві складалася з міфів, що спиралися на віру в нерукотворність, безсмертя, досконалість та незмінність англійського права, їх безсумнівну перевагу в порівнянні з континентальною системою. Твори юристів не мають аналогів серед праць їх сучасників, вони використовували специфічний «словник», ідіоми, що існували в латині та англійській мові, переносячи їх з одної мови в іншу. Взявши в якості джерела права Велику хартію вольностей, якій на той час вже було 400 років, юрист повинен був застосовувати мову своїх попередників. І тільки ця мова могла вважатися мовою права, з тільки їй притаманною термінологією та лексикою. Юрист звертався, відтворював, апелював, фіксував певну конституційну даність, конституційне придання, яке існувало в свідомості колег по цеху. Ця даність спиралася на традицію, а відтак була авторитетною і не лише для самих юристів, а й для сучасників. Це була ірраціональна віра в «стародавню конституцію», яка існувала незмінно, і ця віра була притаманна масовій юридичній свідомості.

Отже міфічний ореол ніколи не залишав Великої хартії вільностей і на цьому можна було б заспокоїтись, але! 800 років опісля прийняття нормативного акту продовжують діяти чотири його статті. Це, 1 та 15, які гарантують свободу церкви та свободу місту Лондону, а також статті 39 та 40, що унеможливлюють свавільний арешт та гарантують справедливе судочинство. І виявляється, що пам'ятка права є не просто символом, а діючим нормативно-правовим актом.

Ще більше вражає ситуація, що склалася навколо хартії в Сполучених Штатах. У конституційних документах північноамериканської держави відсутнє будь-яке посилання на *Magna Carta.* У той же час більше півтори сотні рішень Верховного суду США постановлені з посиланням на акт, що немає юридичної сили в державі.

В історичній ретроспективі міфологізація передує науковому пізнанню. Міфотворчість є властивістю людського уявлення і саме це відрізняє людину від тварин, а суспі-

льна свідомість просто приречена існувати між фактом і міфом. Коли фактів бракує на допомогу завжди приходить міф. І якщо вірити психоаналітикам, то це не погана річ. К. Г. Юнг наочно продемонстрував і довів безперервний зв'язок поколінь, який здійснюється у формі міфу чи то колективного безсвідомого, яке безпосередньо впливає на кожного індивіда. А історія міфологізації Magna Carta є блискучим підтвердженням думки видатного вченого. «Міф, – кажуть отці церкви, – є тим, у що віриться завжди, скрізь і всіма. Отже, людина, яка вважає, що може прожити без міфу або поза міфом, є виключенням, тоді вона нагадує істоту, позбавлену коріння, яка не має справжнього зв'язку ані з минулим, ані з життям предків, яке продовжується в середині нас, ані з сучасним людським суспільством» [12, с. 35].

Висновки. Минуле (чи то реальне, чи то міфічне) завжди мобілізовувало і спонукало окремих індивідів та етнос у цілому на певні дії. За цих умов політична влада ніколи не відмовлялась використати історію задля вирішення власних кон'юнктурних задач. Парадоксальним прикладом виступає історія Великої хартії – акту права, прийнятого на суспільну вимогу. Тут міфологізація починає наростати зусиллями опозиційних юристів у супереч бажанням королівської влади. Сила міфу стає такою, що змушує, кінець кінцем, королівську владу святкувати ювілей появи документу, який власне обмежив цю саму владу. Що є найяскравішим прикладом позитивної міфологізації. У той же час є всі підстави говорити про агресивну міфологізацию наукового історичного знання на всьому пострадянському просторі та зокрема в Україні. А нове прочитання історії, після коригування політичного курсу в країні, стає професійною спеціалізацією, навіть перетворюючи традиційну політизацію історії на історичну політик

.

Список використаних джерел

1. Weder W. Soziologie, weltgeschichtliche Analysen, Politik. Stuttgart. 1956. XXXV, 560 s.

2. The Magna Carta Conference. A landmark conference on Magna Carta and its world showcasing major new discoveries, hosted by the AHRC's Magna Carta Project, 17-19 June 2015. URL: http://www.magnacartaresearch.org/static/conference/downloads/MCP%20Conference%20programme.pdf (дата звернення: 20.08.2020).

3. Blackstone, William, Commentaries on the Laws of England, facsimile edition with introductions by Stanley N. Katz. 4 vols. Univ. Chicago, 1979.

4. Петрушевский Д. М. Великая Хартия Вольностей и конституционная борьба в английском обществе во второй половине VIII века. С приложение латинского и русского текста Великой Хартии и др. документов. Изд. 2-е. Москва : Изд. М. и С. Сабашниковых, 1918. 176 с.

5. Велика хартія вольностей. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Велика_хартія_вольностей (дата звернення: 20.08.2020).

6. Bracton, Henry de. De Legibus et Consuetudinibus Angliae, 4 vols. / ed. G. E. Woodbine, transl. S. E. Thorne London : Publications of the Selden Society, 1968–77.

7. Fortescue, Sir John. The Governance of England: Otherwise Called The Difference

between an Absolute and a Limited Monarchy. A Revised Text edited with Introduction, Notes, and Appendices by Charles Plummer. London : Oxford University Press, 1885. 387 p.

8. Coke E. The first part of Institutes of the law of England, or, a commenlary upon Littleton. 18th ed. London : J. &W.T. Clarke, 1823. 1622 p.

9. Такі погляди надали підстави сучасним дослідникам називати Е. Кока батьком вігської інтерпретації історії, наприклад див.: Ashley M. Magna Carta in the seventeenth century. Virginia, 1965. 62 p.

10. Abingdon, Earl of. Thoughts on the Letter of Edmund Burke, esq., to the sheriffs of Bristol, on the affairs of America. Oxford, 1777. 64 p.

11. Pocock J. G. A. The Ancient Constitution and the Feudal Law. London, 1957. 402 p.

12. Юнг К. Г. Символ трансформации. Москва : АСТ, АСТ Москва, 2008. 731 с.

References

Weder, W. (1956). *Soziologie, weltgeschichtliche Analysen*, Politik. Stuttgart.

The Magna Carta Conference. A landmark conference on Magna Carta and its world showcasing major new discoveries, hosted by the AHRC's Magna Carta Project, 17-19 June 2015. URL: http://www.magnacartaresearch.org/static/conference/downloads/MCP%20Conference%20programme.pdf (accessed: 20.08.2020).

Blackstone, William (1979). *Commentaries on the Laws of England,* facsimile edition with introductions by Stanley N. Katz. 4 vols. Univ. Chicago.

Petrushevskij, D. M. (1918). *Velikaya Hartiya Volnostej i konstitucionnaya borba v anglijskom obshestve vo vtoroj polovine VIII veka*. S prilozhenie latinskogo i russkogo teksta Velikoj Hartii i dr. dokumentov. Izd. 2-e. Moskva : Izd. M. i S. Sabashnikovyh [in Russian].

Bracton, Henry de. (1968–77). *De Legibus et Consuetudinibus Angliae*, 4 vols. / ed. G. E. Woodbine, transl. S. E. Thorne London: Publications of the Selden Society.

Fortescue, Sir John (1885). *The Governance of England: Otherwise Called The Difference between an Absolute and a Limited Monarchy*. A Revised Text edited with Introduction, Notes, and Appendices by Charles Plummer. London: Oxford University Press.

Coke, E. (1823). *The first part of Institutes of the law of England, or, a commenlary upon Littleton.* 18th ed. London : J. &W.T. Clarke.

Ashley, M. (1965). *Magna Carta in the seventeenth century.* Virginia.

Abingdon, Earl of. (1777). *Thoughts on the Letter of Edmund Burke, esq., to the sheriffs of Bristol, on the affairs of America*. Oxford.

Pocock, J. G. A. (1957). *The Ancient Constitution and the Feudal Law*. London.

Yung, K. G. (2008). *Simvol transformacii.* Moskva: AST, AST Moskva [in Russian].

V. Kyrychenko, *Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Fundamental and Legal Disciplines of Kharkov National University of Internal Affairs*

e-mail: xramovnik6999@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5497-907X

Ideas that rule the world – Magna Carta

The thesis considers a problem of the outstanding monument of law mythologization - *Magna Carta*. The specificity in the perception of this document in the Anglo-Saxon and Continental traditions is noted. We are talking about the peculiarity of a person to perceive the phenomena around us stereotypically, casually, avoiding the essence, and in some cases, openly mythologizing especially significant phenomena.

© Кириченко В. Є., 2020

The British are convinced that their national sense of justice is shaped by the provisions of Magna Carta, that they are free people who live in a country ruled by law. But the ideas contained in the charter influenced the development of human rights, the rule of law that limited the arbitrariness of the supreme power, not only in Great Britain. The implementation of the principle of the rule of law is a priority for any people who strive to build a just society.

Over the centuries that have passed since the appearance of this monument of law, it has been perceived differently at one time or another in history, both by the British and by the world community. Today, there are at least two approaches to the perception of the charter: legal, since it was lawyers who first began to investigate Magna Carta, gradually turning it into a constitutional document of Great Britain; and historical, which arose in the 18th century, when historians joined the study of the charter. In these two approaches, mythologization is inherent in the first, thanks to the efforts of opposition lawyers who acted against the wishes of the royal power. It is the power of myth that compels royal power to celebrate the anniversary of the appearance of the document that limited this very power.

Keywords*: law; myth; charter; Magna Carta; history; constitution.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.02
УДК 340

Самойленко О. О.,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-4624-5105

ПРИТУЛКИ ДЛЯ АРЕШТАНТСЬКИХ ДІТЕЙ У КИЄВІ НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті досліджуються особливості становлення та розвитку притулків для арештантських дітей у Києві наприкінці XIX – початку XX століття. На основі архівних документів та інших матеріалів проводиться реконструкція та аналіз діяльності й розвитку регіональних притулків для дітей ув'язнених. Розглянуто історичний досвід надання соціальної допомоги дітям, які потрапили в складні життєві умови і тимчасово могли перебувати під опікою кваліфікованих та турботливих людей.

Ключові слова: *притулок; Товариство Київський Тюремний Патронат; Дамське відділення товариства піклування про в'язниці; благодійність.*

В статье исследуются особенности становления и развития приютов для арестантских детей в Киеве в конце XIX – начале XX вв. На основе архивных документов и других материалов произведена реконструкция и анализ деятельности и развития региональных приютов для детей заключенных. Рассмотрен исторический опыт предоставления социальной помощи детям, попавшим в сложные жизненные условия.

Ключевые слова: *приют; Общество Киевский Тюремный Патронат; Дамское отделение общества попечения о тюрьмах; благотворительность.*

Постановка проблеми. Проблема залишених дітей без батьківської опіки була і залишається однією з гострих соціальних проблем у всі часи. Особливо це стосується дітей, батьки яких знаходяться у місцях ув'язнення. Слід зазначити, що до 1744 року чоловіки, жінки і діти утримувалися у в'язницях разом. І тільки в 1839 році було визнано незручність утримання дітей разом з батьками. Микола І видав закон, яким дозволялося розміщати дітей, за винятком немовлят, в закладах Наказів громадського піклування*. Ці накази були утворені в 40 губерніях і підпорядковувалися Міністерству внутрішніх справ [1, с. 671]. Під

* О дозволении помещать в Приказы Общественного Призрения малолетних арестантских детей. Закон 12620. ПСЗ Российской империи 1825–1881. Т. 14. 1839. С. 671.

© Самойленко О. О., 2020

впливом філантропа Вальтера Венінга, члена Лондонського суспільства поліпшення тюремного порядку, Олександр I у червні 1817 року затвердив «Положення про комплектування Окремого корпусу внутрішньої тюремної варти», згідно з яким було створено Російське «Товариство піклувальне про в'язниці» [2, с. 47]. Подібні товариства почали з'являтися в різних містах Російської Імперії. Так, в 1826 році було створено 7 губернських комітетів, впродовж наступних 10 років почали свою діяльність ще 38 губернських комітетів. У Києві у 1834 році за пропозицією генерал-ад'ютанта князя В. Трубецького розпочало свою діяльність відділення товариства «Київський тюремний комітет». Комітет складався з представників дворянства і купецтва, в нього входили люди відомі своєю порядністю і філантропією. Проведення буржуазних реформ, модернізація всього суспільства привела і до реформування в'язниць – у 1879 році була проведена Тюремна реформа. Була створена єдина загальнодержавна тюремна система, розроблена законодавча база пенітенціарної системи. Змінювалися основні засоби поводження з ув'язненими, а також цілі і завдання тюремної системи. Піклувальні товариства проіснували до 1893 року, потім їх перетворили в тюремно-благодійні комітети. Більшість функцій у них було вилучено. З цього часу тюремно-благодійні комітети стали займатися тільки питаннями матеріальної допомоги ув'язненим [2, с. 49]. Згодом сформувалися Дамські Комітети товариства піклування про в'язниці, які займалися ув'язненими жінками. У Києві, 16 грудня 1898 року, було відкрито Київське Дамське відділення товариства піклування про в'язниці, яке займалося філантропією виключно в інтересах заарештованих жінок і їхніх дітей [3, с. 14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія створення та функціонування двох притулків для дітей ув'язнених у Києві не достатньо досліджена та представлена у літературі. Деякі аспекти їх діяльності розглянули у своїх роботах сучасні науковці: Л. Мачулін, М. Батчаєва, А. Бабушкін, Г. Іванова [4]. Джерельну базу дослідження становлять архівні документи та матеріали, а також друковані щорічні звіти Товариства Київський Патронат, яке допомагало особам, звільненим з місць позбавлення волі у м. Києві.

Постановка завдання. Метою даної розробки є вивчення історичного досвіду на прикладі організації та діяльності у Києві двох притулків для арештантських дітей: притулку для малолітніх дітей засланців-каторжних і осіб, що утримуються в місцях позбавлення волі м. Києва, та притулку для арештантських дітей при київській губернській в'язниці. Для цього необхідно визначити роль державних органів та приватних осіб у створенні та утриманні притулків. Реконструювати внутрішній устрій та альтруїстську роботу їх працівників. Потрібно вивчити та використати вітчизняний регіональний досвід минулих років, який сприятиме вирішенню подальших завдань, які постають перед благодійними організаціями сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Київ у XIX столітті був центром політичного, економічного, культурного і релігійного розвитку. Він був відомий своєю громадською доброчинні-

стю. У Києві діяли близько сотні різних попечительств, комітетів і товариств милосердної спрямованості. У той час благодійність городян була нормою і способом їх життя, вона була важливою складовою соціуму. Заможні городяни будували й утримували за свій рахунок лікарні, навчальні заклади та притулки. Ці вчинки вважалися справою честі і викликали велику повагу в суспільстві.

Під час реформування пенітенціарної системи, гостро стало питання місцезнаходження дітей, батьки або родичі яких знаходилися в ув'язненні. Першочерговим завданням було прибрати дітей від згубного впливу в'язниці і криміногенного оточення. Дітям необхідно було дати дах над головою, їжу, медичне обслуговування, виховання та навчання.

Так, у Києві в 1898 році, неподалік від київської губернської в'язниці, на добровільні пожертви та частково на державні кошти в орендованому приміщенні було відкрито притулок для арештантських дітей. Для дітей, які не мали на волі інших родичів та перебували разом з батьками або родичами в камерах. Притулок було засновано за ініціативою дружини колишнього Київського губернатора, пізніше Київського, Подільського, Волинського генерал-губернатора Єлизавети Сергіївни Трепової. Безпосередню участь в цьому брали 11 дам Дамського відділення Київського тюремного комітету на чолі із Єлизаветою Іванівною Грабар. Начальницею притулку була призначена пані Беляєва. У наступному 1899 році, на зібрані кошти членами Дамського відділення у сумі 10 тис. руб., поруч із в'язницею був побудований власний будинок притулку. 13 лютого 1899 року затверджено Статут притулку, завізований Міністром Юстиції Статс-секретарем Муравйовим [5, с. 2, 5]. Основною метою створення притулку було запобігання впливу тюремного середовища на дітей і нагляд за ними, виховання та навчання. Притулок перебував у веденні Київського Дамського відділення товариства піклування про в'язниці. Як було зазначено у статуті притулку, у випадку припинення діяльності відділення – він переходив у ведення губернського комітету товариства піклування про в'язниці під найближчий нагляд губернського тюремного інспектора.

Капітал притулку складався з цінних паперів – 10 аркушів державної 4 % ренти 500 руб. загальною сумою 5000 руб. На поточному рахунку на той час було 1410 руб. 35 коп. Також джерелами утримання притулку були: а) кормові гроші, які відпускаються на утримання дітей за арештованих по табелі, згідно примітки до ст.ст. 173 і 209 Статуту щодо утримуваних під вартою 1890 року; б) щорічна допомога притулку урядових та інших установ. Пожертви на користь притулку, грошима, речами, харчами; в) збори від організованих на користь притулку вистав, концертів, читань [5, с. 5 (зв.)].

Згідно зі Статутом, притулок здійснював нагляд за дітьми. Навчання дітей грамоті і ведення господарства в притулку довірялося наглядачці. Діти навчалися Закону Божому, російському читанню та письму, арифметиці та іншим предметам у межах їх віку. Діти привчалися до праці — чистили власну сукню та взуття, прибирали приміщення і ліжка, двір, сад, город. Розпорядок життя та занять притулку регулювався інструкцією, затвердженою

© Самойленко О. О., 2020

Дамським в'язничним комітетом. Вихованці залишали притулок із звільненням їх батьків, або при досягненні 14 років. У випадках смерті батьків, по досягненню 14 років, підопічних притулку віддавали до родичів або розподіляли на навчання у ремісничий заклад або до когось у служіння. Через відсутність постійного фінансування притулок було тимчасово закрито 16 вересня 1909 року. На той час у притулку залишалися дві дитини – хлопчик та дівчинка. Київський губернський тюремний інспектор доповів про це київському губернатору Ф. Трепову.

Нами в архіві була знайдена справа про відновлення роботи притулку для дітей ув'язнених при київській губернській в'язниці. 14 жовтня 1909 року за № 13222. Київським губернатором Ф. Треповим було прийнято рішення про відновлення діяльності притулку і допомоги у фінансуванні. Також губернатор клопотав перед тюремною інспекцією про розширення тлумачення п. 13 Статуту притулку з тим, щоб в притулок були поміщені діти, що знаходяться при ув'язнених матерях – віком від 4 до 14 років, замість визначеного в Статуті віку 6–14 років [5, с. 4]. Київський губернський тюремний інспектор дав розпорядження про інформування його щомісяця щодо дітей що знаходяться у в'язниці у віці від 4–14 років, на предмет розміщення таких, в разі згоди матерів, в притулок при Київській губернській в'язниці.

У роботі Київського Товариства піклувального про в'язниці брали участь багато відомих офіційних осіб і громадських діячів. Так, віцепрезидентами Товариства були митрополит Київський і Галицький, генерал-губернатор, цивільний губернатор, прокурор судової палати, міський голова, поліцмейстер та інші.

Як і раніше, через відсутність постійного фінансування, притулок знову тимчасово було закрито. 31 грудня 1910 року згідно затвердженого Міністром Юстиції «Статуту під Найвищим заступництвом Київського притулку для арештантських дітей» [6, с. 5–7] була знову відновлена його діяльність для дітей у складі 10 чоловік.

В одній із архівних справ нами знайдено лист-прохання Київському губернатору від 20 травня 1911 року за № 7461 від Київського, Подільського, Волинського генерал-губернатора. Лист містив прохання з приводу розміщення в притулку при Київській губернської в'язниці арештантських дітей у віці від 4 до 12 років, які перебувають при матерях-арештантках, що знаходяться в місцях позбавлення волі Подільської і Волинської губерній. За умови переведення матерів арештанток для відбування покарання до Київської губернської в'язниці. Обґрунтовувалось це відсутністю можливості утримання арештанток разом з дітьми, а також наявністю вільних місць в дитячому притулку для арештантських дітей [7, с. 1–2].

До нас потрапили звіти Товариства Київського Патронату за 1911–1915 роки. В них ми мали можливість ознайомитися, в динаміці за п'ять років, зі створенням та діяльністю притулку для малолітніх дітей засланців-каторжних й осіб, що утримуються в місцях позбавлення волі м. Києва.

У звіті Товариства Київського Тюремного Патронату за 1911 рік

йшлося, що «піклування про безпритульних дітей має становити одне з їх головних завдань» [8, с. 12]. Силами Патронату був заснований притулок для малолітніх дітей засланців-каторжних і осіб, що перебували в місцях позбавлення волі м. Києва. Також особливою комісією була вироблена Інструкція щодо роботи притулку, яка була розглянута і затверджена правлінням. Відповідно до п. 2 Інструкції, [8, с. 37] до притулку могли поміщатися (в залежності від наявних коштів) діти у віці: хлопчики від 2 до 10 років і дівчатка від 1 року до 12 років, за винятком тих дітей, які мали можливість бути прийнятими в Київський притулок для арештантських дітей.

Клопотання щодо розміщення дітей у притулок розглядалися комітетом на прохання одного з батьків з письмової згоди другого. Згідно з п. 4, утримання дітей у притулку тривало у випадках, якщо батьки засуджені на каторжні роботи або на поселення, і не можуть їх взяти з собою на заслання - по досягненню віку 12 років хлопчики і 15 років дівчата.

Завідування притулком покладалося на особовий комітет, що складався з п'яти членів з вирішальним голосом і іншими членами співробітниками з дорадчими голосами. Головуюча притулку мала загальний нагляд за притулком і за ходом справ у комітеті, так само були дві віцеголовуючі, які завідували різними напрямками діяльності притулку і замінювали голову в разі її відсутності або хвороби.

Грошові кошти притулку, відповідно до п. 8, складалися виключно з добровільних пожертвувань. Суми збиралися стараннями комітету і меценатів. Проводилися різні лотереї на користь благодійних товариств [9, с. 1-93], а також благодійні концерти, спектаклі, літературно-музичні вечори, публічні лекції, збір від яких йшов на користь нужденним [10, с. 1-170]. Одним з видів поповнення благодійних сум було виставлення в громадських місцях кружок для пожертвувань на потреби притулку. Однак шахраї швидко зорієнтувалися і під прикриттям пожертвувань для дітей заробляли собі гроші. У зв'язку з випадками шахрайства з благодійними грошима, був виданий Циркуляр Департаменту поліції від 8 вересня 1912 року про заборону збору пожертвувань без дозволу губернської влади [11, с. 270].

Усі кошти, що надійшли на потреби притулку, вносилися на прихід в грошову книгу Правління Товариства, а потім видавалися скарбником Правління скарбнику комітету. Про рух грошових коштів і про стан притулку комітет щомісяця звітував Правлінню Патронату. З чого можна зробити висновок, що основна робота щодо соціального захисту дітей в цьому притулку була покладена не на державні органи, а на приватних благодійників - меценатів і місцевих жителів.

Таким чином, 12 лютого 1911 року за ініціативою С. В. Глінки, А. В. Семіргадовой та Ю. П. Новицького при Київському Патронаті був відкритий притулок. З річного звіту про його діяльність від 14 квітня 1912 року стало відомо, що для керівництва притулком був обраний спеціальний Дамський комітет. На перших зборах комітету, які відбулися 18 лютого 1911 року обрано голову комітету А. В. Семиградову, скарбника – Н. А. Крупнову і секретаря – Ю. П. Новицького, керівництво при-

© Самойленко О. О., 2020

тулком взяла на себе безоплатно Є. В. Брагинцева. Також були призначені: наглядачка з окладом в 15 руб. на місяць, няня-кухарка з оплатою 7 руб. на місяць і няня з утриманням в 6 руб. Приміщення для притулку було знято на Верхній Солом'янці на Новій вулиці за 25 руб. на місяць. Воно складалося з трьох кімнат і кухні. Першими притулок прийняв п'ять діток, потім ще одинадцять протягом року, всього – 16 осіб. Сумна статистика смертності дітей на першому році роботи притулку – упродовж літа четверо діток померло, всі вони були в віці від шести місяців до півтора року (троє з них були прийняті з в'язниці в украй важкому стані і їх не змогли виходити. А четвертий помер від коклюшу в Олександрівській лікарні). Станом на 1 січня 1912 року в притулку перебувало 12 дітей: 7 хлопчиків і 5 дівчаток у віці від 2 до 10 років. Слід зазначити, що діти теж надійшли до притулку надзвичайно слабкими і хворобливими. Вони потребували посиленого харчування та медичного обслуговування. З грошима на початковому етапі організації притулку було дуже складно, адже він утримувався виключно на пожертвування членів комітету та благодійників. Початковий капітал на організацію притулку було виділено з особистих коштів членів комітету А. В. Семиградової, С. В. Глінки, Н. Ф. Уварової. У грудні 1911 року на користь притулку надійшли гроші по духівниці від В. П. Белявської в сумі 500 руб.

Притулок дуже потребував внесків і пожертв. Для цього організовували вечори і ярмарки, а всі грошові збори передавали в притулок. Притулку навіть доводилося вдаватися до позик, які потім погашалися новими пожертвуваннями. Через відсутність грошей не змогли найняти ще одного педагога, довелося обмежиться тільки уроками грамоти і рукоділля, які вела наглядачка – В. Г. Замисловська. Деякі дітки відвідували однокласне училище (школу). До комітету вступив доктор С. С. Боярський, який люб'язно і безоплатно взяв на себе турботу по щотижневому огляду дітей та надання їм медичної допомоги.

У дітей в притулку був певний режим дня. Підйом о 7 ранку, старші діти збирали постіль, снідали і йшли до школи. Решта займались з наглядачкою читанням і грали в ігри. О першій годині був обід, після чого всі дітки відправлялися на прогулянку. Після полудня всі разом грали з наглядачкою. Увечері, після вечері і спільної молитви, всі лягали спати. Іноді старші діти відвідували богослужіння в храмі.

Цікавим було меню у діток. Зрозуміло, що воно залежало від грошових коштів, зібраних комітетом. Так, на сніданок був чай з шматком хліба. Обід складався з двох страв, при цьому лише два рази в тиждень страви були м'ясними. Близько о 16–17 год. був полуденок, на якому подавали ячмінну каву з хлібом. На вечерю в 19:30–20 год. подавали те, що залишилося з обіду.

Існувала практика відвідування батьків (на їхнє прохання) у в’язницях або арештантських закладах. Організовувалися побачення. Але, як показав досвід, це погано відображалося на дітях. Вони поверталися завжди засмученими, потім ділилися інформацією, за які провини сидять їхні батьки. А батьки тільки візуально оглядали своїх дітей і майже не спілкувалися з ними.

На жаль число дітей, які хотіли і могли потрапити до притулку було набагато більше ніж він міг прийняти на початковому етапі. Після першого року його існування, основним завданням було збільшити кошти для розширення притулку і переведення його в більше приміщення з кращими умовами.

Представляє інтерес грошовий звіт по притулку за 1911 рік, який був перевірений ревізійною комісією і відзначений як «в порядку» [8, 24–25]. Загальна сума внеску на притулок в 1911 році становила 2450 рублів. З яких 384 руб. – були членські внески, 850 руб. 50 коп. – пожертвування, 831 руб. 50 коп. – збір з вечора 21 жовтня 1911, 24 руб. – пожертвування, 100 руб. – внесок від Київського опікунського в'язничного товариства. Всього 2190 руб., а 260 руб. отримано позичково. Витрата грошових коштів протягом року були на житло, одяг, харчування, дрова і воду, на зарплату наглядачці і прислузі, похорон дітей, частування на Великдень і Різдво, інвентар притулку та інше.

У 1912 році, одним із важливих завдань було підбір нового приміщення для притулку. Завдяки старанням М. Ф. Агури і Н. А. Крупнової таке приміщення було знайдено на Лук'янівці з річним утриманням в 450 руб. На розі вулиць Половецької і Богоутівської. Приміщення складалося з шести кімнат: на першому поверсі було чотири кімнати, а на другому дві, а також кухня і всі служби. Так само було виділено для прогулянок дітей в саду шість соток землі» [12, с. 12].

Протягом 1912 року кількість дітей у притулку змінювалася. Прийом дітей до притулку проводився комітетом з наведення необхідних довідок, відмовлено було в прийомі дітей у семи випадках. Всі діти притулку підходили під поняття безпритульних, так як тільки у чотирьох з них на волі був один з батьків. З огляду на той факт, що на волі ніхто не міг опікати цих дітей, комітет брав на себе турботу щодо влаштування цих дітей в майбутньому, по виходу їх з притулку. Члени комітету ніжно називали дітей притулку - вихованцями. З ініціативи пані О. М. Сакановської був утворений спеціальний фонд для кожної дитини, куди надходили мінімальні суми з внесків і пожертвувань на перший час на прожиття, до початку самостійної трудової діяльності. Активними членами фондів стали члени Дамського комітету і Київського теософічного товариства. На новому місці діти шкільного віку стали відвідувати училища: міське парафіяльне на Юрковиці і церковно-парафіяльне при Св. Макаріївській церкві. Рештою діток продовжували займатися наглядачка і няня, допомагали їм у навчанні грамоті, праці і читанні книг безоплатно пані С. А. Трипільська та Н. М. Мерзлякова. Пізніше була найнята вчителька Л. А. Савицька, яка приходила чотири рази на тиждень і проводила з дітьми заняття. Порядок життя притулку залишався колишній. Три рази за рік дітей водили в кіно. А на Різдво для дітей була організована ялинка.

Члени комітету два рази в тиждень відвідували притулок і всі зауваження записували в журнал для доповіді комітету. В грудні місяці було переобрання членів комітету в зв'язку з від'їздом і хворобою деяких. Головою комітету стала Є. І. Скалон. Упродовж року лікар С. С. Боярський продовжував безоплатно надавати

© Самойленко О. О., 2020

медичну допомогу дітям і навіть організував невеличку аптечку для притулку. За рік діти перехворіли на кір - четверо, краснуху троє, один запаленням легенів, двоє з хворих були поміщені в лікарню[11, с. 13]. Всі діти одужали.

До четвертого року існування притулку справами його як і раніше завідував комітет , який складався з голови – М. М. Лубківської, двох віцеголів – М. А. Жеребцової та Е. Д. Новічкової, скарбника Н. А. Купнова і секретаря І. В. Прусакової. [13, с. 10].

Як і в попередні роки основним питанням комітету було вишукати кошти на притулок і розгляд документів на прийом дітей. Пані Є. І. Скалон організувала у себе вдома базар дитячих речей і виручені кошти були передані в притулок. Рік видався не простий. У країні назрівала складна внутрішня обстановка. Йшла війна, ціни виросли на все, спостерігалося зростання злочинності серед дорослих і дітей. Все це не могло не позначитися на роботі притулку. У фінансовому відношенні рік виявився слабшим попередніх. Пожертвувань було набагато менше, довелося частіше вдаватися до позик з капіталу, зібраного в 1913 році. Збільшити прийом дітей і розширити притулок не вдалося (хоча протягом року приплив дітей збільшився з 13 до 18). Величезну підтримку надала одноразову допомогу в 500 руб. від пана Р. К. Лубківського [13, с. 11]. В фонд для дітей на майбутнє вдалося відкласти в 1914 році тільки 67 руб. 60 копійок. Притулок весь 1914 рік проживав в тому ж режимі. Медичне обслуговування дітей здійснювали нові члени комітету: лікарі О. Н. Корнілова-Гааг та Е. М. Шестакова. Серйозних захворювань у дітей в поточному році не було. До 1915 року в притулку перебувало 18 дітей. Старші дітки продовжували навчання в міських училищах, а молодші займалися в притулку з наглядачкою В. Є. Замисловською. Весною 1914 року найстарший хлопчик Євген Немиро закінчив міське Юрковецьке училище. Надалі він планував вступати в Олександрівське ремісниче училище, але не здав іспити з математики. Члени комітету були стурбовані долею хлопчика тому що йому вже виповнилося 13 років – граничний вік перебування в притулку. Завдяки старанням головуючого притулку його влаштували на рік в ремісничу школу з подальшою спробою прилаштувати його з проживанням та вступом до міського Олександрійського училища [12, с. 12]. Не дивлячись на складний рік, на Різдво була організована дітям ялинка з подарунками та солодощами.

У кошторисі притулку для дітей засланців-каторжних і утримуються під вартою на 1915 рік на 18 дітей передбачалися такі витрати: на квартиру – 660 руб., комунальні послуги – 140 руб., зарплата персоналу – 500 руб., навчання дітей – 150 руб., утримання дітей – 1000 руб., одяг і взуття – 100 руб., лікування – 50 руб., дрібні непередбачені витрати – 100 руб. Загальна річна сума утримання притулку – 2700 руб. [13, с.34].

1915 рік виявився не легше попереднього. Складна економічна обстановка в країні вплинула і на притулок. У кінці серпня, у зв'язку з передбачуваною евакуацією Києва, було вжито заходів щодо перевозу притулку в одне з повітових міст на лівому березі Дніпра. Все скасувалося. У зв'язку з ростом цін, зросли і витрати на утримання дітей. Так, в

1913 році, місячне харчування дітей обходилося 60–65 руб., 1914 році – 75-80 руб. А 1915 року піднялося до 100–106 руб. у місяць. Це з урахуванням жорсткої економії продуктів та при наявності запасених з літа овочів - картоплі, капусти. Харчування обходиться по 22–23 коп. на день. М'ясні страви подавалися дітям три рази в тиждень. Також в обстановці воєнного часу не було можливості проведення благодійних вечорів та концертів. Знову врятувала щедра допомога пана Р. К. Лубківського, який пожертвував як і в минулому році 500 руб. Завдяки збільшенню суми звичайного асигнування Правлінням Патронату, комітету довелося закінчити рік з невеликим дефіцитом. В фонд дітей – забезпечення дітей до моменту настання їх самостійності, в звітному році пожертвувань надійшло вкрай мало – всього 40 руб. Ще менше пожертвувань було одягом, білизною та взуттям. Тому велику суму довелося витратити на закупівлю черевик. Йшов складний процес боротьби за виживання.

Ще з однією проблемою довелося зіткнутися притулку в цьому році - зміна квартири. Це було пов'язано з тим, що попередня квартира взимку була дуже холодна, а господарі ставилися вельми недоброзичливо. Завдяки зусиллям пана Прусакова, був знайдений чудовий і затишний будиночок із двориком і садком, зроблений в ньому ремонт. По вулиці Відрадній, будинок 7. Будинок виявився дуже затишним, світлим з ванною та іншими зручностями. Всі були дуже задоволені. Традиційно Різдво зустріли з ялинкою, подарунками, іграшками та солодощами завдяки підтримці членів комітету М. М. Лубківської, Е. М. Шестакової, М. Н. Резникової, а так само колишньої голові комітету Е. Н. Скалон, яка з Петрограда надіслала дітям речі [14, с.18]. Кошторис притулку на 1916 рік на 15 дітей передбачався в 3468 руб. 68 коп. [14, с.41].

Висновки. Таким чином, завдяки реформуванню тюремної системи та визнанню незручності утримання дітей разом з батьками або родичами у в'язниці, з'явилися такі види соціальної допомоги, як притулки для дітей ув'язнених. Наприкінці XIX – на початку XX століття в Києві з'явилися дві такі благодійні установи, у яких діти отримували найважливіше – дах, їжу, медичне обслуговування, виховання та навчання. Притулки піклувалися про подальшу долю дітей: влаштовували їх на навчання, на роботу, в одному з притулків навіть існував окремий фонд для кожної дитини, куди надходили мінімальні суми з внесків і пожертвувань на перший час на прожиття, до початку самостійної трудової діяльності.

Притулки функціонували виключно завдяки добровільним пожертва, київському Дамському відділенню товариства піклування про в'язниці, Товариству Київський Патронат. І хоча пенітенціарна система фінансувалась за залишковим принципом, все ж знаходилися необхідні кошти з яких частково фінансувався один притулок. Не останню роль у цьому відігравав Київський тюремний комітет, який у багатьох випадках сам забезпечував джерела фінансування і підтримки. Другий притулок існував тільки завдяки щедрим пожертвам. Працювали в притулку і активно допомагали йому справжні філантропи – нянечки, виховательки,

© Самойленко О. О., 2020

наглядачки. Саме від сумлінного виконання своїх обов'язків залежав затишок, навчання і тепла атмосфера в притулку.

Список використаних джерел

1. О дозволении помещать в Приказы Общественного Призрения малолетних арестантских детей. Закон 12620. *ПСЗ Российской империи* 1825-1881. Т. 14. 1839.
2. Мачулин Л. История тюремного Харькова (1668–1917 гг.). Харьков, 2005. 206. с.
3. ЦДІАК України. Ф. 12, Оп. 1, спр. 175, арк. 14.
4. Мачулин Л. История тюремного Харькова (1668–1917 гг.). Харьков, 2005; Батчаева М. К. Санкт-Петербургский «Дамский попечительный о тюрьмах комитет» и его региональное Ставропольское отделение в 1819-1890 гг. XIX в. 2008; Бабушкин А. Попечительство о тюрьмах — российская историческая традиция. *Преступление и наказание.* 1994. № 7; Иванова Г. Женщины в заключении (историко-правовой аспект). URL: http://www.owl.ru/library/042t.htm 5 (дата звернення: 12.08.2020).
5. ЦДІАК України. Ф. 442, Оп. 639, спр. 640, арк. 2, 5.
6. Устав состоящего под Высочайшим покровительством Киевского приюта для арестантских детей. ЦДІАК України. Ф. №. 442, Оп. 641, спр. 290, арк. 5–7.
7. ЦДІАК України. Ф. 442, Оп. 641, спр. 290, арк. 1–2.
8. Киевский Патронат (О-во покровительства лицам, освобожденным из мест заключения г. Киева). Отчет за 1911 год. Типография 1-й Киевской артели печ. Дела, Трехсвятительская, 5. 1912.
9. ЦДІАК України. Ф. 442, Оп. 636, спр. 48, арк. 1-93.
10. ЦДІАК України. Ф. 707, Оп. 259, спр. 77, арк. 1-170.
11. ЦДІАК України. Ф. 385, Оп. 1, спр. 2691, арк. 270.
12. Киевский Патронат (О-во покровительства лицам, освобожденным из мест заключения г. Киева). Отчет за 1912 год. Типография 1-й Киевской артели печ. Дела, Трехсвятительская, 1912.
13. Киевский Патронат (О-во покровительства лицам, освобожденным из мест заключения г. Киева). Отчет за 1914 год. Типография 1-й Киевской артели печ. Дела, Трехсвятительская, 5. 1915.
14. Киевский Патронат (О-во покровительства лицам, освобожденным из мест заключения г. Киева). Отчет за 1915 год. Типография 1-й Киевской артели печ. Дела, Трехсвятительская, 5. 1916.

References

Machulin, L. (2005) *Istoriya tyuremnogo Khar'kova* (1668–1917 gg.). Khar'kov [in Russian].

Batchayeva, M. K. (2008) *Sankt-Peterburgskiy «Damskiy popechitel'nyy o tyur'makh komitet» i yego regional'noye Stavropol'skoye otdeleniye v 1819-1890 gg. XIX* [in Russian].

Babushkin, A. (1994) Popechitel'stvo o tyur'makh – rossiyskaya istoricheskaya traditsiya. *Prestupleniye i nakazaniye*, 7 [in Russian].

Ivanova, G. Zhenshchiny v zaklyuchenii (istoriko-pravovoy aspekt). URL: http://www.owl.ru/library/042t.htm 5 (accessed: 12.08.2020) [in Russian].

***O. Samoilenko**, PhD in Law, Senior Researcher, Senior Researcher of the Department of Historical and Legal Studies at the V. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine*
ORCID: 0000-0002-4624-5105

Shelters for prisoners' children in Kyiv of the late 19th – early 20th century

The article reviews the peculiarities of formation and development of shelters for prisoners' children in Kyiv in the late nineteenth and early twentieth century. Reconstruction and analysis of the activities and development of regional shelters for children of prisoners is carried out on the basis of archival documents and materials. The historical experience of providing social assistance to children who found themselves in difficult living conditions and could temporarily be under the care of qualified and caring persons is considered. The examples are two shelters for detainees' children that were established in Kyiv: the shelter for minor children of deported convicts and detainees imprisoned in Kyiv, and the shelter for detainees' children attached to the Kyiv Provincial Prison. The role of government bodies and individuals in the establishment and maintenance of shelters is specified. Internal regulation and altruistic work of their employees is reconstructed.

For example, in Kyiv in 1898, a shelter for detainees' children was opened in rented premises not far from the Kyiv Provincial Prison, on a voluntary donation basis and, partly, at public expense. The shelter was destined for children who did not have other relatives at large and were kept in cells together with their parents or relatives. The main purpose of the shelter was to prevent the influence of the prison environment on children, as well as their supervision, upbringing and education. The shelter was run by the Kyiv Ladies' Department of the Prison Care Society.

In 1911, the Patronage opened a shelter for minor children of deported convicts and detainees imprisoned in Kyiv. The administration of the shelter was charged on the committee consisted of private persons. The monetary funds of the shelter were formed exclusively from voluntary donations. The shelters took care of the children's future: they arranged children's education, got them a job; moreover, an individual fund for every child existed in one of the shelters, which was credited from contributions and donations with minimum amounts needed for a start of living, before the beginning of individual working activity. The study and use of national regional experience of the past years will contribute in solving further tasks, which currently challenge the charitable societies.

Keywords: *shelter; social protection; Kyiv Prison Patronage Society; Ladies' department of the Prison Care Society; charity.*

© Самойленко О. О., 2020

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.03
УДК 340.15

Сокальська О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент
e-mail: co2001@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8737-0829

НЕКРИТИЧНЕ ЦИТУВАННЯ ТА ВІДВЕРТИЙ ПЛАГІАТ В ІСТОРИКО-ТЮРМОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ (ЧИ ЗАПРОВАДЖУВАВ І НІКЕЙСЬКИЙ СОБОР ІНСТИТУТ PROCURATORES PAUPERUM?)

У статі з'ясовано походження усталеної у тюрмознавчій літературі тези про запровадження Нікейським собором 325 р. інституту procuratores pauperum – осіб, які мали опікуватися бідними та ув'язненими, відвідувати їх, забезпечувати їжею, одягом і виступати поручителями. Встановлено, що вперше її висловив авторитетний прусський тюрмознавець Н. Г. Юліус у роботі 1828 р., ґрунтуючись на одному з приписів «арабських канонів», віднесених у збірках XVI–XVII ст. до настанов Нікейського собору. Приналежність цих канонів до І Вселенського собору була заперечена у кінці XIX ст. Однак це не завадило дослідникам історії в'язничних систем починаючи з кінця XIX ст. і до нині повторювати її у своїх роботах, часто без зазначення джерела.

Ключові слова: *Нікейський собор 325 р.; procuratores pauperum; Н. Г. Юліус; арабські канони; історичні дослідження в галузі пенітенціаристики.*

В статье исследуется происхождение укоренившегося в работах по истории тюрем тезиса об установлении Никейским собором в 325 г. института procuratores pauperum – опекунов бедных и заключённых. Выяснено, что впервые его высказал авторитетный прусский тюрьмовед Н. Г. Юлиус в 1828 г., основываясь на одном из предписаний «арабских канонов», отнесенных к постановлениям Никейского собора. В конце XIX в. учеными было доказано, что арабские каноны не являются подлинными. Однако, это не помешало исследователям истории тюремных учреждений повторять это утверждение в своих работах, часто без указания источника.

Ключевые слова*: Никейский собор 325 г.; procuratores pauperum; Н. Г. Юлиус; арабские каноны; исторические исследования вопросов пенитенциаристики.*

Постановка проблеми. Тюремні реформи у провідних країнах світу на зламі XVIII–XIX ст. зумовили як теоретичні студії з в'язничної проблематики, так і вивчення історичного досвіду: роботи провідних західних пенітенціаристів як правило супроводжувалися розлогими ретроспективними екскурсами. У радянський період інтерес до їх здобутків помітно згас, а вся світова історична пенітенціаристика була

 © Сокальська О. В., 2020

замінена 5-ти томною *Історією царської тюрми* М. М. Гернета.

З актуалізацією реформ у сфері виконання покарань у пострадянський період, і фахівці з кримінально-виконавчого права, й історики права зацікавилися питаннями еволюції пенітенціарних систем. З небуття було повернуто праці тюрмознавців XIX – початку XX ст.: О. І. Полюмбецького, І. Я. Фойницького, Д. Г. Тальберга, С. В. Познишева та ін. Їх цитують, інколи запозичують цілі сторінки. Так конструюється «історія тюрми», написана уже нашими сучасниками, у якій, на жаль, як і в середині XIX ст., «первая мысль об учреждении пенитенциариев (домов покаяния) принадлежит Ж. Мабильону, монаху бенедектинского ордена XVII века» [1, с. 73; 2] або ж «У 1636 році чернець-бернардинець Жан Мобільон розробив проект влаштування тюрми, розрахованої на пробудження в душах злочинців каяття, який передбачав належні умови для життя, роботи і навіть садок для прогулянок» [3, с. 10] (порівняти у Д. Г. Тальберга: «монахъ Мобильонъ (1636 г.) предложилъ устроить для преступниковъ одиночное заключеніе для пробужденія раскаянія и садъ для молчаливыхъ работъ и прогулки» [4, с. 18]). Сумнівні, з точки зору наукової обґрунтованості, твердження про першість Ж. Мабільйона (Jean Mabillon) у справі організації пенітенціаріїв [5; 6], реалізацію Дж. Говардом тюремних реформ в Англії чи побудову перших пенітенціаріїв за зразком Паноптикону Дж. Бентама зустрічаємо не лише в публіцистичних нарисах, але й у фахових наукових джерелах, дисертаційних дослідженнях тощо.

Дивує, що нині, коли на відповідних ресурсах доступні не лише оригінальні праці Ж. Мабільйона, але й ґрунтовна стаття відомого американського кримінолога Т. Селліна (Thorsten Sellin) про його погляди на виправне покарання й тюрми монаших орденів [7], науковці все ще послуговуються виключно роботами російських тюрмознавців XIX ст. Важко собі уявити, що в природничих чи медичних науках дослідники обмежуються висновками авторитетів XIX ст., абсолютно ігноруючи здобутки науки за останні 120 років.

З «історією» про Ж. Мабільйона як «основоположника пенітенціарних систем» за популярністю може конкурувати розповсюджена у дослідженнях з тюрмознавства і душпастирського служіння теза про запровадження 325 р. на I Вселенському соборі в м. Нікея інституту procuratores pauperum, у якому вбачають чи то витоки тюремного капеланства, чи то патронату. І якщо стаття Т. Селліна досить вичерпно окреслила роль Ж. Мабільйона у розвої пенітенціарних ідей, то щодо останнього твердження вважаємо необхідно провести ґрунтовний аналіз.

Постановка завдання. У цій статті ми спробуємо з'ясувати: першоджерело поширеної в історіографії тези про виникнення у IV ст. інституту procuratores pauperum (оскільки у більшості праць автори або цитують І. Я. Фойницького, або ж посилання загалом відсутні), чи дійсно це було одним із канонічних приписів Нікейського собору 325 р., і яким чином ця теза утвердилася в роботах з історичної пенітенціаристики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нами проаналізовано

роботи тюрмознавців XIX ст. Н. Г. Юліуса, М. Греллета-Ваммі, Л.-М. Моро-Крістофа, Д. Г. Тальберга, І. Я. Фойницького, а також публікації з історії в'язниць та душпастирського служіння сучасних авторів, як вітчизняних, так і зарубіжних. Цінним джерелом стали збірки канонів XVII ст. С. Бініуса, Дж. Б. Сканаролі, а також дослідження настанов І Вселенського Нікейського собору К. Смірнова, Л. Воронова та ін.

Виклад основного матеріалу. Один із піонерів європейської тюремної науки, прусський фахівець Н. Г. Юліус (Nikolaus Heinrich Julius) у 1827 р. підготував цикл лекцій *Vorlesungen über die gefängnisskunde (Leçons sur les prisons*), що були опубліковані 1828 р. німецькою, а 1831 р. французькою мовами. У першій лекції автор подав загальний огляд стану тюрем та законодавчих приписів у стародавніх Греції та Римі, а також проаналізував вплив християнства на тюремну сферу. Саме у цій роботі вперше зустрічаємо тезу про запровадження Нікейським собором 325 р. інституту procuratores pauperum – осіб (не обов'язково священнослужителів), які мали опікуватися бідними та ув'язненими, відвідувати їх, забезпечувати їжею та одягом, сприяти їх звільненню, виступати поручителями тощо. Як зазначав Др. Юліус, ще на соборі в Карфагені 253 р. було приписано: відвідувати стражденних віруючих не лише єпископам, але й представникам християнських общин, які повинні також опікуватися харчуванням ув'язнених [8; 9].

Учений зазначив, що 80 канон під назвою «De electione procuratoris pauperum et de officio ejus» додано до постанов Нікейського собору і його текст арабською виявлено лише в одному екземплярі [8]. У берлінському виданні лекцій у додатках автор наводить текст канону, посилаючись на збірку німецького католицького богослова С. Бініуса (Severin Binius) *Concilia generalia et provincialia* 1618 р., який цим каноном завершує настанови Нікейського собору [10]. Слід зазначити, що 80 канон містять також інші подібні збірки XVI–XVII ст. [11; 12].

У подальшому тезу Н. Г. Юліуса (безсумнівно одного з найавторитетніших пенітенціаристів Європи) про утвердження Нікейським собором інституту християнського тюремного опікунства повторюють й інші: 1838 р. швейцарець М. Греллет-Ваммі (M. Grellet-Wammy) у роботі *Manuel des prisons, ou Exposé historique, théorique et pratique du système pénitentiaire,* 1851 р. відомий французький тюрмознавець Л.-М. Моро-Крістоф (Louis-Mathurin Moreau-Christophe) у виданні *Du problème de la misère et de sa solution chez les peuples anciens et modernes.* Перший подає лише факти без посилання на джерело: «Нікейський собор у 325 р. запровадив чудову інституцію адвокатів для бідних (procuratores pauperum), чия місія – відвідувати ув'язнених і надавати їм все, що може знадобитися» [13]. Л.-М. Моро-Крістоф, наводячи текст з роботи Др. Юліуса, у посиланні її не згадує, натомість доповнює викладене відсилками до інших джерел, зокрема дослідження Дю Буа про адвокатів-опікунів бідних [14], у якому, слід зазначити, не йдеться про Нікейський собор, а procuratores pauperum згадуються лише в контексті практик захисту інтересів нижчих станів населення у Турині у XVII ст. [15].

© Сокальська О. В., 2020

Майбутній знаний тюрмознавець, а у 1874 р. ще студент юридичного факультету Університету Святого Володимира, Д. Г. Тальберг у розвідці, підготовленій під безпосереднім керівництвом професора О. Ф. Кістяківського [16] й опублікованій 1875 р., подає основні положення роботи Н. Г. Юліуса стосовно давньоримських тюрем (здійснивши фактично дослівний переклад берлінського видання лекцій), повсякчас посилаючись на нього і відтворюючи майже дослівно тезу прусського тюрмознавця про Нікейський собор 325 р. і procuratores pauperum. Автор підкріплює її виноскою, де у якості джерела зазначає ще й роботу Еберті (Eberty) 1858 р. і статтю І. Я. Фойницького *Тюремная реформа и тюрьмоведение* 1874 р. [4, с. 15; 17, с. 459]. Таким чином, вказана інформація з'являється і в російській тюрмознавчій літературі: спершу у статті І. Я. Фойницького без зазначення джерела [18, с. 189–190], а рік потому – в роботі Д. Г. Тальберга з посиланням на Н. Г. Юліуса.

Як бачимо, зацікавленість учених і практиків XIX ст. еволюцією в'язничних систем, їх активна міжнародна співпраця через пенітенціарні та тюремні конгреси, поширення серед науковців новітньої спеціальної літератури, зумовили той факт, що ідеї провідних пенітенціаристів Європи та США досить швидко розповсюджувалися і ставали складовою національних тюрмознавчих студій, що свідчить про їх тісну комунікацію і взаємодію, якій можна лише позаздрити з погляду сьогодення. Але некритичне ставлення до джерел і просте переписування робіт класиків призводило до тиражування недостовірних фактів, що і продовжується до нині.

Для дослідника, хоча б побічно знайомого з історією християнської церкви, очевидно, що з огляду на основоположність питань, які розглядалися на І Вселенському Нікейському соборі 325 р., навряд чи на ньому йшлося про опіку над ув'язненими. Хоча це питання і було у фокусі ранньохристиянських богословів. Ще Тертулліан висловлював підтримку ув'язненим мученикам-християнам і закликав їх мужньо переносити страждання [19]. У Конституції імператорів Гонорія та Феодосія 409 р. у статті, що регламентувала в'язничний режим, харчування ув'язнених та обов'язкові інспекції тюрем суддями, також йшлося і про нагляд з боку єпископів [20]. Отже, питання патронату над ув'язненими християнами до легітимізації нової релігії як державної, а потому, загалом над особами, позбавленими волі, традиційно належало до інтересів церкви. А в подальшому ці повноваження були закріплені і світським законодавством. Однак, достовірні джерела, які б підтверджували, що фіксація цих функцій відбулася саме на Нікейському соборі, відсутні. Натомість вчені переконливо довели, що собор 325 р. постановив лише 20 канонів і про procuratores pauperum у них не йшлося [21].

Доктор Юліус своє твердження про procuratores pauperum підкріплював посиланням на текст 80 канону, зазначаючи, що його узято з арабських текстів постанов Нікейського собору [8; 9]. Відповідно, у нього було канонічне джерело і не було, імовірно, сумнівів, що воно істинне і що ця інституція започаткована саме 325 р. Але, як встанови-

ли дослідники наприкінці XIX ст., зокрема К. Й. Хефеле (C. J. Hefele) та К. Смірнов, так звані арабські канони, віднайдені у XVI ст., не мають жодного відношення до I Нікейського собору. За походженням вони належать до різних століть і різних Вселенських та Помісних соборів більш пізніх періодів [22; 23, с. 48]. На переконання К. Смірнова, думка про існування актів Нікейського собору, і актів достатньо об'ємних, у арабів з'явилася унаслідок невірного уявлення про собор, зокрема, що він тривав три роки за участі близько 2000 єпископів. У результаті чого, з урахуванням значення Нікейського собору, вважалося, що і його актів-постанов має залишитися досить багато [21, с. 29–30]. Загалом, тенденція до віднесення церковних канонів інших соборів до постанов I Вселенського Нікейського собору, аби надати їм додаткової авторитетності, спостерігалася й у більш пізній період.

Інститут же procuratores pauperum – уповноважених управителів майном, що за тестаментами передавалося на користь бідноти, набув поширення, зокрема в італійських містах, лише починаючи з XIV–XV ст. [24]. Також у джерелах зустрічаємо приписи (окремі з них наводить і Н. Г. Юліус у додатках до берлінського видання лекцій), що procuratores pauperum у XVI–XVII ст. опікувалися тюрмами [25]. Тому, дозволимо собі припущення, що під час перекладу «арабських канонів» було використано загальновідомий у той час термін procuratores pauperum, оскільки їх повноваження відповідали тому, що було описано в тексті 80 канону.

У кінці XIX ст. ґрунтовні дослідження постанов Нікейського собору вже було проведено. Вони переконливо доводили, що у 325 р. затверджено лише 20, а не 80 канонів, однак еліта європейської тюремної науки, імовірно, не дуже ними цікавилася.

1890 року на IV Міжнародному тюремному конгресі у Санкт-Петербурзі представник Бадена, очільник однієї з секцій конгресу Л. фон Ягеманн (Ludwig Hugo Franz von Jagemann) у виступі про запобігання та профілактику правопорушень, з поміж іншого, зазначив, що інституція procuratores pauperum, започаткована Нікейським собором 325 р. для відвідин тюрем, і нині існує в Іспанії, Гватемалі та поширюється у Новому світі [26].

А за рік до цього, 1889 р. побачив світ перший у Російській імперії підручник з тюрмознавства авторства професора І. Я. Фойницького *Учение о наказании в связи с тюрьмоведением*, у якому зазначалося (зрозуміло без посилання), що «уже Никейскій соборъ 325 г. возложилъ на procuratores pauperum, между прочимъ, обязанность заботиться объ улучшеніи матеріальнаго и нравственнаго состоянія заключенныхъ» [27, с. 310]. Навіть саме формулювання мало довести читачу, що питання тюремної опіки ієрархи християнства розглядали серед основоположних догматів церкви, разом із розробкою Символу віри, регламентацією процедури висвячення єпископів, засудженням аріанства, установленням окремого від іудеїв святкування Пасхи тощо [28].

Думається, саме завдяки популярності зазначеного підручника І. Я. Фойницького у сучасних роботах

© Сокальська О. В., 2020

з історії тюрми та душпастирського служіння [1; 29–34] повсякчас з'являється теза про *установлення 325 р. Нікейським собором procuratores pauperum – опікунів ув'язнених* і, досить часто, без посилання на джерело, що лише продовжує «традицію», започатковану професором Фойницьким, і підтверджує його статус класика тюрмознавства «на всі часи».

Цікаво, що про procuratores pauperum згадує майже у кожній своїй публікації російський автор, кандидат богослов'я О. Скоморох, якому «сам бог велів би» поцікавитися канонічним першоджерелом, а не посилатися на *Учение о наказание* [35].

Такою собі «вишенькою на торті» російської історіографії з означеної проблематики можна вважати низку робіт М. Р. Арпентьєвої, яка гучно вивела словосполучення *procuratores pauperum* у назву публікацій, присвячених історії та сучасному стану патронату в Росії, таким чином, сама того не відаючи, зв'язала воєдино: християнську опіку давньоримських часів, середньовічних італійських адвокатів для бідних, тернистий шлях тюремного патронату в Російській імперії й атмосферу «конфронтации между администрацией и заключенными» в радянських ВТК [36, с. 1, 13]. Як зазначає авторка: «Институт Procuratores Pauperum (попечения о бедных, горемычных) был учрежден в христианской Византии уже в 4-ом веке, аналогичные институты существовали и существуют в других религиях и конфессиях» [36, с. 5] (при цьому, джерело цього твердження, як і в іншій своїй роботі [1], або не наводить, або ж, як в одній із публікацій [37], посилається на підручник І. Я. Фойницького – О. С.). Роздуми дослідниці над проблемами тюремного попечительства приводять її до досить оригінальних висновків: «В России канал общественного попечения («procuratores pauperum») был перекрыт во время тюремной реформы под руководством К. К. Грота» [36, с. 9].

Щодо тверджень про виникнення інституту procuratores pauperum 325 р. з українськими та російськими авторами впевнено можуть конкурувати іспанські пенітенціаристи [38–41]. Так, А. Пая Ріко (Alberto Paya Rico) у дисертації, захищеній в Університеті Валенсії 2017 р., згадує про procuradores pauperum, зазначаючи, що про це писав Ф. Буено Арус (Francisco Bueno Arus), цитуючи**!** відомого іспанського криміналіста Е. Куельо Калона (Eugenio Cuello Calon) [40]. На останнього посилаються й у збірці з історії пенітенціарних систем, опублікованій у Мадриді 2010 р. [41]. Слід зазначити, що іспанські наукові розвідки відрізняє те, що їх автори хоча б роблять посилання, але все ж таки першоджерелом не надто цікавляться.

У статті польського дослідника Ц. Кундеревича (Cezary Kunderewicz) *Traktowanie więźniów w konstytucjach cesarskich z okresu dominatu* 1977 р. у виносках-поясненнях до положень про благодійників у римських в'язницях теж згадується, що «W r. 325 sobór w Nicei nakazał, aby «procuratores pauperum» odwiedzali więzienia i ofiarowali swe usługi więźniom» [42].

Теза про procuratores pauperum і Нікейський собор поширилася і в Новому світі. 1999 року у Канаді опубліковано книгу про капеланське служіння в тюрмах та історію стано-

влення пенітенціарної системи, яка, на нашу думку, попри те, що є досить змістовною, все ж має більше публіцистичний характер. Оскільки в ній відсутні посилання, то ж не дивно, що, повторюючи загалом уривок з роботи Др. Юліуса, автор Дж. Т. Л. Джеймс (J. T. L. James) не вказує джерело [43].

І якщо для дослідників з пострадянського простору, джерелом інформації частіше всього є підручник І. Я. Фойницького, то зарубіжні дослідники, найімовірніше, послуговуються роботами або національних «класиків тюрмознавства», або ж Н. Г. Юліуса та інших європейських пенітенціаристів XIX ст.

Висновки. Отже, некоректне запозичення тези про «запровадження Нікейським собором 325 р. інституту procuratores pauperum – осіб, які мали опікуватися бідними та ув'язненими, відвідувати їх, забезпечувати їжею, одягом і виступати поручителями», що вперше була озвучена прусським тюрмознавцем Н. Г. Юліусом у 1827–1828 рр., ігнорування першоджерела, а саме 80 канону, і, як наслідок, досліджень про те, що «арабські канони», з-поміж яких і цей, не належали до ухвалених на Вселенському соборі 325 р., призвело до поширення її як усталеної, загально відомої істини, що не потребує навіть підтвердження. Некритичне ставлення сучасних дослідників до наукових джерел більш ніж столітньої давності й, разом з тим, нехтування здобутками зарубіжної історичної та історико-правової науки призводить не до створення нових знань, а дублювання та примноження застарілої, недостовірної інформації, що часто-густо давно заперечена представниками суміжних галузей та іноземними колегами.

Перспективи подальших досліджень. Ґрунтуючись на висновках дослідників канонічних текстів, можна з великою долею вірогідності вважати, що приписи про обрання procuratores pauperum, які містив 80 канон, належать до більш пізніх настанов церкви й з'ясування періоду та обставин їх ухвалення є перспективним напрямком для майбутніх досліджень.

Список використаних джерел

1. Арпентьева М. История и направления религиозной и психологической работы в уголовно-исполнительной системе. *Аннали юридичної історії*. 2020. Том 4. Випуск 1. С. 72–87. DOI: 10.38129/Ann.Yur.Ist.2020.4.1.72.

2. Пастырское служение в тюрьме в наше время. 1998. Глава III. Опыт тюремного служения инославных церквей. URL: http://helpprison.ru/2016/08/13/iz-nashego-arhiva-pastyrskoe-sluzhenie-v-tyurme-v-nashe-vremya-1998-god-chast-iii/ (дата звернення: 02.08.2020).

3. Пахомов І. В., Григоренко А. М. Соціально-виховна робота із засудженими та особами, взятими під варту : навчальний посібник / Білоцерківський центр ПКП ДКВС України; за заг. ред. д. пед. н., проф. М. О. Супруна, 2019. 296 с.

4. Тальберг Д. Г. Исторический очерк тюремной реформы и современные системы европейских тюрем. Киев, 1875. 70 с.

5. Бодюл Є. М. Проблеми доктринального визначення поняття «пенітенціарна система». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 31–32.

 © Сокальська О. В., 2020

6. Калюжний Р. А., Резник І. І. Пенітенціарій. *Юридична енциклопедія:* В 6 т. / Редкол.: Ю. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Українська енциклопедія», 1998. URL: https://leksika.com.ua/16010717/legal/penitentsiariy (дата звернення: 06.09.2020).

7. Sellin T. Dom Jean Mabillon: A Prison Reformer of the Seventeenth Century. *Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology.* 1927. Vol. 17. No. 4. P. 581–602. DOI: 10.2307/1134349.

8. Julius N. H. Leçons sur les prisons: présentées en forme de cours au public du Berlin en l'année 1827. Tome premier. Paris, 1831. P. 244.

9. Vorlesungen über die gefängnisskunde, oder über die verbesserung der gefängnisse und sittliche besserung der gefangenen, entlassenen sträflinge u.s.w., gehalten im frühlinge 1827 zu Berlin, von Nikolaus Heinrich Julius. Berlin, 1828. S. 14. URL: https://catalog.hathitrust.org/Record/008430043 (дата звернення: 09.09.2020).

10. Binius S. Concilia generalia et provincialia. Vol. 1. 1618. P. 364.

11. Apostolicarum constitutionum et catholicae doctrinae libri VIII, Francisco Turriano interprete e graeco (etc.) Accesserunt canones concilii Nicaeni 80 ex arabico in latinum conversi et responsa Nicolai I. ad consulta Bulgarorum. Christophorus Plantinus,1578. P. 27.

12. Giovanni Battista Scanaroli. De visitatione carceratorum libri tres. Quibus omnia ad visitationem, ... explanantur. ... Summorum pontificum hac super re constitutiones, iura, Rotae Romanae decisiones passim toto opere allegatae in calce, appendicis loco, subiunguntur. Typis Reuerendae Camerae Apostolicae, 1655. P. 65.

13. Grellet-Wammy M. Manuel des prisons, ou Exposé historique, théorique et pratique du système pénitentiaire. Paris-Genève, 1838. P. 6.

14. Moreau-Christophe L.-M. Du problème de la misère et de sa solution chez les peuples anciens et modernes. T. 2. Paris. 1851. P. 321.

15. Du Beux J. C. M. G. Études sur l'institution de l'Avocat des Pauvres, et sur les moyens de défense des indigens dans les procés civils et criminels en France, en Sardaigne, et dans les principaux pays de l'Europe. Paris, 1847. P. 40.

16. Берзін П. С. Київська школа кримінального права (1834–1960 рр.): історико-правове дослідження : монографія. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : ВД «Дакор», 2013. С. 435.

17. Тальберг Д. Г. Исторический очерк тюремной реформы и современные системы европейских тюрем. *Университетские известия*. 1875. Т. 15. № 7. С. 445–478.

18. Фойницкий И. Я. Тюремная реформа и тюрьмоведение. *Журнал гражданского и уголовного права.* 1874. Кн. 1. (январь-февраль). С. 185–206.

19. Тертуллиан. Избранные сочинения: Пер. с лат./Общ. ред. и сост. А. А. Столярова. Москва : Издательская группа «Прогресс», «Культура», 1994. С. 274.

20. CTh. 9.3.7 Imperatoris Theodosii Codex URL: http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/liber09.htm#3 (дата звернення: 11.09.2020).

21. Смирнов К. Н. Обозрение источников истории Первого вселенского никейского собора : Сочинение на степень магистра богословия К. Смирнова. Ярославль : типолитогр. Г. Фальк, 1888. 358, IV с.

22. Воронов Л. Документы и акты, входящие в состав «Деяний первого Вселенского Собора 325 года». URL: https://azbyka.ru/otechnik/Liverij_Voronov/dokumenty-i-akty-vkhodjashhie-v-sostav-dejanij-pervogo-vselenskogo-sobora-325-goda/ (дата звернення: 10.08.2020).

23. Смелова Н. С. Правила Первого Вселенского Никейского собора по рукописи Сир. 34 из собрания ИВР РАН. *Письменные памятники востока.* 2009. № 2(11). С. 42–65.

24. Duval S. L'argent des pauvres. L'institution de l'*executor testamentorum et procurator pauperum* à Pise entre 1350 et 1424. *Mélanges de l'École française de Rome : Moyen Âge*. 2013. № 125-1 DOI:10.4000/mefrm.1157.

25. S.D.N.D. Paul I Papae Qvinti Constitutio Super Reformatione Tribunalium Vrbis. Rome. 1612. P. 26.

26. Actes du Congrès pénitentiaire international de Saint-Pétersbourg, 1890, T. 1. Louis Guillaume. Bureau de la Commission d'organisation du Congrès, 1892. P. 739.

27. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюрьмоведением. СПб : Типография Министерства путей Сообщения, 1889. 503 с.

28. Див.: Правила святого первого вселенского никейского собора. *Правила Православной Церкви с толкованиями Никодима, епископа Далматинско-Истрийского.* Перевод с сербского. Том 1. Издательство «Отчий дом», Москва : 2001. С. 173–236.

29. Протоиерей Сергий Сальцов. История и современность миссии Русской Православной Церкви среди заключенных. *Философско-педагогические и религиозные основания образования в России: история и современность* : Шестые Международные Покровские образовательные чтения, 23–25 октября 2007 года / под ред. В.А. Беляевой, Ю.В. Орловой ; Ряз. гос. ун-т им. С. А. Есенина. Рязань, 2008. С. 111–124.

30. Ходыкин И. Миссионерское служение в местах лишения свободы. Диссертация на соискание ученой степени кандидата богословия. Московская духовная академия. Сергиев Посад, 2001. С. 23.

31. Турчина О. С. Громадський вплив як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених : дис. ... канд. юрид. наук. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 110.

32. Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : дис. ... канд. юрид. наук. Гуманітарний університет «Запорізький інститут державного та муніципального управління». Запоріжжя, 2005. 244 с.

33. Голоборотько Д. Є. Етапи становлення та розвитку інституту тюремних священнослужителів (капеланів). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 82.

34. Дука О. А., Супрун М. О. Актуальні питання співробітництва української православної церкви та Державної пенітенціарної служби України: минуле й сьогодення. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2014. № 2. С. 66.

35. Скоморох О. Тюремное служение Русской Православной Церкви в местах лишения свободы. История и современное состояние. *Уголовно-исполнительное право.* 2010. № 2. С. 73–75.

36. Арпентьева М. Р. Procuratores Pauperum: история и современность попечительства в России. *Личность и общество: нравственная идея в ценностном мире современного человека*: Материалы всероссийской научно-практической конференции с международным участием «Мокроносовские чтения-2017» (г. Екатеринбург, 25 ноября 2017 г.). Екатеринбург : УрФУ, 2017. С. 3–16. URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/60015/1/lo_01.pdf (дата звернення: 12.09.2020). Публікація з ідентичною назвою вміщена також у збірці: Всероссийская научно-практическая конференция «Актуальные проблемы права в России». Хасавюрт 2017. URL: http://hasdgu.ru/nauka/sbor_konf/aktualnye_problemy_prava_2017.pdf (дата звернення: 12.09.2020).

37. Арпентьева М. Р. Духовное здоровье личности и общества: религиозная помощь заключённым. *Шестнадцатый Славянский научный собор «Урал. Православие. Культура». Кирилло-Мефодиевская традиция в культуре России*: материалы всерос. науч.-практ. конф. / сост. О. В. Терехова; Челяб. гос. ин-т культуры, Адм. Челяб. обл., Челяб. митрополия Русской православной церкви. Челябинск : ЧГИК, 2018. С. 252.

 © Сокальська О. В., 2020

38. Gómez M. I. G. Locura entre rejas. P. 11 URL: https://www.ramemur.com/files/Ingreso%20Miembros/Isabel_Garca_Discurso_de_Ingreso_Web.pdf (дата звернення: 11.09.2020).

39. Dª Sofía Muñumer Domingo Trabajo de fin de grado en trabajo social "panorama actual de la intervención social penitenciaria" la reinserción y la prevención de la reincidencia. Facultad de educación y trabajo social Universidad de Valladolid Curso 2015–2016. P. 13. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/211102969.pdf (дата звернення: 11.09.2020).

40. Payá Rico A. La asistencia religiosa en centros penitenciarios y de internamiento de extranjeros. Tesis doctoral. Universitat de València. Facultat de dret 2017. P. 65.

41. Internamiento de menores y sistema penitenciario. 2010. Madrid. P. 285.

42. Kunderewicz C. Traktowanie więźniów w konstytucjach cesarskich z okresu dominatu. *Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny*. 1977. 20/3-4. C. 283.

43. James J. T. L. A Living tradition Penitentiary Chaplaincy. Ottawa. Division Correctional Service of Canada, 1990. P. 32.

References

Arpenteva, M. (2020). Istoriya i napravleniya religioznoj i psihologicheskoj raboty v ugolovno-ispolnitelnoj sisteme. *Annali yuridichnoyi istoriyi,* 4, 1, 72–87. DOI: 10.38129/Ann.Yur.Ist.2020.4.1.72 [in Russian].

Pahomov, I. V., Grigorenko, A. M. (2019). *Socialno-vihovna robota iz zasudzhenimi ta osobami, vzyatimi pid vartu* / Bilocerkivskij centr PKP DKVS Ukrayini; za zag. red. d. ped. n., prof. M. O. Supruna [in Ukrainian].

Talberg, D. G. (1875). *Istoricheskij ocherk tyuremnoj reformy i sovremennye sistemy evropejskih tyurem*. Kiev [in Russian].

Bodyul, Ye. M. (2013). Problemi doktrinalnogo viznachennya ponyattya «penitenciarna sistema». *Naukovij visnik Nacionalnoyi akademiyi vnutrishnih sprav*, 1, 31–32 [in Ukrainian].

Kalyuzhnij, R. A., Reznik, I. I. (1998). Penitenciarij. *Yuridichna enciklopediya*: V 6 t. / Redkol.: Yu. Yu. S. Shemshuchenko (golova redkol.). Kiyiv: «Ukrayinska enciklopediya». URL: https://leksika.com.ua/16010717/legal/penitentsiariy (accessed: 06.09.2020) [in Ukrainian].

Sellin, T. (1927). Dom Jean Mabillon: A Prison Reformer of the Seventeenth Century. *Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology.* Vol. 17. No. 4. pp. 581–602. DOI: 10.2307/1134349.

Julius, N. H. (1831). *Leçons sur les prisons: présentées en forme de cours au public du Berlin en l'année 1827*. Tome premier. Paris.

Vorlesungen über die gefängnisskunde, oder über die verbesserung der gefängnisse und sittliche besserung der gefangenen, entlassenen sträflinge u.s.w., gehalten im frühlinge 1827 zu Berlin, von Nikolaus Heinrich Julius. Berlin, 1828. URL: https://catalog.hathitrust.org/Record/008430043 (accessed: 09.09.2020).

Grellet-Wammy, M. (1838). *Manuel des prisons, ou Exposé historique, théorique et pratique du système pénitentiaire*. Paris-Genève.

Moreau-Christophe, L.-M. (1851). *Du problème de la misère et de sa solution chez les peuples anciens et modernes*. T. 2. Paris.

Du Beux, J. C. M. G. (1847). *Études sur l'institution de l'Avocat des Pauvres, et sur les moyens de défense des indigens dans les procés civils et criminels en France, en Sardaigne, et dans les principaux pays de l'Europe*. Paris.

Berzin, P. S. (2013). *Kiyivska shkola kriminalnogo prava (1834–1960 rr.): istoriko-pravove doslidzhennya.* 2-ge vid., pererobl. i dopovn. Kiyiv: VD «Dakor» [in Ukrainian].

Talberg, D. G. (1875). Istoricheskij ocherk tyuremnoj reformy i sovremennye sistemy evropejskih tyurem. *Universitetskie izvestiya*, 15, 7, 445–478 [in Russian].

Fojnickij, I. Ya. (1874). Tyuremnaya reforma i tyurmovedenie. *Zhurnal grazhdanskogo i ugolovnogo prava*, 1, 185–206 [in Russian].

Stolyarova, A. A. (red.). (1994). *Tertullian. Izbrannye sochineniya*. Moskva: Izdatelskaya gruppa «Progress», «Kultura» [in Russian].

Smirnov, K. N. (1888). *Obozrenie istochnikov istorii Pervogo vselenskogo nikejskogo sobora*. Yaroslavl: tipolitogr. G. Falk [in Russian].

Voronov, L. *Dokumenty i akty, vhodyashie v sostav «Deyanij pervogo Vselenskogo Sobora 325 goda».* URL: https://azbyka.ru/otechnik/Liverij_Voronov/dokumenty-i-akty-vkhodjashhie-v-sostav-dejanij-pervogo-vselenskogo-sobora-325-goda/ (accessed: 10.09.2020) [in Russian].

Smelova, N. S. (2009). Pravila Pervogo Vselenskogo Nikejskogo sobora po rukopisi Sir. 34 iz sobraniya IVR RAN. *Pismennye pamyatniki vostoka*, 2 (11), 42–65 [in Russian].

Duval, S. (2013). L'argent des pauvres. L'institution de l'executor testamentorum et procurator pauperum à Pise entre 1350 et 1424. *Mélanges de l'École française de Rome : Moyen Âge*. № 125-1. DOI:10.4000/mefrm.1157.

Actes du Congrès pénitentiaire international de Saint-Pétersbourg, 1890, T. 1. Louis Guillaume. Bureau de la Commission d'organisation du Congrès, 1892.

Fojnickij, I. Ya. (1889). *Uchenie o nakazanii v svyazi s tyurmovedeniem.* SPb: Tipografiya Ministerstva putej Soobsheniya [in Russian].

Pravila svyatogo pervogo vselenskogo nikejskogo sobora. (2001). Pravila Pravoslavnoj Cerkvi s tolkovaniyami Nikodima, episkopa Dalmatinsko-Istrijskogo. Perevod s serbskogo. T. 1. Izdatelstvo «Otchij dom», Moskva [in Russian].

Salcov, Sergij (2008). Istoriya i sovremennost missii Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi sredi zaklyuchennyh. *Filosofsko-pedagogicheskie i religioznye osnovaniya obrazovaniya v Rossii: istoriya i sovremennost*: Shestye Mezhdunarodnye Pokrovskie obrazovatelnye chteniya, 23–25 oktyabrya 2007 goda / pod red. V. A. Belyaevoj, Yu.V. Orlovoj; Ryaz. gos. un-t im. S. A. Esenina. Ryazan, 111–124 [in Russian].

Hodykin, I. (2001). *Missionerskoe sluzhenie v mestah lisheniya svobody.* (Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata bogosloviya). Moskovskaya duhovnaya akademiya. Sergiev Posad [in Russian].

Turchina, O. S. (2018). *Gromadskij vpliv yak odin z osnovnih zasobiv vipravlennya i resocializaciyi zasudzhenih.* (Dis. ... kand. yurid. nauk). Harkiv. nac. un-t vnutr. sprav. Harkiv [in Ukrainian].

Badira, V. A. (2005). *Vipravlennya zhinok, zasudzhenih do pozbavlennya voli, yak meta pokarannya.* (Dis. ... kand. yurid. nauk). Gumanitarnij universitet «Zaporizkij institut derzhavnogo ta municipalnogo upravlinnya». Zaporizhzhya [in Ukrainian].

Goloborotko, D. Ye. (2017). Etapi stanovlennya ta rozvitku institutu tyuremnih svyashennosluzhiteliv (kapelaniv). *Naukovij visnik Dnipropetrovskogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav*, 3, 82 [in Ukrainian].

Duka, O. A., Suprun, M. O. (2014). Aktualni pitannya spivrobitnictva ukrayinskoyi pravoslavnoyi cerkvi ta Derzhavnoyi penitenciarnoyi sluzhbi Ukrayini: minule j sogodennya. *Naukovij visnik Institutu kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi*, 2, 66 [in Ukrainian].

Skomoroh, O. (2010).Tyuremnoe sluzhenie Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi v mestah lisheniya svobody. *Istoriya i sovremennoe sostoyanie. Ugolovno-ispolnitelnoe pravo*, 2, 73–75 [in Russian].

Arpenteva, M. R. (2017). Procuratores Pauperum: istoriya i sovremennost popechitelstva v Rossii. *Lichnost i obshestvo: nravstvennaya ideya v cennostnom mire sovremennogo cheloveka*: materialy vserossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii s mezhdunarodnym uchastiem «Mokronosovskie chteniya-2017» (g. Ekaterinburg, 25 noyabrya

 © Сокальська О. В., 2020

2017 g.). Ekaterinburg: UrFU, 2017. S. 3–16. URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/60015/1/lo_01.pdf (accessed: 12.09.2020) [in Russian].

Arpenteva, M. R. (2018). Duhovnoe zdorove lichnosti i obshestva: religioznaya pomosh zaklyuchyonnym. *Shestnadcatyj Slavyanskij nauchnyj sobor «Ural. Pravoslavie. Kultura». Kirillo-Mefodievskaya tradiciya v kulture Rossii*: materialy vseros. nauch.-prakt. konf. / sost. O. V. Terehova; Chelyab. gos. in-t kultury, Adm. Chelyab. obl., Chelyab. mitropoliya Russkoj pravoslavnoj cerkvi. Chelyabinsk: ChGIK, [in Russian].

Gómez, M. I. G. *Locura entre rejas*. URL: https://www.ramemur.com/files/Ingreso%20Miembros/Isabel_Garca_Discurso_de_Ingreso_Web.pdf (accessed: 01.09.2020).

Muñumer Domingo, Sofía *Trabajo de fin de grado en trabajo social "panorama actual de la intervención social penitenciaria" la reinserción y la prevención de la reincidencia*. Facultad de educación y trabajo social Universidad de Valladolid Curso 2015–2016. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/211102969.pdf (accessed: 11.09.2020).

Payá Rico, A. (2017). *La asistencia religiosa en centros penitenciarios y de internamiento de extranjeros* (Tesis doctoral). Universitat de València. Facultat de dret.

Internamiento de menores y sistema penitenciario. 2010. Madrid.

Kunderewicz, C. (1977). Traktowanie więźniów w konstytucjach cesarskich z okresu dominatu. *Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny*, 20/3-4, 283.

James, J. T. L. (1990). *A Living Tradition Penitentiary Chaplaincy*. Ottawa. Division Correctional Service of Canada.

***O. Sokalska**, PhD in Law, Associate Professor*
e-mail: co2001@ukr.net; ORCID: 0000-0001-8737-0829

Uncritical citations and outright plagiarism in the history of prisons studies (Did the First Council of Nicaea introduce the institute of procuratores pauperum?)

The article explores the origins of the thesis that the First Council of Nicaea established in 325 AD the institution of procuratores pauperum – the guardians of the poor and prisoners – which is entrenched in research on the history of prisons. It was found that it was first expressed by the authoritative Prussian scientist Nikolaus Heinrich Julius in lectures published in 1828. The scientist made his conclusion on the basis of the prescriptions of the Arab canons referred to the decrees of the First Council of Nicaea. Later this statement was repeated by M. Grellet-Wammy, Louis-Mathurin Moreau-Christophe, Ivan Foinitsky, Dmitry Talberg in their works. At the end of the XIX century scholars have proven that the Arab canons are not authentic. However, from the end of the 19th century and to the present day this did not prevent researchers of the history of prisons from repeating in their works, often without specifying the source, the thesis of the establishment of the institute of procuratores pauperum by the First Council of Nicaea.

Ignoring the original source, namely the 80 canons, and research that the Arab canons did not belong to those approved by the First Council of Nicaea in year 325, led to the spread of the idea of introducing procuratores pauperum as an established, well-known truth that does not require confirmation. The uncritical attitude of modern researchers to scientific sources, that are more than a century old,

and the neglect of the achievements of foreign historical and historical-legal science does not lead to the creation of new knowledge, but to a duplication and multiplication of outdated, unreliable information.

Keywords*: The First Council of Nicaea 325; procuratores pauperum; Nikolaus Heinrich Julius*; *Arabic canons; prison history research.*

 © Сокальська О. В., 2020

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.04
УДК 343.93:340.15:343.85

Шкуратенко О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії держави
та права Національної академії
внутрішніх справ
e-mail: kgpp@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1879-0085

ПОНЯТТЯ, РОЗВИТОК, ЕТИМОЛОГІЯ ЖАРГОНУ КРИМІНАЛЬНОГО ТА ЙОГО МІСЦЕ В СУБКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

У статті розглянуто окремі питання такого соціокультурного явища, як кримінальний жаргон та визначено його сутності. Досліджено витоки та основні напрями розповсюдження комунікативного атрибута кримінальної субкультури – жаргону кримінального, або ж діалекту кримінального середовища. Також порушено проблему негативного впливу жаргону кримінального в суспільстві, де він поширюється протягом досить тривалого історичного періоду поспіль.

Ключові слова: *субкультура; жаргон кримінальний (арго); кримінальна субкультура; злочинець; кримінальне середовище.*

В статье рассматриваются отдельные вопросы такого социокультурного явления как уголовный жаргон и определены его сущности. Исследовано истоки и основные направления распространения жаргона криминального, который известен как диалект криминальной среды. Также поднимается проблема отрицательного влияния уголовного жаргона в обществе, где он распространяется на протяжении весьма длительного исторического периода.

Ключевые слова: *субкультура; жаргон уголовный (арго); уголовная субкультура; преступник; уголовная среда.*

Постановка проблеми. Одну із центральних позицій в кримінальній субкультурі займає, безперечно, її мова – «арго», або жаргон кримінальний. За своєю сутністю це явище унікальне, у якійсь мірі феноменальне, що займає чільне місце і роль в середовищі злочинного світу. Понятійну сутність такого явища, як жаргон кримінальний («арго») не можна ототожнювати або обмежувати, розглядаючи його лише як соціолект і жаргон крадіїв, за допомогою якого члени злочинного світу ідентифікують себе виокремленою групою, на противагу законослухняній частині суспільства.

Жаргон кримінальний – це мова, лексико-фонетичний склад якої застосовується у всьому злочинному світі. Як явище міжнаціональне, кримінальний жаргон є загальноприй-

© Шкуратенко О. В., 2020

нятий і абсорбований злочинним середовищем. В цілому, жаргон злочинців дуже об'ємний, динамічний, термінологія якого здатна виходити за межі окремішньої спільноти і знаходити своє розповсюдження та поширення у загальному вжитку.

Визначена проблематика не втрачає своєї актуальності як в зарубіжних дослідженнях, так і в розвідках вітчизняної науки, для визначення методів забезпечення нейтралізації та протидії небезпечного поширення і впливу на суспільство контркультури, та однієї з її важливих складових – кримінального жаргону (арго).

Постановка завдання. Мета даної статті – розглянути окремі питання такого соціокультурного явища, як кримінальний жаргон та визначити його сутності. Дослідити витоки та основні напрями розповсюдження жаргону кримінального; окреслити вагомі складові проблеми поширення і утвердження негативного впливу жаргону кримінального в суспільстві, де він поширюється поспіль досить тривалого історичного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблематикою сутності кримінальної субкультури та її невід'ємною складовою – кримінальним жаргоном, їх роллю і значенням у суспільстві працювали як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, а саме: Ю. Александров, В. Анісімков, Ю. Антонян, Д. Виговський, О. Джужа, В. Дрьомін, А. Закалюк, Д. Корецький, О. Науменко, В. Пирожков, О. Старков, В. Тулегенов, В. Фокс.

Фундаментальною була робота М. Гернета, написана на початку XX ст. з дослідження історії тюрми та психології ув'язнених. Науковець детально вивчив типи пенітенціарних установ царської Росії та проаналізував вплив тюремного ув'язнення на особу ув'язненого. До сьогодні праця є джерелом інформації та довідником у вивченні питань кримінальної субкультури [1]. Окрему площину в вивченні питань розповсюдження кримінального жаргону складають його словники. Лексикографування арго активно розпочалося в XIX – на початку XX ст. як в Західній Європі, так і в Російській імперії. Словники В. Ф. Транхтенберга (1908 р.), В. І. Лєбедєва (1909 р.), В. М. Попова (1912 р.) довгий період слугували за основу лексикографування кримінального жаргону, в подальшому неодноразово доповнювались. В 80-х роках у Нью-Йорку видавцем В. Козловським було перевидано більшу частину старих словників. Також вийшло перевидання словника В. Бикова «Русская феня: Словарь современного интержаргона асоциальных элементов».

У сучасний період робота над словниками кримінального жаргону представлена особливо повно російськими кримінологами та психологами: Ю. П. Дубягіним, О. П. Дубягіною, Г. Ф. Смірновим, І. В. Лисак, Ю. Ю. Черкасовай, О. С. Єфімовой.

Не дивлячись на те, що явище поширення кримінального жаргону є постійним предметом досліджень науковців та представників теорій субкультур, вичерпних напрацювань до загальних висновків та повної систематизації дефініцій, окресленої проблематики, досі немає.

Виклад основного матеріалу. Термін «субкультура» в науковій літературі з'являється в 30-х роках XX ст. Згодом, в західній науці було вироблено трактування субкультури

як сукупності норм і цінностей, які не ототожнюються з загальноприйнятими нормами в суспільстві, сприяють підтриманню та розвитку способу життя, що різниться від традиційного, унормованого даним суспільством. Як підсистема та сутність культури, субкультура кримінальна є предметом наукового інтересу багатьох наукових шкіл та почала досліджуватися як явище в останні десятиліття [2, с. 429].

Зарубіжна школа криміналістики, яка представлена працями американського вченого В. Фокса, розглядає так звані «теорії субкультур», в основу яких покладено проблему особи злочинця (психологічний портрет, ставлення до оточення) і лише факультативно групи в цілому. І тому, кримінальна субкультура виражена середовищем, де людина розвивається в групі собі подібних чи зграї, члени якої мають стійку систему цінностей, що відрізняється від загально прийнятої [3, с. 139].

Синонімічним поняттям терміна кримінальна субкультура ряд науковців виділяють окремо термін «асоціальна субкультура», під яким розуміються усі характеристики середовища антигромадської поведінки особи та груп, норми, цінності, традиції, звичаї, звички, спосіб життя асоціальних угрупувань, що регулюють їх поведінку і ставлення до інших осіб. Асоціальна субкультура є субкультура, норми якої відрізняються від загальносуспільних норм з їх ціннісними орієнтирами. Асоціальні групи характеризуються груповою солідарністю, круговою порукою, бравадою злочинною поведінки, кримінальним жаргоном, підтримкою тюремних та злочинних традицій, ритуалів, низьким рівнем розвитку тощо [4, с. 8].

На думку деяких науковців, представники цієї субкультури починають усвідомлювати себе як особливу категорію людей, відмінних від усіх інших. Таке уявлення про себе знаходить підкріплення і в зовнішніх формах поведінки, і в особливостях свідомості, загалом – в їхньому світогляді [5, с. 225].

За існуючою загальноприйнятою концепцією, першим із розробників якої був правник Ю. Александров, в структурі кримінальної субкультури виділяються її наступні складові: жорстка групова ієрархія (стратифікація), тобто встановлення статусу членів злочинного середовища: нанесення татуювань; наявність прозвищ; відмова від суспільного життя; обов'язковість наслідуванню усталених норм та правил, і в той же час присутність системи окремих виключень для осіб, які займають вищі щаблі в злочинній ієрархії; наявність ворогуючих між собою угрупувань, конкуруючих за сфери впливу; комунікативні атрибути, до яких відносяться використання в спілкуванні кримінального жаргону (арго), спеціальних жестів, виступаючих як засіб інформації, спілкування та взаємодії; економічні атрибути: «общак» та принципи надання матеріальної допомоги є матеріальною базою криміналізації, поширення свого впливу на різні сфери; поширення тюремної лірики, яка виражена, в основному в піснях, віршах та міфологізації; алкоголізм і наркоманія виступають як об'єднуючий засіб та середовище для самоствердження тощо [4, с. 8 –10].

Безперечно, одну із центральних детермінант в кримінальній суб-

© Шкуратенко О. В., 2020

культурі займає інформаційно-комунікативна функція, що застосовується у злочинному середовищі, як засіб спілкування: мова – «арго», або жаргон кримінальний. За своєю сутністю це явище унікальне, а в деякій мірі, навіть феноменальне, так як йому належить одна із провідних ролей в середовищі злочинного світу.

Суто термін з фр. «жаргон» – це мова, притаманна певному класу, професії, напр., жаргон музикантів, акторів тощо та переповнена спеціальною термінологією та виразами. Жаргон кримінальний («арго» – фр. argot) – це соціальний діалект, який виник, розвинувся та існує в середовищі декласованих елементів, в переважній більшості злочинців; має семантико-стилістичні особливості, на противагу літературній мові.

Академік Д. С. Ліхачов, також свого часу проводив дослідження мовного середовища «арго». Він відмічав, що зв'язок, який встановлюється словом, завжди односторонній – це або сигнал, або певне спонукання, тому в основі злочинного мислення знаходиться не відтворення і передача власних думок, а ефект, який буде справлено на оточуючих, де слово виступає як засіб [6, с. 13].

Існують численні гіпотези щодо походження кримінальної мови, найбільш відома з них полягає у тому, що в основі кримінального жаргону лежить мова «офеней», дрібних торговців, які задля налагодження тісної комунікації та уникнення розповсюдження необхідної таємної інформації створили власну мову – незрозумілу іншим. Щодо підходів до визначення даного поняття, то вони досить варіативні.

Історичні ж джерела, проливають світло на ті факти, що саме в кінці XV–XVI ст. в середньовічній Європі, за правління Карла V з'явилися перші словники злочинного жаргону, наприклад, такий як «Liber Vagatorum» – 1528 рік, за редакцією Мартіна Лютера, де зазначалося, що крадії та жебраки – це стародавні плями в історії всього світу та, ймовірно, за припущеннями, вони існували ще до початку цивілізації, так як і їхня мова. Появу таких словників можна пояснити активним розвитком законів, спрямованих проти бродяжництва, яке і ототожнювалося зі злочинними видами діяльності. Більшість дослідників вважає, що арго увібрав в себе значну кількість слів з професійного жаргону моряків, професійних жебраків, тощо [7, с. 8–10].

У Франції перші згадки про словник арго з'являються в XV ст. та напрочуд популярним стає цілий ряд художніх творів Франсуа Війона, в яких з середини розкривається світ кримінального життя.

У Російській імперії матеріал про умовну лексику бродячих торговців (офеня), з'являється в 50–70-х роках XIX ст. Злодійський жаргон виник під впливом офенського, який по своїй структурі та суті забезпечував спілкування артілей бродячих ремісників. В обох випадках свої інтереси спільноти протиставляли інтересам оточуючого світу.

Уперше систематизовані свідчення про мову різних груп населення в Російській імперії, вніс науковець-лінгвіст Володимир Даль у 1853 р., який визначив причини та закономірності поширення арго. Працюючи над формуванням діалектичного словника, В. Даль розумів, що його робота виконується на за-

мовлення Особливого секретного комітету, є цілком практичною і не переслідує академічних цілей. Проте робота надзвичайно захопила науковця і через деякий час рукопис було складено. А в передмові до словника В. Даль зазначив, що жаргон кримінальний, це діалектизми які можна назвати «блатною музикою», і протягом тривалого періоду часу її складали жебраки, крадії, шахраї, та інші. «Знать музику – знати цю мову; ходити по музиці – займатися злодійським промислом» [8, с. 134–136]. Упорядкований на замовлення МВС словник, не був опублікований за життя автора.

У більш пізній період, а саме в 1908 р., було опубліковано цікаве видання «Передмова до Словника В. Трахтенберга «Блатна музика (Жаргон тюрми)». Її автор, Бодуен де Куртене в Передмові до словника висловлював думку про необхідність та важливість досліджень «таємної мови», «жаргону тюрми», або ж «блатної музики», яка складає достовірний матеріал для психологів, етологів (у роботах з психології та етики), юристів, фольклористів, а особливо для досліджень у лінгвістиці та мовознавстві.

У Передмові до Словника навіть зазначалося, що арго – є одним з «говорів», який побутує в суспільстві, але безперечно в своєрідній діалектичній подачі. На титульній сторінці вказувалося, що словник складений за матеріалами, зібраними в пересильних тюрмах: Петербурзькій, Московській, Віленській, Варшавській, Київській, Одеській [9, с. 27]. Науковець Бодуен де Куртене вніс певні корективи в розуміння самого поняття «жаргон тюрми», яке в багатьох випадках, сприймалося надто локально. На його думку, вміщені в словнику терміни були притаманні не лише крадіям та шахраям, але й представникам інших «професій», і всі вони заслуговували «не зневаги, а в більшій мірі, співчуття і розуміння, так як ці грані між злочинним і незлочинним світом дуже розмиті. [9, с. 27].

Бодуен де Куртене, стверджував, що «блатна музика» – це продукт міжнародного спілкування, носії «блатного промислу» і «блатних спеціальностей» належать до всього людства. І завдяки такій комунікативності, «блатна музика» увібрала в себе не стільки запозичені з різних мов слова, скільки – своєрідні асоціації значень, що виникли в чужому середовищі, та разом із тим, хоча і в меншій мірі, й іноземну побудову слів і виразів, а також їх фонетичну оригінальність, яка б не суперечила регіональним мовним особливостям [10, с. 13].

Про складові елементи блатної музики можна зазначити, що вони в значній мірі виокремлюються своїм загальнонаціональним корінням. Перш за все, формування блатного словника і його інтернаціональність виявляються в численних запозиченнях з німецької та польської мов, існують дослідження й на підтвердження в арго єврейського коріння, що склало основи жаргону кримінального.

Незважаючи на поширення арго як комунікативного атрибуту в кримінальному середовищі, мова проте не йде про повну загальноприйнятність його термінологічного словника. Навпаки, існувала й існує безперечна різноманітність, особливо залежна від регіональності та кола його застосування.

© Шкуратенко О. В., 2020

Сам термін «блатний» перейшов з німецької мови через польський Rotwelch. Німецькою Blatter – означає крадій, blat – довірений, згодний на щось, польське blat – приховувач краденого, blatny, blotny – злочинний, тобто те саме, що і в арго – блат – злочин, блатний – член злочинного світу. Зазначені лексеми вперше зустрічаються в Словнику В. Ф. Трахтенберга [9, с. 27].

На початок XX ст. відмічалось активне поширення «фені» у середовищі єврейської молоді, серед комерсантів та інтелігенції. А з «пролетарською революцією» і, як наслідок – репресіями, що слідували за нею, стало розповсюдження специфічної лексики – блатної фені в самих різних верствах населення СРСР, які раніше не мали навіть уявлення щодо такого явища.

У 20-х роках XX ст. у СРСР кримінальний жаргон увійшов у вжиток молодіжного-комсомольці середовища де вважалось, що саме арго межує з мовою пролетаріату. А згодом, у заснованих у період тоталітарно-репресивної системи таборах, «музика» була мовою лагерної зони і нею розмовляли всі – незалежно від «масті» – починаючи від ув'язнених, і закінчуючи слідчими та конвоїрами.

У зазначений період порядок виконання і умови відбування покарання в УСРР, регулював прийнятий ВУЦВК 23 жовтня 1925 р. Виправно-трудовий кодекс УСРР. Прийняття Виправно-трудового кодексу УСРР було зумовлене нагальною потребою виконання керівних положень Основних засад кримінального законодавства СРСР та союзних республік [11, с. 421].

У 1934 р. створено загальносоюзний орган народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС), у зв'язку з цим відбулися значні реорганізації в місцях позбавлення волі. Для керівництва виправно-трудовими таборами в складі НКВС було створено Головне управління виправно-трудовими таборами знане в радянський період як «ГУЛАГ». Це були прийняті одні з законодавчих актів, які закріплювали тоталітарно-репресивну систему в СРСР. Тільки у вересні 1953 р. ВР СРСР видала Указ, у відповідності з яким Верховному судові надавалось право перегляду за протестами Генерального прокурора рішення колишніх ОДПУ, «трійок» НКВС та «особливої наради» при НКВС-КДБ-МВС СРСР. Тоді ж було скасовано військові трибунали, «особливу нараду», а також постанову ЦВК СРСР від 01.12.1934 р. «Про порядок ведення справ про підготовку або здійснення терористичних актів» [12, с. 371–372].

Науковець П. М. Корявцев виділяє декілька етапів поширення в СРСР кримінального жаргону (арго), які пов'язує з «червоним терором» та масовими репресіями, де «політичні» в'язні, повертаючись з місць позбавлення волі до звичайного життя, вносили в соціум незвичну тюремну лексику. В результаті багатьма, у тому числі й діячами культури, блатна феня уже не сприймалась як чисто кримінальний жаргон, а похідні значення термінів дещо забувалися, а самі слова видозмінювалися [13, с. 10].

У радянський період через табори пройшла значна кількість представників усіх верств населення, серед яких були представники культурної еліти, саме вони в подальшому відтворили в своїх творах побут та мову «арго». Кримінальний жаргон

так поширився і вплівся у лексику радянського населення, що ідеологами всесоюзної влади неодноразово проводилася боротьба з функціональністю такого явища, «арго». Тим само викликає великий інтерес у науковців етимологія кримінального жаргону, де слова, коріння яких сягають вікової історії, поєднуються з лагерним радянським «новоязом».

Останній етап популяризації арго, на думку П. М. Корявцева, припадає на 90-і роки XX ст., коли в суспільстві стало модно підкреслювати свою причетність до так званих кримінальних угрупувань, члени яких крадії та злочинці, ставали популярними персонажами масової культури, і в багатьох випадках такі типажі обиралися зразком для наслідування, особливо серед молоді [13, с. 10].

Отже, можна стверджувати, що питання консолідації і ототожнення тюремно-табірно-блатного жаргону де, безумовно, тюремний жаргон як мовна традиція кримінального середовища існував багато десятків років, існує і дотепер.

Оскільки жаргон блатний або «феня» знаходиться в постійному розвитку, нараховується близько 15000 лексем та його словосполучень. В основному це слова, які вказують на предмети, признаки та дії, пов'язані із злочинною діяльність та тюремним побутом [14, с. 13].

В арго можна виділити окремі щаблі: лексеми та вирази, які вживаються в однаковій мірі і в кримінальному і в тюремному жаргоні; основною частиною «арго» є кримінальний жаргон, з якого, на думку науковця В. В. Тулегенова, виділяється жаргон професійних злочинців, жаргон представників організованої злочинності, жаргон сутенерів, повій, наркоманів, неповнолітніх, тощо. До особливого виду кримінального жаргону В. В. Тулегенов відносить тюремний жаргон [15, с. 34].

Однак в дослідницьких колах мали місце різні твердження щодо відмінностей або ж тотожностей жаргону кримінального і жаргону тюремного. Звісно, поставали й питання щодо внесення існуючих лексем арго до одного чи різних типів словників. Проте, вочевидь, саме кримінальний жаргон, вміщує лексеми та вирази представників різних кіл кримінального світу, на прикладі словника В. Бикова [16].

Причини існування кримінального жаргону, на думку дослідника кримінальної субкультури Ю. Дубягіна, полягають, перш за все у збоченій психології злочинців-рецидивістів, сутність якої характеризується їх особливостями [17, с. 4]. Вправно створюючи і нав'язуванні собі і оточенню думки про свою виключність, окремішність, несхожість та превалювання над іншими, злочинне середовище вправно сприяє розповсюдженню хибної думки в соціумі про замкненість і утаємниченість своїх угрупувань і своїх авторитетів.

Однією із функцій кримінального жаргону є ідентифікація представників свого середовища, а в деяких випадках навіть викриття осіб, інфільтрованих правоохоронними органами в кримінальне середовище. Зазвичай, особи, які видавали себе за крадіїв в законі та інших авторитетів або проникали в кримінальне середовище для виконання певних дій, неочікувано могли «провалитися» саме на екзамені з блатної фені [17, с. 7].

Так як саме жаргон кримінальний, або «феня» забезпечує спілку-

© Шкуратенко О. В., 2020

вання в середовищі кримінальних спільнот, головним завданням стає шифрування інформації, щоб «непосвячений» не міг зрозуміти про що йде мова або зрозумів невірно. В кримінальному жаргоні досить велика кількість синонімів, і одне поняття може позначатися десятками різних слів. Більшість термінів, що використовуються у злочинному середовищі, вказують на засоби злочинної діяльності, способи уникнення переслідування, поведінку в суді, характер злочинної діяльності, суб'єкти та об'єкти злочинів.

Зміни які відбуваються в соціальному середовищі, відображаються і в лексемах кримінального жаргону. Як приклад, виникнення нової «професії» – найманий вбивця, сприяло поширенню в лексиці слова «кілер», хоча сам термін запозичене з англійської мови; необхідність для певних осіб особливого, неправомірного захисту своїх інтересів у бізнесі, нерухомості, тощо, дала поштовх введення такого поняття як «криша» і «кришувати», тобто надавати захист певного роду.

Кримінальний жаргон у якійсь мірі виступає класифікатором в злочинній ієрархії, оскільки кожна каста або «масть» має свою власну назву та притаманну їй специфіку, що також відображається у словниках. Засуджені, як правило, відносяться до певної касти, а отже, відразу мають своє визначене положення у злочинній ієрархії де цілком точно прогнозується поведінка даної особи в місцях позбавлення волі.

Кримінальний жаргон активно розповсюджується в середовищі неповнолітніх через його виразність, образність, утаємниченість, романтизм тощо. Кримінальному жаргону властива певна саркастичність та іронічність: «доцент» – нерозумна людина, «коронація» – введення злочинця в звання крадія в законі, «акваріум» – ізолятор тимчасового утримання, «апельсин» – злодій в законі, який купив свій статус. Проте жодне слово з кримінального жаргону не здатне розкрити будь-який новий для злочинця зміст, воно лише вказує на факт.

В кримінальному середовищі недопустимо вживання лайливих слів щодо злочинця, в багатьох випадках це може бути «змито» лише кров'ю. Не менш характерними явищами в злочинному середовищі є «божба» (клятва) та вживання не лайливих «блатних» слів – вихваляння, як важливий елемент ототожнення і виокремлення особи з ряду всіх інших.

Значима частина лексемів кримінального жаргону використовується в артефактах, безпосередньо для означення предметів, створених спеціально для функціонування в системі підкультур. До таких артефактів відноситься тюремна лірика, блатні пісні, усна проза тощо [14, с. 128].

Висновки. Розвиток кримінального жаргону безперечно у повній мірі пов'язаний з розвитком пенітенціарних установ та кримінального середовища, він є невід'ємним атрибутом кримінальної субкультури. Проблеми боротьби із злочинністю, ефективних шляхів стримування та зменшення її негативних наслідків постають у пошуках і розробках дослідників. В основі концепцій попередження злочинності традиційно лежать теорії, які пояснюють причини злочинної поведінки. А світова глобалізація, розвиток комунікації за

допомогою всесвітньої мережі Інтернет розмили кордони як культурного так і субкультурного простору.

Отже, для всебічної протидії поширенню атрибутів кримінальної субкультури в суспільстві, необхідним є подальше вивчення закономірностей розвитку, функціонування та етимології кримінального жаргону (арго), фені.

Список використаних джерел

1. Гернет М.Н. История царской тюрьмы: В 5 т. Москва : 1925 URL: https://istoriki.su/uploads/Gernet_M_N_Istoria_tsarskoy_tyurmy_V_pyati_tomakh_Izd_3-e_Tom_5_Shlisselburgskaya_katorzhnaya_tyurma_i_Orlovskiy_katorzhny_tse.pdf (дата звернення: 04.09.2020).

2. Шкуратенко О. В. Субкультура кримінальна (стаття) Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 18 : *Кримінологія. Кримінально-виконавче право* / редкол.: В.І. Шакун (голова), В.І. Тимошенко (Заст. голови) та ін.; Нац. Акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. 544 с.

3. Фокс В. Введение в криминологию. Москва : Прогресс, 1980. 310 с.

4. Александров Ю. К. Очерки криминальной субкультуры. Москва : «Права человека», 2001. 152 с.

5. Денисов С. Ф. Кримінальна субкультура як можливий комплекс ціннісних детермінантів у формуванні поведінки особи молодіжного віку. *Південноукраїнський правничий часопис.* №2. 2009. С. 253-256*;* Пугач В.О., Непочатова О.В. Кримінальна субкультура та поширення її в Україні*. Вісник кримінологічної асоціації України. Альманах.* Вип.1. Харків : Вид-во НУВС, 2004. С. 144–148.

6. Лихачев Д. С. «Черты первобытного примитивизма воровской речи». Язык и мышление-Le langage et la mentalité, № III-IV, Москва–Ленинград : Издательство Академии Наук СССР, 1935, С. 47–100.

7. Михаель Дан. «Язык раввинов и воров хохумлойшен» URL: http://www.berkovich-zametki.com/Nomer23/Michael1.htm (дата звернення: 01.09.2020).

8. Даль В. И. Условный язик петербургских мошенников, известный под. именем «музики» или байкового язика. *Вопросы языкознания*. 1990. № 1. С. 132–154.

9. Николаева Т. М. Бодуэн де Куртенэ – редактор Словаря В. Ф. Трахтенберга «Блатная музыка («Жаргон» тюрмы)». *Русская и сопоставительная филология*. Казань, 2004. С. 176–181.

10. Бодуэн де Куртенэ И. А. Предисловие к словарю В. Ф. Трахтенберга «Блатная музыка («Жаргон» тюрмы)». СПб, 1908. 32 с.

11. Історія держави та права України: підручник: у 2-х т. / за редакц. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. Т. 1. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2000. 580 с.

12. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2-х кн. Київ : Либідь,1994. 428 с.

13. Корявцев П. М. Отдельные вопросы этимологии блатной фени. *Теория антисистем. Источники и документы*. С-Пб, 2006 URL: http://antisys.ru/bf.html (дата звернення: 04.09.2020).

14. Ефимова Е. С. Современная тюрьма: быт, традиции и фольклор. Москва: ОГИ**,** 2004. 398с.

15. Корецкий Д. А., Тулегенов В. В. Теория и практика уголовного права и уголовного процесса СПб.: Издательство Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2006. 241 с.

© Шкуратенко О. В., 2020

16. Быков В. Русская феня: Словарь современого интержаргона асоциальных элементов. *Specimina philologiae Slavicae*. Munchen: Otto Sagner, 1992. 184 с.

17. Дубягин Ю. П., Теплицкий Е. А. Краткий англо-русский и русско-английский словарь уголовного жаргона. Москва : Терра, 1993. 740 с.

References

Gernet, M.N. (1925). *Istoriya carskoj tyurmy*. V 5 t. Moskva [in Russian].

Shkuratenko, O. V. (2019). Subkultura kriminalna (stattya) Velika ukrayinska yuridichna enciklopediya: u 20 t. T. 18: *Kriminologiya. Kriminalno-vikonavche pravo* / redkol.: V. I. Shakun (golova), V. I. Timoshenko (Zast. golovi) ta in.; Nac. Akad. prav. nauk Ukrayini ; In-t derzhavi i prava im. V.M. Koreckogo NAN Ukrayini; Nac. yurid. un-t im. Yaroslava Mudrogo. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].

Foks, V. (1980). *Vvedenie v kriminologiyu*. Moskva: Progress [in Russian].

Aleksandrov, Yu. K. (2001). *Ocherki kriminalnoj subkultury*. Moskva: «Prava cheloveka» [in Russian].

Denisov, S. F. (2009). Kriminalna subkultura yak mozhlivij kompleks cinnisnih determinantiv u formuvanni povedinki osobi molodizhnogo viku. *Pivdennoukrayinskij pravnichij chasopis*, 2, 253–256 [in Ukrainian].

Pugach, V. O., Nepochatova, O. V. (2004). Kriminalna subkultura ta poshirennya yiyi v Ukrayini. *Visnik kriminologichnoyi asociaciyi Ukrayini. Almanah*. Vip.1. Harkiv: Vid-vo NUVS, 144–148 [in Ukrainian].

Lihachev, D. S. (1935). «Cherty pervobytnogo primitivizma vorovskoj rechi». *Yazyk i myshlenie-Le langage et la mentalite*, III-IV, Moskva–Leningrad: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 47–100 [in Russian].

Mihael, Dan. «Yazyk ravvinov i vorov hohumlojshen» URL:http://www.berkovich-zametki.com/Nomer23/Michael1.htm (data zvernennya: 01.09.2020) [in Russian].

Dal, V. I. (1990). Uslovnyj yazik peterburgskih moshennikov, izvestnyj pod. imenem «muziki» ili bajkovogo yazika. *Voprosy yazykoznaniya*, 1, 132–154 [in Russian].

Nikolaeva, T. M. (2004). Boduen de Kurtene – redaktor Slovarya V. F. Trahtenberga «Blatnaya muzyka («Zhargon» tyurmy)». *Russkaya i sopostavitelnaya filologiya*. Kazan, 176–181 [in Russian].

Istoriya derzhavi ta prava Ukrayini (2000). za redakc. V. Ya. Taciya, A. J. Rogozhina. T. 1. Kiyiv: Vid. dim «In Yure» [in Ukrainian].

Bilas, I. G. (1994). *Represivno-karalna sistema v Ukrayini 1917-1953*: *suspilno-politichnij ta istoriko-pravovij analiz*: u 2-h kn. Kiyiv[in Ukrainian].

Koryavcev, P. M. (2006). Otdelnye voprosy etimologii blatnoj feni. *Teoriya antisistem. Istochniki i dokumenty*. URL: http://antisys.ru/bf.html (data zvernennya: 04.09.2020) [in Russian].

Efimova, E. S. (2004). *Sovremennaya tyurma: byt, tradicii i folklor*. Moskva: OGI [in Russian].

Koreckij, D. A., Tulegenov, V. V. (2006). *Teoriya i praktika ugolovnogo prava i ugolovnogo processa.* SPb.: Izdatelstvo R. Aslanova "Yuridicheskij centr Press" [in Russian].

Bykov, V. (1992). Russkaya fenya: Slovar sovremenogo interzhargona asocialnyh elementov. *Specimina philologiae Slavicae*. Munchen: Otto Sagner [in Russian].

Dubyagin, Yu. P., Teplickij E. A. (1993). *Kratkij anglo-russkij i russko-anglijskij slovar ugolovnogo zhargona.* Moskva: Terra [in Russian].

O. Shkuratenko, *PhD, Associate Professor, Head of the Departmen of History of State and Law on National Academy of Internal Affairs*
e-mail: kgpp@ukr.net; ORCID: 0000-0002-1879-0085

Definition, development, etymology of criminal jargon and its place in subcultural area (historical and legal aspect)

This article considers such a socio-cultural phenomenon as a criminal jargon and defines its nature. Sources and main directions of spreading of communicative attribute of criminal subculture – criminal jargon or a dialect of criminal society and definition of its nature are researched. Also, the problem of negative influence caused to society by jargon, where it is expanding during a long historical period is raised.

One of the central positions in criminal society is occupied by its language – «argot», or criminal jargon. By its nature this phenomenon is unique and placed in the dominant position with an important role in a criminal society. Conceptual essence of such a phenomenon as criminal jargon shouldn't be limited by identifying it as a sociolect or a language of thieves, by means of which members of criminal society identify each other as a separated group on the contrary to law-abiding part of society.

Criminal jargon is a language which lexical and phonetic structures are used all over the criminal world. As a multinational phenomenon criminal jargon is conventional and absorbed by criminal society. In general, criminal jargon is volumetric, dynamic, its terminology is able to cross the borders of a certain group and seek its prevalence in the common usage.

Defined problematic do not lose its relevance both in the foreign and national researches and is devoted to determination of methods of insurances such as: neutralization and resistance to negative influence on society caused by counterculture and its main part – criminal jargon (argot).

Keywords*: subculture; criminal jargon (argot); criminal subculture; criminal society.*

© Шкуратенко О. В., 2020

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.05
УДК 343.2

Матвєєва Л. Г.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та філософії
права Одеського державного універси-
тету внутрішніх справ
e-mail: liliya.matveeva@i.ua
ORCID: 0000-0002-8402-5584

МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ

У статті розглянуто та проаналізовано проблеми правового захисту вразливих груп населення в контексті формування активної правозахисної політики держави, спрямованої на підвищення спроможності соціально вразливих груп та зниження ризиків зростання соціальної напруги у суспільстві. Презентовано результати аналізу європейського досвіду протидії нетерпимості та дискримінації.

Ключові слова: *права людини; вразливі групи населення; дискримінація; злочини на ґрунті ненависті; практика ЕСПЛ.*

В статье рассмотрены и проанализированы проблемы правовой защиты уязвимых групп населения в контексте формирования активной правозащитной политики государства, направленной на повышение способности социально уязвимых групп и снижения рисков роста социальной напряженности в обществе. Представлены результаты анализа европейского опыта противодействия нетерпимости и дискриминации.

Ключевые слова: *права человека; уязвимые группы населения; дискриминация; преступления на почве ненависти; практика ЕСПЧ.*

Постановка проблеми. У сучасних кризових умовах, населення України гостро відчуває нестабільність – у сім'ях, особистій безпеці, у соціальному оточенні, а також у глобальній політиці. Аналіз наукових та практичних досліджень у сфері прав людини в Україні, звітів національних, регіональних та міжнародних правозахисних організацій, доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, дає підстави говорити, що поряд з позитивними результатами реформування правової системи України, системними залишаються порушення прав та свобод людини. Особливе місце в переліку таких порушень займають вразливі групи населення, які нездатні ефективно протидіяти неправомірним діям або захищати та відновлювати свої права у разі їх порушення. Актуальність проблеми підсилюється тим, що дискримінація, як прояв порушення прав представників окремих груп (за ознакою віку, здоров'я, соціального статусу, національності та інше) спричиняє глобальні негативні наслідки для суспільства та держави.

 © Матвєєва Л. Г., 2020

Під вразливістю розуміємо такий стан, перебуваючи в якому особа позбавлена або обмежена у здатності чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям внаслідок фізичних чи психічних властивостей або інших обставин, зумовлених відповідними ознаками. Тою чи іншою мірою всі люди є соціально вразливими перед природними катаклізмами або техногенними катастрофами. Вразливість населення підвищується у періоди політичної нестабільності, економічного спаду та правової невизначеності. Традиційно до вразливих груп населення відносять: людей похилого віку, хворих, жінок, дітей, представників різного роду меншин, а також осіб, що тимчасово потребують захисту.

На сучасному етапі суспільної еволюції, дуже важливо піднімати питання про правий захист вразливих груп населення та виносити обговорення проблеми як у середовищі науковців так і на рівні органів державної влади, громадських організацій. Метою таких обговорень є виявлення масштабів та причин існуючих проблем, визначення правового механізму захисту вразливих груп населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вразливість не є чітко визначеним поняттям. Цим терміном користуються соціологи, демографи, психологи, економісти, екологи, медики, правники в контексті особливостей діяльності у певних сферах суспільного життя. Різним аспектам системи правового захисту вразливих груп населення в Україні присвячено праці провідних українських вчених, серед них: Д. Бойчук, Д. Вовк, В. Галан, Г. Журавльова, А. Кравчук, О. Радчук, та інші [3; 4; 6; 10; 22]. Предметом таких досліджень виступає проблема формування правової політики, аналіз причин низької ефективності правового захисту, розробка концептуальних засад організації, пошук нових та удосконалення чинних механізмів реалізації захисту вразливих груп населення. Проте у наукових дослідженнях недостатньо уваги приділяється оцінюванню та розробці нових напрямів правової підтримки. Особливої уваги потребують питання удосконалення методичних підходів до оцінювання правових програм і всієї системи правової підтримки в Україні, а також інтерпретації рішень Європейського Суду та використання їх при прийнятті правових рішень. Проблематика підсилюється тим, що значна поширеність порушень прав представників окремих груп, дискримінація їх за різними ознаками спричиняє глобальні негативні (правові, політичні, соціальні, економічні, демографічні) наслідки для суспільства в цілому. Так порушуються принципи верховенства права, законності, а отже і нівелюються ознаки правової держави.

Постановка завдання. Метою статті є визначення ключових напрямів формування активної правової політики, спрямованої на підвищення спроможності соціально вразливих груп та зниження ризиків вразливості у суспільстві. Аналіз європейського досвіду протидії нетерпимості і дискримінації та вироблення пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Проблема подолання дискримінації є актуальною для більшості сучасних держав, і України зокрема. Реалізація

такого завдання пов'язана з забезпеченням основних прав і свобод людини, закріплених у міжнародних, регіональних та вітчизняних нормативно-правових актах.

Визнаючи природний характер прав людини, у ст. 1 Загальної декларації прав людини проголошено, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах». А в ст. 2 констатується – «кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища» [7]. Конституції багатьох країн світу містять посилання на цей міжнародний документ та включають низку його положень. На Декларацію часто посилаються при тлумаченні національного законодавства з прав людини, а також у судовій практиці.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права також встановлює загальну заборону дискримінації за будь-якою ознакою (ст. 2). Пакт покладає на держави обов'язок передбачити в національному законодавстві заборону не тільки дискримінації будь-якого роду (ст. 26), але й будь-якого відступу «на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства» (ст. 20). Крім того, ст. 4 Пакту передбачає, що під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження [13].

У Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права немає спеціальних положень про права національних меншин. Проте, відповідно до ст. 2 пакту держави, які беруть у ньому участь, зобов'язуються гарантувати, що проголошені в ньому права здійснюватимуться без будь-якої дискримінації, зокрема щодо раси, мови, релігії та національного походження. Держави-члени зобов'язуються гарантувати право кожної людини на працю та її справедливі й сприятливі умови, право створювати професійні спілки, право на соціальне забезпечення, право на охорону сім'ї та дітей і достатнє харчування, одяг та житло, право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, право на освіту, право на участь у культурному житті [14]. Отже, держави які ратифікували Пакт визнають і гарантують перелічені права кожній людині без будь-якої дискримінації за вказаними ознаками, не зважаючи на належність особи до більшості чи меншості населення, її громадянство тощо.

Принцип недискримінації також закріплює Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 14, за якою користування правами та свободами, які визнані Конвенцією, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою [8]. Щоразу, коли

© Матвєєва Л. Г., 2020

Європейський Суд з прав людини розглядає питання про можливе порушення ст. 14, він робить це у поєднанні з основним конвенційним правом. Заявники часто оскаржують порушення основного права і додатково – порушення цього права у поєднанні зі ст. 14. Іншими словами, втручання в їхні права, окрім порушення стандартів дотримання основного права, становить також дискримінацію. Протокол № 12 забороняє дискримінацію у «здійсненні будь-якого передбаченого законом права», а отже, має більш широку сферу застосування, ніж ст. 14, яка поширюється тільки на права, зазначені в Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Слід зазначити, що протокол гарантує захист від дискримінації насамперед з боку держави, разом з тим він розповсюджується також і на відносини між приватними особами, які зазвичай підлягають державному регулюванню, «наприклад, на свавільну відмову у працевлаштуванні, відмову в доступі до ресторанів або послуг, що можуть надаватися громадськості приватними особами, наприклад медичних послуг або комунальних послуг, таких як постачання води чи електроенергії» [21].

У грудні 1965 року Генеральна Асамблея приймає Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, адже дискримінація за расовими ознаками була визнана найпоширенішим джерелом політичних та громадянських конфліктів. Расова дискримінація визначена як «будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, основані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження», що перешкоджає здійсненню прав людини і основних свобод. Відповідно до прийнятої Конвенції був вперше заснований орган, функції якого полягають у спостереженні за дотриманням всіх затверджених положень – Комітет по ліквідації расової дискримінації, який складається з вісімнадцяти експертів, що відзначаються високими моральними якостями і визнаною безсторонністю, обираються Державами-учасницями з числа їх громадян і повинні виконувати свої обов'язки від себе особисто, причому приділяється увага справедливому географічному розподілу і представництву різних форм цивілізації, а також головних правових систем [12].

Рамкова Конвенція в історичному контексті стала першим, юридично обов’язковим, багатостороннім, міжнародним документом, присвяченим безпосередньо захисту національних меншин у всіх сферах суспільного життя. В правовому документі закладено принцип, згідно з яким усі її положення запроваджуються виключно через національне законодавство кожної держави та її державну політику.

На національному рівні, Конституція України гарантує громадянам рівні конституційні права і свободи та рівність перед законом (ст. 24) без будь-яких привілеїв чи обмежень [9]. У вітчизняній правовій системі створена правова база, спрямована на боротьбу із правопорушеннями на ґрунті ненависті. Негативні наслідки правопорушень, вчинених на ґрунті ненависті, стосуються не лише окремо взятих осіб та груп, а посягають на весь суспільний порядок і становлять загрозу для

кожного члена суспільства. Обов'язком української держави є охорона та забезпечення безпеки людей, які перебувають на її території, незалежно від раси, національності, етнічного походження, мови, кольору шкіри, релігії, віку, фізичних можливостей, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності або інших ознак.

У листопаді 2012 року набув чинності Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року № 5207-VI, який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини і громадянина. Положення закону передбачають заборону проявів будь-якої дискримінації. Винятком може бути лише так звана «позитивна дискримінація» – дії, спрямовані на усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях для особи та/або групи осіб реалізовувати рівні права і свободи [17].

Покарання за дискримінацію на расовому чи етнічному ґрунті передбачено у Кримінальному кодексі України, який містить низку статей в Загальній та Особливій частинах, які передбачають більш суворе покарання за злочини, скоєні з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості (що є злочинами на ґрунті ненависті). Стаття 161 встановлює кримінальну відповідальність за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової та релігійної ворожнечі та ненависті, а також за дискримінацію за відкритим списком ознак [11]. Проте ця стаття також рідко застосовується на практиці, оскільки у суді важко довести умисність дій. У 2009 році були внесено зміни до Кримінального кодексу України, які посилили кримінальну відповідальність за окремі злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості [16].

Експерти Ради Європи критикують недосконалість українського законодавства щодо дискримінації. Зокрема, Кримінальний кодекс України не передбачає покарання за підбурювання до ненависті, мотивованої гомофобією, а в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації» не згадується про те, що сексуальна орієнтація може бути підставою для дискримінації. У Верховній Раді України зареєстровано Проект Закону № 3316 від 09.04.2020 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності)» 20]. Він викликав хвилю протестів з боку громадськості, церкви і релігійних організацій різних конфесій.

Злочини на ґрунті ненависті є злочинами, в основі яких лежать упередження. Такі злочини трапляються скрізь, адже жодне суспільство не застраховане від наслідків упередженості і нетерпимості. Злочини на ґрунті ненависті посилають сигнал неприйняття цілим громадам і несуть у собі зерно потенційних конфліктів, оскільки вони можуть зрости як кількісно, так і з огляду на рівень насильства. В Україні від злочинів на ґрунті ненависті найчастіше потерпають: іноземці, члени різних етнічних громад та релігійних меншин, ЛГБТ спільноти [5, с. 16–17]. Показником наявності упередження є факт або низка фактів, які дають підстави

© Матвєєва Л. Г., 2020

вважати, що злочин могло бути вчинено саме через упередження. Такі показники служать об'єктивними критеріями оцінки вірогідних мотивів злочину і можуть допомогти в попередньому виявленні випадків вчинення злочинів на ґрунті ненависті.

Загалом в українському судочинстві рідко застосовуються положення про злочини на ґрунті расової ненависті, і як наслідок кількість вироків за цими статтями дуже низька.

А. Кравчук у своєму дослідженні наводить статистику про те, що українські державні інституції реєструють відносно невелику кількість проявів ксенофобії. Так, уповноважений ВРУ з прав людини за 2017 рік отримав 37 звернень щодо дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри та етнічного/національного походження. Додатково за результатами моніторингу ЗМІ, соціальних мереж та інших джерел інформації відкрито 16 проваджень за фактами ймовірних злочинів ненависті та 14 проваджень щодо мови ворожнечі за наведеними ознаками. Незалежні спостерігачі за 2017 рік надали ОБСЄ інформацію про 13 випадків дій на ґрунті расизму та ксенофобії, 4 – на ґрунті ромофобії та 21 – на ґрунті антисемітизму (з яких 20 полягали у пошкодженні майна). У 2016 році такі дані включали 7 випадків дій на ґрунті расизму та ксенофобії (зокрема, 5 нападів на людей) і 21 – на ґрунті антисемітизму (з яких 17 випадків пошкодження майна). Автор, робить висновок про те, що в офіційній статистиці та даних неурядових організацій випадки проявів ксенофобії та расизму часто згадуються разом, що не дає змоги відокремити злочини та інциденти ненависті за національною ознакою від расистських. Водночас прояви ксенофобії проти ромів та євреїв згадуються окремо від інших етнічних/національних груп [10, с. 43–44].

Наприкінці XX ст. проблема дискримінації ромів привернула увагу правозахисних організацій. Ромські активісти і захисники отримали підтримку від Інституту «Відкрите суспільство» (Нью-Йорк). У Раді Європи «ромська тема» стала одним зі спеціальних напрямків роботи: ведеться постійне спостереження за ситуацією з правами людини, проводяться семінари та тренінги для молодих ромів і юристів, що займаються захистом прав ромів, організовуються відкриті обговорення проблем ромського населення. За участю правозахисників різних країн, у 1995 році створено Європейський Центр з захисту прав ромів, діючий в Будапешті з представництвами в багатьох країнах як Західної, так і Східної Європи. Громадськість Європейських держав почала звертати увагу на випадки насильства проти ромів, що все частіше траплялися з боку поліції. На той час практика ЄСПЛ не враховувала расистських мотивів насилля. Погоджуючись з існуванням позитивних обов'язків держав щодо проведення ефективного розслідування фактів насильницького позбавлення життя, катування та нелюдського поводження, Суд не наважувався поширити такий самий підхід до випадків застосування насилля на расовому підґрунті.

Такий підхід змінюється з прийняттям рішення по справі «Начова та інші проти Болгарії». Справа

стосувалася смерті двох молодих ромських чоловіків яких застрелили в одному з ромських поселень, де вони ховалися після втечі з місця відбування покарання у вигляді позбавлення волі за самовільне залишення військової служби. Посилаючись на велику кількість проявів дискримінації та ворожнечі щодо ромів у Болгарії, заявники – родичі загиблих говорили про порушення ст. 14 Конвенції у поєднанні зі ст. 2, вказуючи на те, що надмірне насильство до ромів було застосоване з боку представників влади саме через їхнє етнічне походження. Цінність цього рішення полягає в тому, що Суд встановив процедурні зобов'язання, згідно з якими держава має розслідувати дискримінаційні мотиви насильницьких злочинів, якщо є обґрунтована підозра щодо таких мотивів.

Європейський суд з прав людини, у своїх рішеннях наголошує, що злочини на ґрунті нетерпимості вимагають від держави особливо рішучої відповіді – «держава повинна використовувати усі доступні їй засоби для боротьби з насильством на ґрунті нетерпимості, укріплюючи, таким чином, демократичні принципи толерантності та плюралізму» [15]. ЄСПЛ неодноразово наголошував на тому, що застосування однакових методів і підходів до розслідування злочинів на ґрунті нетерпимості та до інших насильницьких злочинів, які не мають такого мотиву, є невірним, оскільки це означає, що держава ігнорує особливо руйнівну для прав людини природу злочинів на ґрунті нетерпимості.

Першою українською справою про дискримінацію, в якій Європейський суд з прав людини визнав Україну винною в недотриманні ст. 14 Європейської Конвенції з прав людини разом зі ст. 2 Європейської конвенції, яка регламентує право на життя і необхідність якнайшвидшого, ефективного та неупередженого розслідування є справа «Федорченко і Лозенко проти України», рішення по якій ухвалено 20 вересня 2012 року. Текст рішення справи стосується нападу на сім'ю ромів 28 жовтня 2001 року, в результаті якого їхнє житло було спалено, а п'ятеро членів сім'ї, включаючи двох шестирічних дітей, загинули в результаті пожежі. Європейський суд з прав людини встановив порушення: державні органи обмежилися лише базовими процесуальними кроками. Крім того, ЄСПЛ зазначив, що ніхто з шістьох підозрюваних (крім Н.) так і не був знайдений.

Враховуючи поширені акти насильства і дискримінації щодо ромів в Україні, Європейський суд не виключив, що рішення про підпал будинків додатково підкріплювалося етнічною ненавистю. Проте відсутні будь-які докази того, що органи влади перевіряли версію про ксенофобні мотиви нападу. ЄСПЛ визнав неприйнятним, що у вказаних обставинах в ході розслідування, яке тривало більше 11 років, не було зроблено ніяких істотних дій, спрямованих на ідентифікацію і засудження винних. Україну зобов'язали виплатити заявниці 20 тисяч євро відшкодування моральної шкоди. Це перша справа, яку українські роми виграли в Європейському суді [23].

ЄСПЛ вказав на наявність у складі злочину расистських мотивів, що позначиться на майбутній судовій практиці. Адже в Україні зазвичай уникають такої кваліфікації

© Матвєєва Л. Г., 2020

справ, які стосуються національних меншин, що стали жертвами насилля. Також рішення Європейського суду з прав людини чітко підкреслюють, що наявність порушення прав людини та захищеної від дискримінації ознаки у жертви порушення, ще не означає наявність дискримінації.

Наступна справа про дискримінацію, це рішення ЄСПЛ у справі «Бурля та інші проти України», прийнято 6 листопада 2018 року. Події відбувалися у вересні 2002 року у селі Петрівка Одеської області. Суд дійшов висновку про те, що було порушено право на повагу до приватного життя і сімейного, житла і кореспонденції (стаття 8 Європейської конвенції з прав людини) та заборону дискримінації (ст. 14), а також заборону катувань та поводження, що принижує людську гідність (ст. 3). За рішенням ЄСПЛ заподіяна будинкам заявників шкода становила серйозне та необґрунтоване втручання у право заявників на повагу до їхнього приватного та сімейного життя і житла. Європейський суд з прав людини зобов'язав Україну виплатити 5 мільйонів гривень компенсації постраждалим внаслідок погрому ромського табору на Одещині [2].

З метою створення належних умов для захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини, забезпечення рівних можливостей для її участі у соціально-економічному та культурному житті держави Указом Президента України від 08.04.2013 р. № 201 схвалено Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року. Основні завдання Стратегії полягають у сприянні правовому, соціальному захисту ромів, сприянні їх зайнятості, підвищення освітнього рівня, забезпеченні охорони здоров'я ромів, поліпшенні житлово-побутових умов ромів, задоволенні культурних та інформаційних потреб ромів [19]. У 2013 році Кабінет Міністрів затвердив план заходів щодо реалізації стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року, яким визначені конкретні заходи спрямовані на інтеграцію в українське суспільство ромської національної меншини та їх виконавці [18].

Сучасна державна політика України, з одного боку, спрямована на включення ромів до соціально-економічного життя країни, з іншого боку, далеко не завжди справляється із викликами ромофобії, які склалися у суспільстві, з проявами дискримінації ромської національної меншини. Про те, що законодавство та правозастосовча практика в Україні щодо боротьби із нетерпимістю та злочинами на ґрунті ненависті, досі залишаються недосконалими та неефективними, свідчить і Доповідь Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) п'ятого циклу моніторингу щодо України від 20 червня 2017 року. ЄКРН – це особливий, незалежний та контрольний орган з моніторингу прав людини, який спеціалізується на питаннях, пов'язаних з боротьбою проти расизму, дискримінації (за ознакою «раси», етнічного/ національного походження, кольору шкіри, громадянства, віросповідання, мови, сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності), ксенофобії, антисемітизму та нетерпимості у Європі; він готує звіти та видає рекомендації держа-

вам-членам. Комісія складається з незалежних та неупереджених членів, яких призначають з огляду на їхній моральний авторитет та визнаний досвід у розгляді питань, пов'язаних із расизмом, ксенофобією, антисемітизмом та нетерпимістю. У межах своєї статутної діяльності ЄКРН проводить покраїнну моніторингову роботу, яка включає аналіз ситуації в кожній із держав-членів Ради Європи щодо расизму та нетерпимості й робить пропозиції та рекомендації про способи розв'язання виявлених проблем.

2 червня 2020 року ЄКРН опублікувала висновки щодо виконання двох пріоритетних рекомендацій, наданих Україні у 2017 році. По-перше, ЄКРН наполегливо рекомендувала включити питання сексуальної орієнтації та гендерної приналежності до Кримінального кодексу у якості підстави та вважати їх обтяжуючими обставинами. У зв'язку з цим ЄКРН зазначає, що згідно з Кримінальним кодексом, покарання за розпалювання ненависті чи насильства, мотивованого гомо/трансфобією не відбувається. Крім того, в обставинах, що обтяжують покарання, немає посилань на підстави сексуальної орієнтації та гендерної приналежності під обтяжуючими формами певних злочинів або у статті Кримінального кодексу. ЄКРН зазначає лише одну правку до Кримінального кодексу, яка набула чинності у 2019 році – включення підстав «сексуальної приналежності». Хоча, включення гендерного питання до числа обставин, що обтяжують покарання, вітається, але воно не поширюється на сексуальну орієнтацію чи гендерну приналежність, а тому не відповідає рекомендації, зазначає ЄКРН. Це означає, що її рекомендація не була виконана.

По-друге, ЄКРН рекомендувала відмовитись від судових зборів у справах ромів, які прагнуть довести свою особу з метою отримання особистих ідентифікаційних документів. Влада повідомила ЄКРН, що Закон про судові збори 2012 року передбачає відстрочку сплати судового збору, зменшення його суми або звільнення від сплати. ECRI, однак, розуміє, що законодавство є малосприятливим для ромів, які прагнуть довести свою особу, оскільки – як це не парадоксально – існує вимога довести нездатність сплачувати збори шляхом надання документальних доказів суду. У цьому контексті ЄКРН не виявила жодних ознак застосування цього положення в таких випадках [24]. Отже, звідси висновок – рекомендація не була виконана, оскільки, вся зібрана інформація свідчить про те, що в цьому відношенні не відбулося жодних змін.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що дискримінація за расовою або етнічною ознакою – особливо образливий вид дискримінації. Дискримінація меншин залишається центральною проблемою і впливає на реалізацію всіх прав. Міжнародне право прав людини забороняє дискримінацію за ознакою раси, кольору шкіри, мови, національного чи соціального походження, або іншого статусу. Ці стандарти в галузі прав людини вимагають від держав-учасниць вжити всіх належних заходів для ліквідації дискримінації і забезпечення виконання даного обов'язку всіма державними органами та установами. Злочини ненависті

© Матвєєва Л. Г., 2020

є результат жорстокості, і, зостаючись без належного правового реагування, поширюються на великі спільноти. Впровадження в Україні антидискримінаційного права є передумовою її становлення як європейської правової держави. Будь-яка потерпіла особа має право звернутися за захистом свої прав до омбудсмена та/або суду. При цьому, за подання позовів щодо спорів, пов'язаних із дискримінацією, судовий збір не сплачується. Підтримка та реалізація антидискримінаційної політики має бути забезпечена на всіх рівнях державної влади.

Впровадження у національну правову систему механізмів та інструментів, які спроможні зупинити чи зменшити ненависть та захистити людську гідність, автономію та рівність кожної людини, створює основу ефективного захисту фундаментальних цінностей, людяності та гуманізму.

Список використаних джерел

1. Ангелова та Ілієв проти Болгарії (Angelova and Iliev v. Bulgaria) від 26.07.2007 № 55523/00 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_171#Text (дата звернення: 11.08.2020).

2. Бурля та інші проти України від 06. 11. 2018 (остаточне 06.02.2019) № 3289/10 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d65#Text (дата звернення: 10.09.2020).

3. Вовк Д., Бойчук С. Верховенство права і толерантність: навчальний посібник. Київ, 2018. 172 с.

4. Галан В.О. Дискримінація за расовою ознакою: від апології рабства до міжнародно-правового злочину. *Форум права.* 2014. № 3. С.52-62.

5. Доповідь Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) щодо України (п'ятий цикл моніторингу), ухвалено 20 червня 2017 р., опубліковано 19 вересня 2017 р. URL: https://rm.coe.int/fifth-report-on-ukraine-ukrainiantranslation-/16808b5caa (дата звернення: 10.09.2020).

6. Журавльова Г. С. Конституційні аспекти заборони дискримінації в Україні й іноземний досвід. *Науковий вісник публічного та приватного права.* Вип.6, том 1. 2016. С. 40-44.

7. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 10.09.2020).

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 11 листопада 1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 01.09.2020).

9. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 10.09.2020).

10. Кравчук А. Злочини та інциденти ненависті в Україні. К: Центр «Наш світ», 2018. 95 с.

11. Кримінальний кодекс України від 5. 04. 2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 10.09.2020).

12. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення: 10.09.2020).

13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 10.09.2020).

14. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 10.09.2020).

15. Начова та інші проти Болгарії (Nachova and Others v. Bulgaria): рішення ЄСПЛ №№ 43577/98, 43579/98 від 06.07.2005 р. URL: https://www.srji.org/resources/search/21/(дата звернення: 10.09.2020).

16. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості: Закон України від 05.11. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1707-17#Text (дата звернення: 10.09.2020).

17. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text (дата звернення: 10.09.2020).

18. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11. 09 2013 р. № 701-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/701-2013-%D1%80#Text (дата звернення: 04.09.2020).

19. Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року: Указ Президента України від 08.04. 2013. № 201/2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201/2013#n10(дата звернення: 10.09.2020).

20. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності) від 09.04.2020 № 3316 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68552 (дата звернення: 10.09.2020).

21. Протокол № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ETS № 177) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537#Text(дата звернення: 10.09.2020).

22. Радчук О. П. Європейська Конвенція про захист прав найбільш вразливих верств населення. *Теорія і практика правознавства.* Вип. 1 (5). 2014. С. 1-14.

23. Федорченко та Лозенко проти України: рішення ЄСПЛ № 387/03 від 20.09.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_933#Text (дата звернення: 10.09.2020).

24. News of the European Commission against Racism and Intolerance (ECRI). Denmark, Montenegro, Serbia, Ukraine: Council of Europe's anti-racism commission publishes conclusions on implementation of its priority recommendations. Strasbourg, France. 2 june 2020. URL: https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/-/denmark-montenegro-serbia-ukraine-council-of-europe-s-anti-racism-commission-publishes-conclusions-on-implementation-of-its-priority-recommendations (дата звернення: 10.09.2020).

References

Boychuk, S., Vovk D. (2018). *Rule of law and tolerance*. Kyiv [in Ukrainian].

Galan, V.O. (2014). Discrimination on racial grounds: from the apology of slavery to international crime. *Law Forum,* 3, 52-62 [in Ukrainian].

Zhuravlyova, G.S. (2016). Constitutional aspects of non-discrimination in Ukraine and foreign experience. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 6, 1, 40-44 [in Ukrainian].

Kravchuk, A. (2018). *Hate crimes and incidents in Ukraine*. Kiev: Our World Center [in Ukrainian].

Radchuk, O. P. (2014). European Convention for the Protection of the Rights of the Most Vulnerable. *Theory and practice of jurisprudence,* 5, 1-14 [in Ukrainian].

 © Матвєєва Л. Г., 2020

L. Matvieieva, *Doctor of Law, Associate Professor, Department of Theory and Philosophy of Law, Odessa State University of Internal Affairs*
ORCID: 0000-0002-8402-5584

International and European protection standards of the rights of vulnerable groups of population

The article presents scientific categories: discrimination, hate crimes, vulnerable groups. It is studied the issues of legal protection of vulnerable categories of population in the context of formation of active human rights policy of state aimed at increasing the capacity of socially vulnerable groups and reducing the risks of growing social tensions in society. The analysis' results of the European experience in combating intolerance and discrimination and development of proposals for improving domestic legislation are presented.

The urgency of the problem is exacerbated by the fact that discrimination, as a manifestation of violations of the rights of members of certain groups (on the basis of age, health, social status, nationality, etc.) causes global negative consequences for society and state. Violation of the rule of law, legality, leveling of the rule of law, negative impact on international image of the state - only a small list of political and legal consequences of discrimination.

In the current crisis, the population of Ukraine is acutely aware of instability - in families, personal security, in social environment, as well as in global politics. The general situation with respect for human rights in the state is reflected in numerous violations of the rights of vulnerable groups, which should cause special attention and concern to public authorities and human rights organizations

In the study of the EU and Ukraine legal systems' essence in their relationship, a civilizational approach becomes relevant, which allows to establish legal elements through the prism of the diversity of scientific positions of representatives of different legal systems and legal cultures. It helps to identify the national legal system' features in the field of functioning of law principles and norms, pointing to the uniqueness of legal system of Ukraine and at the same time emphasizing the shortcomings and differences caused by public awareness, law enforcement.

The normative basis of legal protection study of vulnerable groups is the acts of current legislation of Ukraine, international acts in the field of protection of human rights and freedoms, as well as the case law of the European Court of Human Rights.

Keywords*: discrimination; hate crimes; human rights; ECHR practice; vulnerable groups.*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.06
УДК 342.7

Подорожна Т.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії держави і
права юридичного факультету
Львівського торгівельно-економічного
університету
ORCID: 0000-0003-0502-950X
Котуха О.,
доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету
Львівського торгівельно-економічного
університету
ORCID: 0000-0002-1198-8849

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ОСНОВА КОНЦЕПТУ «ПРАВА ЛЮДИНИ»

У статті розглянуто концепт «права людини» з точки зору соціології права. Зазначено, що однією з центральних проблем теорії прав людини, а також формування особистості, є необхідність володіння так званою соціальною компетентністю. Її визначення зводиться до такого: соціальна компетентність являє собою певні – соціально значущі – знання і навички, якими володіє людина, соціальні та професійні групи, населення загалом; вони відображають соціальні явища і процеси; люди отримують їх впродовж особистого й суспільного життя, а також під час професійної діяльності. Значення цього поняття визначається наявними соціальними умовами – загальними, пов'язаними з характером суспільних відносин, соціальною структурою, загальною культурою, ступенем освіченості, релігійності населення; і специфічними, які пов'язані з розвиненістю демократичних інститутів суспільства, забезпеченістю прав і свобод громадян, враховуючи свободу слова і думок, отримання і передачі інформації, совісті тощо. Зроблено висновок, що права і свободи людини постають у вигляді важливої риси будь-якого типу цивілізації, який розкриває становище особистості в суспільстві, правові й моральні умови її існування та розвитку. Вони завжди пов'язані із задоволенням інтересів в особистому, політичному, економічному, соціальному та культурному житті і повинні відповідати реальним можливостям соціуму.

Ключові слова*: права людини; живе право; соціологія права; соціальна компетенція; соціально активна поведінка; соціальні цінності.*

 © Подорожна Т., Котуха О., 2020

В статье рассмотрен концепт «права человека» с точки зрения социологии права. Отмечено, что одной из центральных проблем теории прав человека, а также формирования личности выступает социальная компетентность. Ее определение сводится к следующему: социальная компетентность представляет собой социально значимые знания и навыки, которыми обладает человек, социальные и профессиональные группы, населения в целом; они отражают социальные явления и процессы; люди получают их в течение личной и общественной жизни, а также во время профессиональной деятельности. Значение этого понятия определяется имеющимися социальными условиями – общими, связанными с характером общественных отношений, социальной структурой, общей культурой, степенью образованности, религиозности населения; и специфическими, связанные с развитостью демократических институтов общества, обеспеченностью прав и свобод граждан, учитывая свободу слова и мнений, получения и передачи информации, совести и тому подобное. Сделан вывод, что права и свободы человека предстают в виде важной черты любого типа цивилизации, который раскрывает положение личности в обществе, правовые и моральные условия ее существования и развития. Они всегда связаны с удовлетворением интересов в личной, политической, экономической, социальной и культурной жизни и должны соответствовать реальным возможностям социума.

Ключевые слова: *права человека; живое право; социология права; социальная компетенция; социально активное поведение; социальные ценности.*

Постановка проблеми. Сучасні державотворчі та правотворчі процеси в Україні, незважаючи на їх складність і суперечливість, неможливо уявити поза межами ідей та ідеалів демократії і верховенства права, утвердження й забезпечення прав і свобод людини. Це пояснюється тим, що побудова громадянського суспільства, до якої тяжіє й Україна, неможлива без дотримання прав людини та реалізації механізмів їх захисту. Очевидно, що така необхідність реформування суспільного устрою продиктована побудовою толерантного громадянського суспільства та правової держави.

В основі розвитку сучасного права мають бути людина та її права як своєрідний стандарт. Право безпосередньо пов'язане з наділенням громадян невідчужуваними, визнаними від народження правами, які стосуються свободи, рівності та незалежності. Проте, варто погодитись із думкою С. Максимова про те, що на початку XX ст. спостерігаються зміни як у змістовних параметрах прав людини, так і у формах та засобах їх реалізації [1, с. 4]. Тому вивчення права тільки як писаного, статичного явища, обмеженого законом, істотно звужує його рамки. Писане право, що міститься в законі, складається із загальних норм, які не завжди можуть гнучко реагувати на зміни в соціально-економічному та політичному житті суспільства. Позитивне право саме по собі не спроможне задовольняти всі потреби суспільств та через тотальну догматизацію не здатне осягнути соціальних реалій. Тому воно не може бути повно і всебічно досліджене поза зв'язком із суспільством як соціальною системою. Саме соціологія прав людини має намір

відобразити, проаналізувати та дати низку рекомендацій щодо їх реального втілення в життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед усіх наявних в науці концепцій розуміння права найбільше значення для виявлення зв'язку права із суспільними відносинами має соціологічна концепція, найяскравішим представником якої є Є. Ерліх. Саме він одним із перших найбільш ґрунтовно розробив і запропонував основні програмні положення школи «вільного права».

Сучасне уявлення соціологічного праворозуміння формується з ідей К. Жоля, А. Козловського, М. Козюбри, О. Костенка, С. Максимова, Н. Пархоменко, О. Петришина, Н. Оніщенко, П. Рабіновича, В. Сморединського, О. Стовби, О. Тихомирова, О. Уварової, Ю. Шемшученка, С. Яковенка та ін., які визначають методологічні орієнтири розвитку цього напряму юриспруденції. За останні десятиліття багато зусиль у цьому напрямку доклали відомі правознавці – В. Кудрявцев, В. Казимрчук, Д. Керімов, С. Алексєєв, А. Яковлєв, В. Туманов, Е. Тадевосян, В. Нерсесянц, С. Боботов, Ю. Тихонравов та ін.

У світовій юридичній думці проблему прав людини розглядають з найрізноманітніших точок зору і торкаються багатьох аспектів розробленої проблеми та аналогічних досліджень, проведених науковцями низки країн – Франції, Англії, США, Канади, Австралії. Крім цього, у науковій літературі наведено результати досліджень і сформульовано на їх основі визначення прав людини, які охоплюють практично весь спектр прав – від природних до соціальних та політичних. Це, зокрема, доробки таких науковців, як: Л. Базен, М. Бертран, Ж. Боднар, Ф. Варез, Б. Дорей, О. Дувил, Ж. Лабіка, М. Ларюель, Ж.-П. Лебранн, Р. Рештман, У. Бек, А. Д. Лондон, Р. Маклін, С. Шервін, С. Діаз, Г. Салазар. Також варто назвати таких вчених як: М. Ребіндер, К. Рібшлегер (Німеччина), К. Кульчар (Угорщина), Н. Неновскі, П. Попов (Болгарія), А. Подгурецький, З. Зімбінський (Польща), Такейосі Кавасіма, Тетеу Ізомура (Японія) та ін.

Досить цікавими є й матеріали низки закордонних видань (журнали «Біоетика» (США), «Гуманіст» (Англія), «Міжнародна соціологія» (Франція), «Людина і суспільство» (Франція)), а також деякі міжнародні документи про права людини, відповідно до яких здійснюють дослідження в галузі соціології прав людини: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, протоколи і резолюції до неї, матеріали Європейського суду з прав людини, викладені, наприклад, у журналі «Journal du Droit international» (2000, № 1) та інших, які пов'язані з біологічною сутністю людини, її суспільним життям. Відтак можна говорити про дуже важливий аспект означеної проблеми – морально-етичний, тобто вивчення взаємовигідності етики і біоетики та прав людини.

Серед соціологічних досліджень варте уваги дослідження, яке провели англійські соціологи А. Левіс і С. Маккензі серед службовців Об'єднаного Королівства. Предметом дослідження були етичні взаємини, а також ризики, пов'язані зі зловживанням правами людини. Серед 1146 респондентів 31% служили у сфері освіти, 14% – в охороні здоров'я, решта – на виробництві (заво-

© Подорожна Т., Котуха О., 2020

дах або фабриках). З-поміж опитаних були й активісти правозахисних організацій: Amnesty International (аж 31,1%), Oxfam (28,6%), Грінпіс (26,4%). За одержаними даними, на психіці та поведінці людей істотно позначається те, наскільки багато ситуацій трапляється за участю конфліктогенних чинників, які впливають на реалізацію прав людини.

Соціологічна концепція вивчає право як результат впливу соціальних чинників на систему норм права і зворотний вплив цієї системи на задоволення соціальних потреб людей [2, p. 57]. В основі розуміння права в цій концепції лежить його соціальна природа, його вплив на суспільний порядок. Право має розглядатися не тільки як абстрактна система нормативних приписів суверенної влади держави, а як один із взаємопов'язаних соціальних фактів, як широка соціальна структура, соціальний порядок у контексті інших фактів-явищ.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження концепту прав людини з точки зору соціологічної юриспруденції, де вони виступають інтегрованим у суспільство явищем правової дійсності та мають яскраво виражену соціальну природу.

Виклад основного матеріалу. Події останніх років переконливо продемонстрували, що в деяких критичних ситуаціях, коли державні інститути дезорганізовані та ослаблені, спонтанна за своєю природою самоорганізація громадян здатна «відповісти» внутрішнім і зовнішнім загрозам національній безпеці. Під час Революції Гідності та протидії зовнішній агресії з боку Російської Федерації саме громадянське суспільство стало єдиним надійним гарантом незворотності демократичних перетворень, європейського цивілізаційного вибору та захисту національного суверенітету. Нині активні організації громадянського суспільства та громадські рухи стають впливовим суб'єктом контролю, зацікавленим в успішності розпочатих реформ. Водночас гальмування назрілих перетворень призводить до поширення правового нігілізму, падіння довіри громадян до державних інститутів, що посилює загрози нових соціально-політичних потрясінь в умовах неоголошеної «гібридної війни». За таких умов побудова справді демократичної, правової і сильної Української держави залежить від збереження взаємодії громадянського суспільства та органів влади. Надзвичайно важливим кроком у цьому напрямі після досить тривалого періоду розробки й обговорення стало ухвалення Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки. Її метою є «створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади, органами місцевого самоврядування на засадах партнерства, забезпечення додаткових можливостей для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, задоволення суспільних інтересів з використанням різноманітних форм демократії участі, громадської ініціативи та самоорганізації» [3, с. 16]. Усе це може послужити одним з компонентів розвитку соціологічної концепції прав людини.

У цьому контексті однією з центральних проблем теорії прав людини, а також формування особистості, є необхідність володіння так званою соціальною компетентністю. Її визначення, на наш погляд, зводиться до такого: соціальна компетентність являє собою певні – соціально значущі – знання і навички, якими володіє людина, соціальні та професійні групи, населення загалом; вони відображають соціальні явища і процеси; люди отримують їх впродовж особистого й суспільного життя, а також під час професійної діяльності. Люди мають компетентність у багатьох сферах життя суспільства. Значення цього поняття визначається наявними соціальними умовами – загальними, пов'язаними з характером суспільних відносин, соціальною структурою, загальною культурою, ступенем освіченості, релігійності населення; і специфічними, які пов'язані з розвиненістю демократичних інститутів суспільства, забезпеченістю прав і свобод громадян, враховуючи свободу слова і думок, отримання і передачі інформації, совісті тощо.

Із розвитком суспільства, через зміни економічних, соціальних, політичних, технічних та інших завдань, розширюються сфери діяльності, з'являються щораз нові проблеми, які вимагають свого вирішення; про них судить громадськість, що, своєю чергою, веде до збільшення ступеня компетентності і глибини висловлювань, звідси – громадянська позиція, а іноді й активні дії. Це і участь у виборах до органів влади й управління на місцях, і участь у діяльності законодавчої і виконавчої влади, в акціях громадянської непокори (мітингах, пікетах, страйках), у відновленні порушених прав і свобод; це і долучення до досягнень у царині науки і техніки, інформатики та комунікацій. Водночас зростання компетентності зумовлюється політичним, дослідницьким й іншим інтересом і може проявитися, зокрема, в участі в референдумах, масовому обговоренні будь-яких проблем суспільно-політичного життя, різних соціологічних опитуваннях. Тобто можна сказати, що соціальна компетентність стимулює громадянську активність. Без масової участі громадян, їх активної позиції неможливе формування правової держави і громадянського суспільства.

Соціальна компетентність формує, зокрема, і громадську думку, а та, своєю чергою, відображає її, адже досвідчені в соціальних питаннях люди майже завжди мають свою думку і вміють її висловити. Вони можуть зайняти якусь позицію, ухвалити рішення з тих чи інших суспільних питань, що виражається в оціночних, аналітичних, конструктивних позитивних чи негативних судженнях.

Соціальна компетентність – це деякою мірою прояв суспільної свідомості. Це цілісне явище, що має різні шляхи досягнення (буденна і науково-дослідницька) і різні форми (політична, правова, у питаннях релігії, етики, мистецтв, фундаментальних і прикладних наук тощо), залежно від соціального походження, рівня освіченості, зацікавленості, особистих знань, комунікативних здібностей. У ролі самостійної цілісності вона має зворотний вплив на суспільне життя і слугує однією з умов розв'язання назрілих проблем, поступово досягаючи поставлених суспільством цілей [4, с. 18].

Незалежно від того, якими шляхами (повсякденним або науко-

© Подорожна Т., Котуха О., 2020

вим) досягнута соціальна компетентність, вона передбачає володіння людиною не тільки знаннями, а й навичками – інтелектуальними (вміння усно або письмово висловлювати свої думки, дискутувати і слухати, захищати свою думку; формулювання власних суджень; збір і вивчення матеріалів з різних джерел, враховуючи ЗМІ, вміння їх аналізувати і робити відповідні висновки; участь в ухваленні рішень; розуміння використання механізмів захисту особистості і її прав на місцевому, регіональному, європейському, світовому рівнях).

Одним з головних елементів соціальної компетентності є розуміння громадянами особистої відповідальності за стан суспільного життя: в економічній, політичній, соціальній та інших сферах. Сьогодні більшість населення України усвідомлює, що саме їм, громадянам, належить вирішальна роль у виконанні законів, що прагнення змінити державу не можна покладати тільки на політиків [5]. Так, за даними соціологічного дослідження «Стан корупції в Україні», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології в липні-жовтні 2015 року, частка населення, яке покладає основну відповідальність за подолання корупції на простих громадян, зросла з 15,7% у 2007-му до 24% у 2015 році. Під впливом інститутів громадянського суспільства сьогодні чітко сформульовано вимоги громадян на оновлення влади на всіх рівнях через проведення антикорупційної реформи (56%) та децентралізації (20%), дотримання законності через проведення судової реформи (29%) та реформування правоохоронної системи (15%). Від держави громадяни очікують насамперед соціального забезпечення (39%), забезпечення справедливості і правосуддя (37%), захисту від зовнішньої агресії (32%), безплатного медичного обслуговування (30%) [6].

За даними загальнонаціонального опитування громадської думки, яке провели Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Київський міжнародний інститут соціології 8–20 жовтня 2016 року, половина респондентів вважає, що за 2015–2016 роки зросла готовність громадян до захисту своїх прав, свобод та гідності, а також їх прагнення до об'єднання через створення громадських організацій та рухів. При цьому 57% опитаних громадян виявили дедалі більшу готовність безоплатно приділяти свій час суспільно корисним справам; 60% відзначили зростання готовності громадян України до пожертвування особистих коштів на корисні справи; 41% – їхню дедалі більшу зосередженість на громадській діяльності; 43% впевнені в тому, що зросла готовність громадян до активної участі в політиці; 44% побачили посилення інтересу громадян до участі в контролі за діяльністю влади; 39% вважали, що за вказані два роки громадяни більше брали участь у місцевих справах місцевої громади; 56% – що за той же час зросла готовність громадян до участі в масових акціях протесту чи підтримки. Друге загальнонаціональне опитування громадян, проведене у липні 2018 року (national human rights progress study), так само як і базове дослідження 2016 року, також показало, що близько половини українців не орієнтуються в питанні походження прав людини. Ці дані практично не відрізняються від

отриманих два роки тому, що свідчить про сталість таких уявлень. Найбільша частка (трохи менше половини) опитаних поділяє думку, що права людини належать їй від народження; трохи більше за чверть респондентів вважає їх джерелом державу. Інші можливі варіанти відмічала доволі невелика частка опитаних. Ставлення до цього питання порівняно з минулим дослідженням практично не змінилося [7].

Знання, що входять до сфери соціальної компетенції, також містять: знання про суспільство, його устрій і форми державної влади; про закони, враховуючи Конституцію України, підзаконні і нормативні акти. Важливими є і знання про правову, моральну культуру; про правопорушення і юридичну відповідальність. Необхідні також знання про основи цивільного, трудового, сімейного, кримінального, екологічного та деяких інших видів прав. До сфери соціальної компетенції, крім оволодіння знаннями в різних галузях (держави, права, релігії тощо), входить: вироблення певного ставлення до реальних соціальних процесів; вміння розуміти соціальні закони, суспільний порядок. Усе це веде до реалізації політичних, економічних, соціальних та інших можливостей особистості, створює умови для вільного розвитку людини і її гідного життя. Такий світогляд відповідає ідеям демократичної правової держави, оскільки виховання правосвідомості законослухняного громадянина ґрунтується не на примусовому його розкритті і поясненні, а на тій підставі, що воно характеризує цивілізовані відносини в суспільстві. При цьому людина, що стає соціально компетентною, повинна володіти високою громадською активністю; загальною політичною і правовою культурою, повагою до закону і дбайливим ставленням до соціальних цінностей; розуміти сутність, характер і взаємозв'язок соціальних явищ, зокрема правових, бачити їх взаємодію в цілісній системі знань та реалізацію в повсякденному житті. У такому разі можна сказати, що зростання соціальної компетентності зумовлює розвиток людського потенціалу.

Висновки. Таким чином, характеристика різноманітних підходів до прав людини багато в чому визначає саме це поняття, дозволяє зрозуміти різні сторони досліджуваного явища і їх взаємозв'язок, його сучасну еволюцію. В узагальненому, широкому сенсі права і свободи людини постають у вигляді важливої риси будь-якого типу цивілізації, який розкриває становище особистості в суспільстві, правові й моральні умови її існування та розвитку. Вони завжди пов'язані із задоволенням інтересів в особистому, політичному, економічному, соціальному та культурному житті і повинні відповідати реальним можливостям соціуму [8, p. 179]. Ця концепція визначає й оптимальну стратегію, тактику і політичну дію всіх державних і громадських структур.

Усе вищезазначене (предметні складники, принципи, шляхи досягнення тощо) повною мірою належить до компетентності в галузі прав і свобод людини – одного з різновидів соціальної компетентності загалом. Отож, компетентність в галузі прав і свобод людини неминуче веде до істотного обмеження їх порушень, недопущення їх надалі, профілактики екстремістських, шовініс-

© Подорожна Т., Котуха О., 2020

тичних настроїв і дій, релігійної та інших видів нетерпимості, ксенофобії, расизму тощо. Тому тільки вирішуючи головні завдання, поставлені перед суспільством, можливо так чи інакше довести знання про права людини до масової свідомості. Лише тоді можна говорити про дійсний прояв соціальної компетенції та, на цій основі, формування соціологічної концепції прав людини.

Список використаних джерел

1. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография. Харьков : Право, 2002. 327 с.
2. Pound R. Social Control through Law. New Haven : Yale University Press, 1942. 138 p.
3. Розвиток громадянського суспільства України в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів / В. М. Яблонський, О. М. Балакірєва, Т. В. Бєльська [та ін.] ; за ред. О. А. Корнієвського. Київ : НІСД, 2016. 72 с.
4. Громадянські компетентності у професійній освіті державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування : збірник методичних матеріалів для системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування / за заг. ред. Н. Г. Протасової, Ю. О. Молчанової. Київ : НАДУ, 2016. 308 с.
5. Центр досліджень IRI: суспільно-політичні настрої українців. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ centr_issledovaniy_iri_obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_ukraincev.html. (дата звернення: 02.09.2020).
6. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 і 2015. URL: http://kiis.com.ua/materials/pr/ 20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf (дата звернення: 02.09.2020).
7. Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін (2016–2018) / Резюме дослідження; [С. Колишко, М. Паращевін, В. Яворський]; під заг. ред. Т. Печончик. Київ, 2018. 96 с. URL: https://www.undp.org/content/dam/ ukraine/docs/DG/Ombudsman's%20project/UNDPUA_HumanRights_UKR_full.pdf (дата звернення: 12.09.2020).
8. Lewis A., Mackenzie C. Morale, money, ethical and economic psychology. *Human Relations.* 2000. February 1. Vol. 53, Iss. 2. P. 179–191.

References

Maksimov, S. I. (2002). *Pravovaya realnost: opyt filosofskogo osmysleniya*. Harkov: Pravo [in Russian].

Pound, R. *Social Control through Law.* New Haven : Yale University Press, 1942. 138 p.

Korniyevsky O. A. (red.). (2016). *Rozvitok gromadyanskogo suspilstva Ukrayini v umovah vnutrishnih i zovnishnih viklikiv*. Kiyiv: NISD [in Ukrainian].

Lewis, A., Mackenzie, C. (2000) Morale, money, ethical and economic psychology. *Human Relations,* 53, 2, 179–191.

***T. Podorozhna**, Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Theory of State and Law, Faculty of Law, Lviv University of Trade and Economics*

ORCID: 0000-0003-0502-950X

***O. Kotuha,** Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law, Lviv University of Trade and Economics*

ORCID: 0000-0002-1198-8849

Social competence as basis of the concept of "Human Rights"

The article considers the concept of "human rights" in terms of sociology of law. It is noted that one of the central problems of human rights theory is the need to have social competence. Social competence is a certain - socially significant - knowledge and skills possessed by a person, social and professional groups, the population as a whole; they reflect social phenomena and processes; people receive them during personal and public life, as well as during professional activities. Knowledge that falls within the scope of social competence also includes: knowledge about society, its structure and forms of government; about laws; about legal, moral culture; offenses and legal liability. All this leads to the realization of political, economic, social and other opportunities of the individual, creates conditions for the free development of man and his dignified life.

The meaning of this concept is determined by the existing social conditions – general, related to the nature of social relations, social structure, general culture, level of education, religiosity of the population; and specific, which are related to the development of democratic institutions of society, ensuring the rights and freedoms of citizens, taking into account freedom of speech and opinion, receiving and transmitting information, conscience, etc. It is concluded that human rights and freedoms appear as an important feature of any type of civilization, which reveals the position of the individual in society, the legal and moral conditions of its existence and development.

***Keywords:** human rights; sociology of law; social competence; socially active behavior; social values.*

 © Подорожна Т., Котуха О., 2020

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.07
УДК 342.95: 325.2(477)

Шкарупа К. В.,
кандидат юридичних наук,
докторант Науково-дослідного
інституту публічного права
ORCID: 0000-0002-1816-3559

РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Чимало проблем зовнішньої трудової міграції є на сьогоднішній день нормативно не врегульованими, деякі існуючі акти є не узгодженими з міжнародними нормами та стандартами або містять неточності, прогалини чи колізії. Статтю присвячено вивченню розвитку вітчизняного законодавства у сфері зовнішньої трудової міграції. Темпоральність дослідження охоплює часові рамки з моменту проголошення незалежності України й до наших днів. Результатом роботи стало формування авторської періодизації вітчизняного законодавства у сфері зовнішньої трудової міграції, яка умовно охоплює сім періодів.

Ключові слова: *зовнішня трудова міграція; законодавство; правова регламентація; періодизація.*

Немало проблем внешней трудовой миграции на сегодняшний день нормативно не урегулированы, некоторые существующие акты являются не согласованными с международными нормами и стандартами или содержат неточности, пробелы или коллизии. Статья посвящена изучению развития отечественного законодательства в сфере внешней трудовой миграции. Темпоральность исследования охватывает временные рамки с момента провозглашения независимости Украины и до наших дней. Результатом работы стало формирование авторской периодизации отечественного законодательства в сфере внешней трудовой миграции, которая условно охватывает семь периодов.

Ключевые слова: *внешняя трудовая миграция; законодательство; правовая регламентація; периодизация.*

Постановка проблеми. Зовнішня трудова міграція є на сьогоднішній день питанням відкритим. Чимало проблем є нормативно не врегульованими, деякі існуючі акти є не узгодженими з міжнародними нормами та стандартами або містять неточності, прогалини чи колізії. Тому для того аби в подальшому формувати якісне законодавство в означеній сфері та сприяти його систематизації пропонуємо дослідити етапи його становлення.

© Шкарупа К. В., 2020

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами розвитку вітчизняного законодавства у сфері міграції, зокрема трудової займалися такі провідні вчені як К. Б. Левченко, В. М. Снігур, С. М. Гусаров, М. Л. Хайсал, О. В. Журба, А. О. Гура, О. А. Ровенчак, К. Ю. Величко, А. О. Надточій, О. А. Малиновська, М. Є. Чулаєвська, А. В. Дергач, І. О. Гарна-Іванова, С. Ф. Денисюк, О. М. Бандурка, П. Г. Шушпанов, Н. В. Тілікіна, С. Л. Швець, А. Ф. Мота, О. М. Шевченко, А. О. Надточій та ряд інших. Праці цих науковців стали підґрунтям проведеного дослідження.

Постановка завдання. Мета статті полягає у тому, щоб дослідити основні етапи розвитку вітчизняного законодавства у сфері зовнішньої трудової міграції.

Виклад основного матеріалу. Започаткуванням правового регулювання міграційних питань у незалежній Україні прийнято вважати прийняття Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, законів України «Про громадянство України» від 8 жовтня 1991 року та «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 року, адже українська політична система до 1993 року не мала ні нормативно-правової бази, ні напрямів державної міграційної політики з чітко окресленими цілями та завданнями, ні системи органів державної влади, що адекватно відповідали б сформованій після розпаду СРСР міграційній ситуації [4, с. 8]. Так, зокрема в Декларації про державний суверенітет України, а саме у розділі IV «Громадянство Української РСР» зазначалося про те, що Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР. Окрім того, Українська РСР регулює імміграційні процеси та виявляє турботу і вживає заходів щодо охорони і захисту інтересів громадян Української РСР, які перебувають за межами Республіки [2]. Тобто Українська РСР у Декларації закріплювала за собою обов'язок забезпечувати права громадян не лише в межах республіки, але і за кордоном. Дана норма має важливе історичне значення для України, оскільки у складі СРСР зовнішні кордони були «де-факто» закритими для звичайних громадян, а тому говорити про зовнішню міграцію, тим паче трудову було не можливо. За будь-які спроби перетнути державний кордон без дозволу уповноважених осіб, особу могли притягнути до кримінальної відповідальності за державну зраду (ст. 56 Кримінального кодексу УРСР), шпигунство (ст. 57 Кримінального кодексу УРСР), найманство (ст. 63-1 Кримінального кодексу УРСР), передачу іноземним організаціям відомостей, що становлять службову таємницю (ст. 68-1 Кримінального кодексу УРСР), контрабанду (ст. 70 Кримінального кодексу УРСР), незаконне перетинання державного кордону (ст. 75 Кримінального кодексу УРСР), незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 75-1 Кримінального кодексу УРСР) [3] та ряд інших злочинів.

Закон України «Про громадянство» (1991 року) визнавав постійний правовий зв'язок особи та Української держави, що знаходив свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках. Важливого значення на той час для міграційних процесів було гарантування збереження громадянства України особами, які про-

живають за межами держави, що закріплювалося статтею 7, де зокрема зазначалося, що проживання або тимчасове перебування громадянина України за межами держави не припиняє його громадянства України, а також закріплювався державний захист громадян України за кордоном (стаття 8). У статті 8 Закону зазначалося також, що Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами, а дипломатичні представництва і консульські установи України, їх посадові особи зобов'язані вживати заходів до забезпечення громадянам України можливості користуватися в повному обсязі правами, наданими їм законодавством країни перебування, міжнародними договорами, учасниками яких була Україна і держава перебування, та міжнародними звичаями, у встановленому законодавством порядку захищати їх інтереси, що охороняються законом, а в разі потреби – вживати заходів для поновлення порушених прав громадян України [6].

Далі стало цілком зрозуміло, що перш ніж виробити конкретні пропозиції щодо реалізації цілей і завдань державної міграційної політики, зокрема трудової, необхідно було створити і «запустити» механізм становлення міграційного законодавства – через емісію відомчих постанов, інструкцій та розпоряджень. Тому Указом Президента України від 26 квітня 1993 року на базі Комітету у справах національностей при Кабінеті Міністрів України було створено Міністерство України у справах національностей та міграції, на яке були покладені функції з розробки й забезпечення реалізації державної політики у сфері національних відносин та міграції. Далі, з метою здійснення єдиної державної міграційної політики 22 червня 1994 року Кабінет Міністрів України за поданням Міністерства у справах національностей та міграції ухвалив постанову «Про створення органів міграційної служби в Україні».

Наприкінці 1993 – на початку 1994 років були ухвалені закони України «Про біженців», «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» та «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Хоча їх основні положення і відповідали міжнародно-правовим стандартам, але закони все ж таки мали (а деякі з них мають і сьогодні) певні недоліки, зокрема одним із найсуттєвіших є те, що це закони непрямої дії. Для їх реалізації необхідно було підготувати низку постанов Кабінету Міністрів України та відомчих нормативних актів, що вимагало тривалого часу. Розробка механізму реалізації цих законів, насамперед закону України «Про біженців», затримувалась і через погіршення фінансово-економічного стану держави. На жаль, це характерно і для сьогоднішнього етапу розвитку українського суспільства. Таким чином, уже в перші роки незалежності фактично визначилися основні напрями державної міграційної політики України. Вони полягали у сприянні репатріації, в тому числі поверненню та облаштуванню раніше депортованих, гарантіях вільного пересування через кордон для громадян, рівності прав іноземців, що на законних підставах перебувають у державі та у наданні допомоги біженцям [4, с. 9].

Важливим документом для осіб, які прибували в Україну та мали

право займатися трудовою діяльністю став Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (1994 року). У ньому закріплювалося положення про те, що іноземці та особи без громадянства мають ті ж права і свободи та виконують ті ж обов'язки, що і громадяни України, якщо інше не передбачено Конституцією та іншими законами України, а також міжнародними договорами України. Їм надавалося право займатися інвестиційною, зовнішньоекономічною та іншими видами підприємницької діяльності, передбаченими законодавством України. В Законі також зазначалося про те, що іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також яким надано статус біженця в Україні, мають право працювати на підприємствах, в установах і організаціях або займатися іншою трудовою діяльністю на підставах і в порядку, встановлених для громадян України. Ті з них, хто прибув в Україну для працевлаштування на визначений термін, могли займатися трудовою діяльністю відповідно до одержаного у встановленому порядку дозволу на працевлаштування. Працевлаштування в Україні іноземців та осіб без громадянства, найнятих інвестором у межах і за посадами (спеціальністю), визначеними угодою про розподіл продукції, здійснювався без отримання дозволу на працевлаштування. Проте такі особи не могли призначатися на окремі посади або займатися певною трудовою діяльністю, якщо відповідно до законодавства України призначення на ці посади або заняття такою діяльністю пов'язане з належністю до громадянства України [11]. Зокрема Закон закріплював за іноземцями та особами без громадянства, які реалізовували трудову функцію в Україні право на відпочинок, на охорону здоров'я, на житло, на освіту, на участь в об'єднаннях громадян, на свободу совісті, на соціальний захист, яке передбачало можливість одержання пенсії та інших видів соціальної допомоги відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України, а у разі, коли для призначення пенсії потрібен певний стаж роботи, іноземцю та особі без громадянства на підставах і в порядку, встановлених законодавством України і міжнародними договорами України, міг зараховуватися стаж роботи за кордоном. Однойменний Закон, який було прийнято в 2011 році та який є чинний й на сьогоднішній день вже розширює понятійний апарат, регламентує механізм реалізації наданих прав іноземцям та особам без громадянства, які прибули в Україну з метою працевлаштування, встановлює процедуру в'їзду в Україну та виїзду з неї, а також встановлює відповідальність іноземців та осіб без громадянства [12].

Ухвалення Верховною Радою України 28 червня 1996 року Конституції України відкрило широке поле для конституційного забезпечення міграційної сфери та її правового регулювання, створило основи для регулювання різноманітних зовнішніх та внутрішніх міграційних процесів. Тобто, саме через Конституцію було визначено, що положення щодо міграційних процесів мають бути демократичними, такими, що відповідають рекомендаціям Організації з безпеки та міжнародного співробітництва в Європі та інших міжнародних організацій у цій сфері. Цим, по-перше, підтверджується пи-

тома вага та значення, які держава приділяє міграційним проблемам, по-друге, це зобов'язує відповідні державні органи підходити до формування нормативно-правової бази державної міграційної політики та функціонування компетентних органів у міграційній сфері з позицій Основного Закону [13, с. 72–74].

У 1997 році з метою створення конкретних механізмів реалізації принципів соціально орієнтованої економіки, підвищення ефективності соціальної політики на основі раціонального використання наявних фінансових і матеріальних ресурсів Президент України видає Указ в якому, зокрема, формує фундамент соціальної політики та включає розділ міграційної політики з визначенням її основних принципів, а саме: вільний виїзд з України і в'їзд в Україну громадян України; рівність перед законом іноземців, осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та громадян України; диференційований підхід до різних категорій мігрантів відповідно до інтересів держави, національного законодавства та міжнародних зобов'язань України [9].

В Указі Президента України «Про Основні напрями соціальної політики на період до 2004 року» зазначалося про те, що регулювання міграційних процесів забезпечуватиметься виходячи з національних інтересів України, захисту національного ринку праці та інтересів громадян України, які працюють за її межами, та необхідності розвитку міжнародного співробітництва у цій сфері [10]. Пріоритетними напрямами регулювання міграційних процесів України були визначені: 1) сприяння процесу репатріації в Україну вихідців з України та їхніх нащадків (дітей, онуків); 2) повернення на історичну батьківщину осіб, депортованих з території України за національною ознакою; 3) захист соціально-економічних інтересів і прав українських працівників-мігрантів; 4) збереження трудового та інтелектуального потенціалу держави; 5) створення правових і соціально-економічних засад регулювання зовнішньої трудової міграції громадян України; 6) надання права на притулок в Україні та забезпечення захисту біженців відповідно до національного законодавства [10].

Затвердження указами основних принципів та еталонних пунктів зіграло важливу роль у розвитку української міграційної політики, зокрема у сфері зовнішньої трудової міграції, що сприяло створенню законодавства та приєднанню до визнаних міжнародно-правових норм. Проте вони були обмежені у часі, оскільки в наведених указах перелічені завдання, були викладені лише на декілька років. Крім того, як стверджує М.Л. Хайсал, після їх затвердження відбулося багато змін у динаміці й структурі міграційних потоків у світі та Україні [14, с. 10].

У 2007 році Рада національної безпеки та оборони прийняла рішення, яке було введено в дію указом Президента України № 657/2007 від 20.07.2007 р. «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності». Нажаль, не всі заходи були реалізовані належним чином, оскільки, наприклад, Концепція державної міграційної політики України була прийнята лише у 2011 році, а от що стосувало-

© Шкарупа К. В., 2020

ся утворення центрального органу виконавчої влади з питань міграції, то у 2009 році Кабінетом Міністрів України була ухвалена постанова «Про утворення Державної міграційної служби України» від 24 червня 2009 р. № 643, але у тому ж році Президентом України був підписаний указ «Про зупинення дії деяких положень постанови Кабінету Міністрів України від 24 червня 2009 року № 643» від 14 липня 2009 р. № 544/2009, оскільки постанова (а саме пункти 2-8) не відповідала нормам Конституції України [7].

У 2010 році набув чинності План дій з лібералізації візового режиму між Україною та Європейським союзом, який закріплював загальний механізм впровадження політики управління міграційними потоками. Планом передбачалось запровадження механізму моніторингу міграційних потоків, що визначатиме регулярно оновлюваний міграційний профіль України з даними як про нелегальну, так і легальну міграцію, а також утворення органів, відповідальних за збирання та аналіз даних про обсяги і потоки міграції [1].

Наступним стратегічним документом став указ Президента України від 6 квітня 2011року №405/2011, яким було затверджено Положення про Державну міграційну службу України, що ознаменувало собою новий етап законотворчості у сфері міграційних відносин. Зокрема, було ухвалено низку нормативних актів щодо врегулювання міграційних процесів: нова редакція закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (2011 р.), законів України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (2011 р.) та «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» (2012 р.), розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо інтеграції мігрантів в українське суспільство на 2011–2015 роки» (2011 р.) та ряд інших.

На окрему увагу заслуговує указ Президента України «Про Концепцію державної міграційної політики» від 30 травня 2011 року № 622/2011. Позитивними аспектами (хоча їх виявилося не багато) даного нормативно-правового акту було те, що він закріплював як матеріальні, так і процесуальні норми щодо розвитку державної міграційної політики України, а також те, що удосконалення законодавства щодо внутрішньої і зовнішньої трудової міграції громадян України, в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну, виїзду їх з України і транзитного проїзду через її територію, а також боротьба з нелегальною міграцією були обрані основними її стратегічними напрямами. Акцентувалася увага й на необхідності посилення соціального та правового захисту громадян України, які працюють за кордоном, у тому числі шляхом активізації міжнародного співробітництва, укладення міжнародних договорів, що стосувалися питань захисту прав трудових мігрантів, створення сприятливих умов для перетинання трудовими мігрантами з України державних кордонів та перебування таких осіб в державі працевлаштування [8].

22 вересня 2011 р. нарешті було прийнято й Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без

громадянства», яким було визначено засади правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які прибули в Україну з метою здійснення трудової функції. Зокрема, вказувалося на те, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування, мають право на визнання їх правосуб'єктності та основних прав і свобод людини [12]. Окрім того, Закон встановлював порядок їх в'їзду в Україну та виїзду з України, відповідальність за правопорушення та містив ряд інших регулятивних і процесуальних норм.

На жаль процес прийняття Концепції державної міграційної політики у новій редакції дуже гальмувався, а у зв'язку з відновленням дії окремих положень Конституції України регулювання діяльності центральних органів виконавчої влади у сферах міграції (імміграції та еміграції) було віднесено до компетенції Кабінету Міністрів України [5]. Як наслідок, 20 серпня 2014 року було затверджено нове Положення про Державну міграційну службу України, а 5 листопада 2015 року нарешті було прийнято Закон України «Про зовнішню трудову міграцію», який визначає правові та організаційні засади державного регулювання зовнішньої трудової міграції та соціального захисту громадян України за кордоном (трудових мігрантів) і членів їхніх сімей. Того ж року була схвалена Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року. Стратегія розглядає реалізацію міграційної політики як системне виконання сукупності завдань і заходів з метою досягнення визначених цілей у сфері міграції відповідно до законодавства та з урахуванням загальноприйнятих міжнародних стандартів.

Висновки. Проведений аналіз становлення та розвитку вітчизняного законодавства у сфері зовнішньої трудової міграції надав можливість сформувати таку його періодичність: I етап: 1990–1993 рр. – характеризується становленням правових основ у сфері міграції; II етап: 1993–1996 рр. – характеризується формуванням уповноважених органів у сфері міграції; розробленням спеціального законодавства; формуванням державної політики у сфері міграції; III етап: 1996–2000 рр. – характеризується конституційним закріпленням права на свободу пересування; формуванням законодавства у сфері зовнішньої трудової міграції відповідно до Основного Закону; розвитком міжнародного співробітництва у сфері міграції; IV етап: 2000–2007 рр. – характеризується намаганнями органів державної влади забезпечити міграційні процеси виходячи з національних інтересів України; V етап: 2007–2010 рр. – характеризується кризою державної міграційної політики; оптимізацією системи державного управління; VI етап: 2010–2015 рр. – характеризується лібералізацією візового режиму; утворенням органів, відповідальних за збирання та аналіз даних про обсяги і потоки зовнішньої трудової міграції; VII етап: 2015 р. – по теперішній час – характеризується визначенням правових та організаційних засад державного регулювання зовнішньої трудової міграції та соціальним захистом громадян України за кордоном.

© Шкарупа К. В., 2020

Список використаних джерел

1. Безвізовий діалог між Україною та ЄС. План дій з лібералізації візового режиму від 22 листопада 2010 року, м. Брюссель, Королівство Бельгія. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001 (дата звернення: 10.08.2010).

2. Декларація про державний суверенітет України 16 липня 1990 року № 55-XII, ред. від 16.07.1990. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12 (дата звернення: 10.08.2010).

3. Кримінальний кодекс Української РСР : закон від 28.12.60. *Відомості Верховної Ради*. 1961, № 2. Ст.14.

4. Міграційне право України : підручник; за заг. ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С.М. Гусарова. Харків : Дім реклами, 2016. 296 с.

5. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: закон України від 21 лютого 2014 року № 742-VII. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18 (дата звернення: 10.08.2010).

6. Про громадянство України: закон України від 8 жовтня 1991 року № 1636-XII (втратив чинність). БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1636-12 (дата звернення: 10.08.2010).

7. Про зупинення дії деяких положень постанови Кабінету Міністрів України від 24 червня 2009 року № 643: указ Президента України від 14 липня 2009 р. № 544/2009. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/544/2009 (дата звернення: 10.08.2010).

8. Про Концепцію державної міграційної політики: указ Президента України від 30 травня 2011 року № 622/2011 // БД «Міжнародна організація з міграції / Агентство ООН з питань міграції». URL: http://iom.org.ua/ua/legislation-ukr/migration-related-legislation-ukr/on-the-state-migration-policy-concept.html (дата звернення: 10.08.2010).

9. Про Основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки: указ Президент України від 18 жовтня 1997 року № 1166/97. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1166/97 (дата звернення: 10.08.2010).

10. Про Основні напрями соціальної політики на період до 2004 року: указ Президента України від 24 травня 2000 року № 717/2000. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/717/2000 (дата звернення: 10.08.2010).

11. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: закон України від 4 лютого 1994 року № 3929-XII (втратив чинність). БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3929-12 (дата звернення: 10.08.2010).

12. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: закон України від 22 вересня 2011 року № 3773-VI, ред. від 13.02.2020. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17 (дата звернення: 10.08.2010).

13. Снігур В. М. Становлення міграційного законодавства в Україні. *Міграція: проблеми та шляхи вирішення* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., Донецьк, 15–16 трав. 2007 р. Донецьк, 2007. С. 72–74.

14. Хайсал М.Л. Історичний аспект формування державної міграційної політики. *Держава та регіони.* Серія: державне управління. 2016. № 2 (54). С. 9–12.

References

Snihur, V. M. (2007). Stanovlennia mihratsiinoho zakonodavstva v Ukraini. *Mihratsiia: problemy ta shliakhy vyrishennia* : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf., Donetsk, 15–16 trav. 2007 r. 72–74 [in Ukrainian].

Khaisal, M. L. (2016). Istorychnyi aspekt formuvannia derzhavnoi mihratsiinoi polityky. *Derzhava ta rehiony.* Seriia: derzhavne upravlinnia, 2 (54), 9–12 [in Ukrainian].

K. Shkarupa, *PhD in Law, doctoral student of the Research Institute of Public Law*

ORCID: 0000-0002-1816-3559

Development of domestic legislation in the field of external labor migration

External labor migration is an open issue today. Many problems are unresolved, some existing acts are not in line with international norms and standards or contain inaccuracies, gaps or conflicts. Therefore, in order to further form quality legislation in this area and contribute to its systematization, we propose to explore the stages of its formation. The purpose of the article is to explore the main stages of development of domestic legislation in the field of external labor migration. The article is devoted to the study of the development of domestic legislation in the field of external labor migration. The temporality of the study covers the time frame from the moment of Ukraine's independence to the present day. The result of the work was the formation of the author's periodization of domestic legislation in the field of external labor migration, which conditionally covers seven periods. It was found that the Law of Ukraine "On the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons" of 1994 enshrined the right of foreigners and stateless persons who exercised the labor function in Ukraine to rest, health care, housing, education, participation in associations of citizens, freedom of conscience, social protection, which provided for the possibility of receiving pensions and other types of social assistance in accordance with the legislation of Ukraine and international treaties of Ukraine, and in case the pension requires a certain length of service, a foreigner and a person without citizenship on the grounds and in the manner prescribed by the legislation of Ukraine and international treaties of Ukraine, work experience abroad could be credited. It is determined that the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996 of the Constitution of Ukraine opened a wide field for the constitutional provision of the migration sphere and its legal regulation, created a basis for regulating various external and internal migration processes. That is, it was through the Constitution that it was determined that the provisions on migration processes should be democratic, in line with the recommendations of the Organization for Security and International Cooperation in Europe and other international organizations in this field.

Keywords: *external labor migration; legislation; development; legal regulation; periodization.*

© Шкарупа К. В., 2020

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.08
УДК 343.01

Денисов С. Ф.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального
права та кримінології факультету
№ 6 Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-1218-0016
Пузиревський М. В.,
аспірант кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та
кримінології Академії Державної
пенітенціарної служби
ORCID: 0000-0001-8835-3238

ІДЕЇ ПРОФЕСОРА М. П. ЧУБИНСЬКОГО ПРО ІСТОРИЧНИЙ (ГЕНЕТИЧНИЙ) МЕТОД І НАСТУПНІСТЬ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті піднімається питання про сучасну роль методології у вітчизняному кримінальному праві та кримінально-правових дослідженнях. Аналізуються методологічні проблеми кримінального права, зокрема процес становлення історичного (генетичного) методу в працях учених кінця XIX – початку XX ст., та його ролі у вивченні питань наступності в науці кримінального права. Наголошено, що використання історичного (генетичного) методу наукового пізнання тягне не регрес кримінального законодавства, не повернення до старих форм, а навпаки, воно є тією необхідною рушійною силою задля міцного прогресу.

Авторами акцентовано увагу на тому, що ідеї використання історичного (генетичного) методу у вітчизняній науці кримінального права виникли не раптово, вони мали витоки своєї історії в суттєвих змінах кримінального законодавства в світі, диктуючи тим самим перед вітчизняними науковцями свої умови та вимоги для проведення сучасних кримінально-правових досліджень.

Ключові слова: *Чубинський Михайло Павлович; кримінальне право; наука кримінального права; кримінально-правове дослідження; історичний (генетичний) метод; наступність.*

© Денисов С. Ф., Пузиревський М. В., 2020

В статье поднимается вопрос о современной роли методологии в отечественном уголовном праве и уголовно-правовых исследованиях. Анализируются методологические проблемы уголовного права, в частности процесс становления исторического (генетического) метода в трудах ученых конца XIX – начала XX вв., и его роли в изучении вопросов преемственности в науке уголовного права. Отмечено, что использование исторического (генетического) метода научного познания тянет не регресс уголовного законодательства, не возврат к старым формам, а наоборот, оно является тем необходимым условием для крепкого прогресса.

Авторами акцентировано внимание, что идеи использования исторического (генетического) метода в отечественной науке уголовного права возникли не внезапно, они имели истоки истории в существенных изменениях уголовного законодательства в мире, диктуя тем самым перед отечественными учеными свои условия и требования для проведения современных уголовно-правовых исследований.

Ключевые слова: *Михаил Павлович Чубинский; уголовное право; наука уголовного права; уголовно-правовое исследование; исторический (генетический) метод; преемственность.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку юридичної науки, у тому числі наук кримінально-правового циклу, її методологічні проблеми складають один з основних напрямків проведення наукових пошуків вітчизняними та зарубіжними дослідниками.

Як слушно зазначає М. І. Панов під *методологією* (від грец. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) науки взагалі, й кримінального права зокрема, слід розуміти систему методів, прийомів і засобів наукового пізнання, що являє собою комплекс історично обумовлених раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від припущення до істини, від конкретного до абстрактного, від явища до сутності, від одиничного до узагальненого [1, с. 5].

У свою чергу В. О. Туляков наголошує, що з методологічної точки зору, виникає питання, яким чином наукові категорії, доктринальні положення перетворюються у відповідні норми права та імперативні максими, у динаміку судової практики, охоплюючись індивідуальною та груповою правосвідомістю, яка саме й є доктринальною, інституційною та нормативною передумовою формування концепції кримінального права, та яким чином ці концепти впливають на сучасне знання щодо протидії злочинності? Відповідь на це, на думку вченого, пов'язана із вирішенням деяких фундаментальних аспектів існування сучасної наукової теорії методології кримінального права [2, с. 196].

Невід'ємною частиною методологічних проблем будь-якої науки є питання про її *методи* (від грец. *methodos* – спосіб пізнання), тобто таку певну сукупність (комплекс) засобів, способів, прийомів, за допомогою котрих пізнаються явища об'єктивної дійсності, що складають предмет конкретної науки [3, с. 29; 4, с. 12; 5, с. 47; 6, с. 9; 7, с. 201; 8, с. 29]. Існують різноманітні методи пізнання, котрі використовує вітчизняна

наука кримінального права. Серед них у юриспруденції прийнято виділяти як основні так і додаткові методи, що доповнюють один одного та знаходяться між собою в тісному безпосередньому зв'язку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних і зарубіжних науковців, які в тій чи іншій мірі зверталися до проблематики методології науки кримінального права та, зокрема, історичного (генетичного) методу наукового пізнання, варто назвати М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, П. С. Берзіна, О. А. Герцензона, М. І. Колоса, М. Й. Коржанського, П. С. Матишевського, П. П. Михайленка, В. О. Навроцького, А. В. Наумова, М. І. Панова, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, О. В. Харитонову, В. В. Хілюту, О. І. Чучаєва та ін.

Постановка завдання. Автори даного дослідження ставлять перед собою за мету комплексний аналіз фундаментальних ідей професора М. П. Чубинського щодо використання історичного (генетичного) методу та наступності у працях видатних учених-криміналістів кінця XX – початку XX ст., котрі визначили подальший розвиток кримінально-правової науки з можливістю їх використання в умовах реалій сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Загальновизнаним у науковій спільноті є той факт, що здійснення серйозного теоретичного дослідження будь-якого правового явища неможливе без використання *історичного (генетичного) методу пізнання* (від грец. *genetikos* – той, що відноситься до народження, походження). Деякі автори схильні до іменування даного методу як *історико-правовий* – дозволяє на базі аналізу кримінального законодавства минулих років і практики його застосування виявити тенденції розвитку законодавства, прослідкувати його взаємозв'язок із соціально-економічними умовами життя суспільства і держави [9, с. 25; 10, с. 542; 11, с. 441]. Саме тому, на нашу думку, цілком обґрунтованим буде виокремлення історичного (генетичного) методу як одного з основних методів наукового пошуку у кримінально-правовій науці. Він розкриває переважно ті генетичні зв'язки і відносини об'єкта правової дійсності, що розвивається, конкретні умови його становлення та історичного розвитку.

Історичний (генетичний) метод пізнання припускає вивчення кримінально-правових явищ у їхньому історичному розвитку [8, с. 29]. Він пред'являє досліднику свої особливі вимоги до наукового пізнання. Історичний (генетичний) метод орієнтує учених на те, щоб у процесі безпосереднього проведення наукової розвідки простежувалися єдність, зв'язок якісно різних етапів, що пройшло у своєму розвитку конкретне досліджуване явище, щоб дане явище вивчалося в генетичному аспекті. Зв'язок конкретного кримінально-правового явища в його походженні, зміні та розвитку з іншими дозволяє зробити висновок про наступність у праві, у тому числі кримінальному, як про найважливішу тенденцію розвитку всієї сукупності правових явищ.

Історичний (генетичний) метод пізнання покликаний з'ясувати проблеми наступності в кримінальному законодавстві та науці кримінального права. Ми погоджуємося з В. О. Навроцьким,

© Денисов С. Ф., Пузиревський М. В., 2020

який зазначає, що наступність в кримінальному законодавстві є таким зв'язком між двома законами, що встановлюють злочинність і караність діяння та інші його кримінально-правові наслідки, при якому в новому нормативному акті зберігаються основні ознаки, які визначають змістовну та формальну характеристику кримінального закону [12, с. 29]. Хоча вітчизняне кримінальне право у своєму розвитку, реагуючи на виклики та загрози в реаліях сьогодення, деколи виходить за рахунок закріплення нових положень за межі наступності, новели не скасовують самої прямої дії наступності на національне кримінальне законодавство.

Вважаємо за необхідне наголосити, що кримінальне право є системою, котра безупинно розвивається, і тому містить у собі не тільки елементи сьогодення, а й зберігає риси минулого, намічаючи водночас контури свого розвитку у майбутньому.

Дійсно, ми можемо спостерігати, що КК УСРР 1922 р. [13], КК УСРР 1927 р. [14] та КК УРСР 1960 р. [15] містили багато кримінально-правових норм, котрі зберігаються на території сучасної України протягом століть (склад кримінального правопорушення, поняття співучасті, відповідальність за окремі види кримінальних правопорушень та ін.), а отже, багато в чому визначили контури розвитку майбутнього КК України 2001 р. [16].

Варто все ж таки відзначити, що всі новели колись поступово відходять у минуле та в силу своєї наступності, у тому чи іншому ступені, сприймаються законодавцем на наступному етапі розвитку суспільства. Тут цілком простежується вплив взаємозв'язку послідовних станів вітчизняного кримінального права, що безупинно розвивається. Звідси необхідно зробити аргументований висновок, що наступність у кримінальному праві виступає як закономірність його поступових ефективних змін і розвитку.

Як справедливо наголошує О. В. Харитонова призначення історичного (генетичного) методу наукового пізнання також може бути деталізовано виділенням наступних конкретних завдань:

1) більш повного, усебічного, глибокого осмислення існуючих кримінально-правових понять, їхнього місця і ролі в науці за допомогою зв'язку сьогодення з минулим;

2) оцінки накопичених знань з погляду визначення перспектив розвитку науки;

3) привнесення в науку кримінального права нових знань, що збагачують вже існуючі в ній поняття, сприяють виникненню і розвиткові нових понять, категорій, концепцій [17, с. 12; 18, с. 28].

Простеживши походження відомих кримінально-правових інститутів, категорій і норм, дослідник дізнається про саме ті причини й умови, що їх породили, та, які впливали на їхній безпосередній розвиток. Знаючи це, він має можливість надати оцінку їхньому сучасному значенню, інакше кажучи, він одержує можливість вирішити, чи повинні даний інститут або кримінально-правова норма бути збережені, або, навпаки, вони повинні поступитися місцем іншим, оскільки втратили свою актуаль-

ність внаслідок зміни умов розвитку сучасного суспільства. Під час безпосереднього вирішення питання про те, які ж саме повинні бути нові положення закону про кримінальну відповідальність, вивчення досвіду минулих поколінь буде, знову таки, незамінним керівництвом і дороговказувачем. А отже, задля розуміння, оцінки і критичного аналізу закону про кримінальну відповідальність необхідно знати його історію; інакше всі судження про нього будуть позбавлені достатньої підстави.

Варто відмітити й той факт, що ідеї використання історичного (генетичного) методу у вітчизняній науці кримінального права виникли не раптово, вони мали витоки своєї історії в суттєвих змінах кримінального законодавства в світі, диктуючи тим самим перед науковцями свої умови та вимоги для проведення сучасних кримінально-правових досліджень.

У кінці XIX – на початку XIX ст. у працях відомих учених-криміналістів тогочасної Російської імперії, таких, наприклад, як Л. С. Білогриць-Котляревського, Л. Є. Владимирова, М. М. Гернета, В. В. Єсипова, О. Ф. Кістяківського, С. В. Познишева, М. Д. Сергієвського, М. П. Чубинського та ін., можна відслідкувати перші успішні спроби звернення до використання історичного (генетичного) методу пізнання дійсності в розробці вихідних положень науки кримінального права.

З поміж усієї цієї дійсно видатної плеяди науковців, на нашу думку, перш за все варто зупинитися на висвітленні основних положень робіт сучасників, «наукових батьків» М. П. Чубинського – О. Ф. Кістяківського (1833–1885) та Л. С. Білогриць-Котляревського (1855–1908), представників київської наукової школи, українців за походженням.

Так, ретельне дослідження робіт О. Ф. Кістяківського (1833–1885) приводить нас до висновку про те, що він усе своє не надто довге, але плідне наукове життя був послідовним прихильником використання історичного (генетичного) методу в науці кримінального права, досліджуючи чинне кримінальне право в найтіснішому зв'язку з його історією.

Як відзначає О. В. Харитонова, вчений вважав, що лише історія може надати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і стану його в попередні періоди [17, с. 14; 18, с. 31].

М. П. Чубинський наголошує, що в «Елементарному підручнику загального кримінального права» (1875 р.), перевиданому в 1882 і 1891 рр., О. Ф. Кістяківський докладніше всіх інших, навіть іноземних, криміналістів розробив історію розвитку кримінально-політичних вчень, причому з особливою увагою поставився до письменників-борців за свободу думки і совісті і за безустанний рух науки вперед, усупереч самовдоволеному неуцтву і рутині, що схиляється перед усяким чинним правом [19, с. 206].

Як зазначає відомий історик І. В. Лучицький, О. Ф. Кістяківський зарекомендував себе в якості ученого, який цілком зрозумів, що вивчати кодекси минулого можна і треба не так, як вивчаємо ми сучасні кодекси, а з іншої науково-історичної точки зору, що юристові мало знати ті або інші писані закони, а необхідно знати звичаї та погляди і первісних, диких народів, і народних мас узагалі [20, с. 411].

© Денисов С. Ф., Пузиревський М. В., 2020

Дана точка зору отримала своє відображення у фундаментальній науковій роботі О. Ф. Кістяківського – «Елементарному підручнику загального кримінального права» (1875 р.). Друге видання даного підручника 1882 р., без змін перевидане втретє вже після смерті вченого (1885 р.) у 1891 р., відрізнялося від першого тим, що в ньому особлива увага була звернена на виклад історії розвитку науки кримінального права. У передмові до видання О. Ф. Кістяківський відзначав, що дане питання мало розроблене навіть в іноземній науковій літературі, однак воно є одним з тих кардинальних предметів науки, знайомство з яким здатне дати точку опори при вивченні науки кримінального права. Учений вважав, що зародження, розвиток і нагромадження понять кримінального права від їх початку до пізніших часів, у їх поступовій видозміні і розвитку викличе й обумовить застосування методу історичного [21, с. I, 28].

Будучи послідовним прихильником зазначеного методу, в «Елементарному підручнику загального кримінального права» (1882, 1891 рр.) учений провів докладний історичний аналіз розвитку кримінального права, яким підтвердив висловлену їм у передмові думку про те, що загальний закон розвитку права як органічного явища, подібного мові і релігії, цілком застосовний і до галузі кримінального права, яке є тільки закріпленням відносин, вироблених суспільством. О. Ф. Кістяківський постійно підкреслював, що історія кримінальних законодавств зарубіжних держав надає безсумнівні докази в підтвердження того положення, що сучасні поняття про злочин і покарання є плід довгострокового життя народів, і що на їх створення пішли тисячоліття праці і зусиль. Кримінальне право Європи у тому вигляді, у якому воно існувало на той час, як наголошував учений, з'явилося не раптом; воно є накопиченою роботою багатьох століть і безлічі поколінь дослідників [21, с. 119].

Учений підкреслював, що процес розвитку і видозміни кримінального права є процес органічний, тобто такий, що відбувається по незмінних законах, властивих природі людських суспільств; у процесі цього розвитку і видозміни немає нічого довільного, немає стрибків, раптовості і несподіванок; усе в ньому підкоряється загальному, властивому всій природі, закону поступового розвитку, згідно з яким одна формація явищ народжується з іншої, згідно з яким найближче наступне мало чим відрізняється від останнього попереднього, але де дві крайні формації, не втрачаючи їхньої родової властивості, докорінно між собою розрізняються.

Враховуючи саме ту ситуацію, що склалася у вітчизняній кримінально-правовій науці на період наукової діяльності О. Ф. Кістяківського, можна сказати, що учений блискуче використовуючи підготовлене підґрунтя, був першим на пантеоні тих, хто об'єднав розрізнені переконання його сучасників-криміналістів, і, послідовно спираючись на історичний (генетичний) метод і відстоюючи при цьому необхідність його застосування з метою більш глибокого і усебічного вивчення кримінально-правової матерії, зумів аргументовано довести ідею про

історичну наступність у кримінальному праві.

На нашу думку, окремої уваги та розгляду також заслуговує спадщина відомого учня та послідовника О. Ф. Кістяківського – Л. С. Білогриць-Котляревського (1855–1908).

Зокрема, будучи прихильником історичного (генетичного) методу, у своєму «Підручнику російського кримінального права. Загальна й Особлива частини» (1903 р.) вчений відзначає, що сучасні суспільні інститути знаходяться у зв'язку з історичним минулим, в якому при найближчому дослідженні, незважаючи на їх удавану новизну й оригінальність, розкриваються в поступовій еволюції їхні антецеденти. Вивчення поступових модифікацій сучасних суспільних інститутів досить важливо тому, що воно з'ясовує саму природу останніх, їх віддалені корені, які висунули їх життєві інтереси. Цей зв'язок і наступність діючих інститутів з історичним минулим підтверджується й історією кримінального права [22, с. 59].

Саме у такій ситуації, що поступово складалася у вітчизняній кримінально-правовій науці періоду кінця XIX – початку XX ст., розпочинав свою наукову діяльність М. П. Чубинський (1871–1943) – відомий учень Л. С. Білогриць-Котляревського, видатний представник соціологічного напряму у вітчизняній науці кримінального права.

Так, наукова робота вченого «Нариси кримінальної політики» (1905 р.) стала першим систематичним опрацюванням історичного розвитку (генези) й основних проблем кримінальної політики як самостійної науки. Шляхом використання історичного (генетичного) методу наукового пізнання автор підкреслює, що вивчення юридичної сторони злочину та покарання дає сувору та ясну систематизацію матеріалу, що міститься у кримінальному законодавстві, формулює ряд загальних принципів, що випливають із нього, виробляє технічні заходи, висвітлює сучасний стан та історичну перспективу окремих інститутів, і, таким чином, сприяє зміцненню правосуддя і законності [23, с. 15].

До того ж варто зауважити, що особливий інтерес для розвитку вітчизняної кримінально-правової науки в аспекті її генези становить монографічне дослідження М. П. Чубинського – «Курс кримінальної політики» (1909 і 1912 рр.) [24; 25].

Будучи однією з фундаментальних праць у галузі кримінально-правових і кримінально-політичних досліджень, вона вперше на своїх сторінках систематизувала практично увесь тогочасний кримінально-політичний науковий матеріал. Підготовлені ученим перше видання у 1909 р. і перевидання у 1912 р. «Курсу кримінальної політики» вигідно відрізняються від праць інших представників кримінально-правової науки своїми глибокими екскурсами в історію. У них розглядається, починаючи з античної старовини, увесь хід розвитку кримінально-політичної думки, тим самим, у всій своїй красі розкриваючи переваги використання історичного (генетичного) методу пізнання в науці кримінального права.

За допомогою використання історичного (генетичного) методу пізнання, вченим особливо уважно

© Денисов С. Ф., Пузиревський М. В., 2020

простежується рух кримінально-політичної думки за доби Середньовіччя та Нового часу. Як слушно наголошує М. П. Чубинський, лише в другій половині XVIII ст. виникає могутній реформаторський потік, який привів до створення кримінальної політики як наукової дисципліни. Автор відзначає, що саме із цих праць начебто і слід було починати історію кримінальної політики як науки. Однак тоді ще не існувало самого терміну кримінальна політика та питання про її співвідношення з наукою кримінального права не ставилося. Що ж стосується самої юриспруденції, то вона у більшості своїй відносилася ворожнече до потоку кримінально-політичних ідей [24, с. 2–3; 25, с. 2–3].

Усе вищенаведене безумовно підтверджує незмінність прихильності М. П. Чубинського ідеям історичної (генетичної) наступності в науці кримінального права.

Надалі, як ми можемо відслідковувати, ідеї та погляди, викладені М. П. Чубинським, отримали особливу цінність, та одержали свій подальший розвиток на наступному історичному етапі здійснення досліджень вітчизняними та зарубіжними ученими-криміналістами, знайшли власне відзеркалення в наукових розробках учених радянського періоду і, що особливо важливо, не втративши з плином часу своєї актуальності, закріпилися в кримінально-правових дослідженнях сучасності.

Певний вплив ідей щодо історичного (генетичного) методу наукового пізнання, розроблених, зокрема, М. П. Чубинським, простежується в роботах відомих учених-криміналістів на теренах тогочасної Російської імперії М. М. Гернета, П. П. Пусторослева, М. Д. Сергієвського, Г. С. Фельдштейна та ін.

Г. С. Фельдштейн (1868–1930) у монографічному дослідженні «Головні течії в історії науки кримінального права в Росії», що вийшло друком у 1909 р., зробив вдалу спробу за допомогою історичного (генетичного) методу пізнання дослідити головні течії в науковій розробці кримінального права й з'ясувати впливи, під якими вони поступово складалися. Як зазначав учений минуле нашої науки це не лише підґрунтя, на якому виросло її сьогодення. Дане минуле з визначеністю вказує на те, які сторони залишилися або незачепленими, або недостатньо розробленими, і які фактори затримали у нас успіхи науки кримінального права. А отже, це минуле може бути для дослідника тим орієнтиром, що є необхідним і достатнім для подальшого її успішного розвитку [26, с. III].

Аналізуючи одну з головних праць іншого видатного вченого-криміналіста тієї доби М. Д. Сергієвського (1849–1908) підручник «Російське кримінальне право. Посібник до лекцій. Частина Загальна» (1887, 1890 та 1911 рр.), ми знаходимо безпосередній наголос на роботі М. П. Чубинського «Нариси кримінальної політики» (1905 р.). Підтримуючи обгрунтованість поглядів останнього, М. Д. Сергієвський вказував на необхідність застосування історичного (генетичного) методу в кримінальному праві, та відзначав, що з'ясувати умови утворення і розвитку правових інститутів можливо тільки шляхом історичного їх вивчення. Головне завдання історичного (генетичного)

методу пізнання, як наголошує вчений, полягає не в охороні застарілого матеріалу, а в тому, щоб простежити існуючий матеріал до його коренів і таким чином відкрити органічний принцип, в силу якого те, що має ознаки життя, самостійно відокремилося від того, що вже померло і належить лише історії [27, с. 9].

П. П. Пусторослев (1854–1928) у підручнику «Російське кримінальне право. Загальна частина» (1912 р.) вказує, що історичний метод дослідження в галузі кримінального права полягає в тому, що дослідник вивчає та визначає за допомогою фактів хід змін кримінального права в державі того чи іншого народу протягом певного проміжку часу, у зв'язку зі зміною потреб та умов тодішнього життя цього народу. За допомогою історичного методу, як відзначає учений, твориться історія кримінального права [28, с. 15].

М. М. Гернет (1874–1953) у своїй роботі «Кримінальне право. Частина загальна» (1913 р.) надає вагомого значення науковому надбанню М. П. Чубинського, зокрема, його праці «Нариси кримінальної політики» (1905 р.). Учений наголошує на тому, що тисячолітнє існування кримінального права супроводжувалося глибокими змінами свого змісту в безпосередньому взаємозв'язку з розвитком суспільства [29, с. 1].

Висновки. З вище викладеного можна дійти цілком логічного висновку, що науці кримінального права не бажано обмежуватися одним чинним правом, залишаючи осторонь вивчення його історії. Саме по собі, кожне слово закону про кримінальну відповідальність пов'язане з життям десятків минулих поколінь, і для того, щоб зрозуміти його та належним чином надати ґрунтовну оцінку, необхідно простежити, наскільки дозволяють засоби вітчизняної історії, його походження, витоки, усе його генетичне коріння. Так, використання історичного (генетичного) методу наукового пізнання тягне не регрес національного кримінального законодавства, не повернення до старих форм, а навпаки, воно є тією необхідною умовою задля міцного прогресу.

Саме тому, ми вважаємо, що під вивченням історії науки вітчизняного кримінального права минулих століть, мається на увазі не цілковите повернення до його основ, а науковий пошук у ньому саме тих джерел і тверджень, котрі зможуть стати надзвичайно актуальними в умовах проведеннях сучасних наукових розробок. Завдання історичного (генетичного) методу наукового пізнання полягає не в збереженні застарілого матеріалу, а в тому, щоб, простеживши потрібний існуючий матеріал до його коренів і відкинувши певні застарілі ідеї, зберегти позитивний прогресивний досвід, нагромаджений попередніми поколіннями у віках, і дати у такий спосіб суттєвий поштовх до звершення нових знань в умовах сьогодення.

Список використаних джерел

1. Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2 (9). С. 1–41.

 © Денисов С. Ф., Пузиревський М. В., 2020

2. Туляков В. О. Новітні методи у дослідженнях науки кримінального права. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х томах. Т. 2. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 195–198.

3. Берзін П. С., Денисова Т. А., Навроцький В. О. та ін. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

4. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій. Київ : НАВС, «Освіта України», 2016. 236 с.

5. Берзін П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник: у 3-х томах. Т. І.: Загальні засади. Київ : ВД «Дакор», 2018. 404 с.

6. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. 3-те вид., переробл. і допов. Одеса : Фенікс, 2018. 394 с.

7. Словник Загальної частини кримінального права України / Автори-упорядники: С.Ф. Денисов, М.В. Пузиревський. Чернігів : Видавництво «Десна Поліграф», 2018. 536 с.

8. Борисов В.І., Тацій В.Я., Тютюгін В.І. та ін. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.

9. Хилюта В.В. Какой быть методологии уголовного права. *Lex Russica (Русский закон)*. 2016. № 12 (121). С. 20–31.

10. Панов М. І. Наука кримінального права. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право*. 2017. С. 539–543.

11. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Острог, 2019. 471 с.

12. Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.). Київ : Атіка, 2001. 272 с.

13. Уголовный кодекс УССР, утвержденный 23.08.1922 г. Харьков: Издание Наркомюста УССР, 1922. 49 с.

14. Уголовный кодекс УССР, утвержденный 08.06.1927 г. Харьков: Юридическое издательство НКЮ УССР, 1927. 135 с.

15. Кримінальний кодекс УРСР: Закон УРСР від 28.12.1960 р. № 2000–V. Відомості Верховної Ради УРСР. 1961. № 2. Ст. 14.

16. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341–III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

17. Нагорнюк О. В. Питання Загальної частини кримінального права в працях О.Ф. Кістяківського: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 220 с.

18. Харитонова О. В. Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень: монографія. Харків : Право, 2010. 252 с.

19. Чубинскій М. П. Статьи и рѣчи по вопросамъ уголовнаго права и процесса. Томъ 1 (1896–1906 г. г.). Харьковъ : Типографія «Печатное Дѣло», 1906. 309 с.

20. Лучицкій И. В. А.Ѳ. Кистяковскій (Некрологъ). *Кіевская старина*. Годъ третій. Томъ XI. Февраль. 1885. С. 406–415.

21. Кистяковскій А. Ѳ. Элементарный учебникъ общаго уголовнаго права. Томъ первый. Общая часть. Третье изданіе печатанное безъ перемѣнъ со второго. Кіевъ: Изданіе Ф.А. Іогансона, 1891. С. I– XIX, 1–850.

22. Бѣлогрицъ-Котляревский Л. С. Учебникъ русскаго уголовнаго права. Общая и особенная части. Кіевъ: Типо-литографія И.И. Чоколова, 1903. С. I–IV, 1–618.

23. Чубинскій М.П. Очерки Уголовной Политики. Понятіе, исторія и основныя проблеммы уголовной политики, какъ составнаго элемента науки уголовнаго права. I–III. Харьковъ: Типографія «Печатное Дѣло», 1905. С. I–V, 1–534.

24. Чубинскій М. П. Курсъ уголовной политики. Ярославль: Типографія Губернскаго правленія, 1909. С. I–V, 1–441.

25. Чубинскій М. П. Курсъ уголовной политики. Изданіе 2-е. Санкт-Петербургъ: Типографія т-ва «Общественная польза», 1912. 426 с.

26. Фельдштейнъ Г. С. Главныя теченія въ исторіи науки уголовнаго права въ Россіи. Ярославль: Типографія Губернскаго правленія, 1909. С. I–XXII, 1–668.

27. Сергѣевский Н. Д. Русское уголовное право. Пособіе къ лекціямъ. Часть общая. Изданіе девятое. Санкт-Петербургъ: Типографія М.М. Стасюлевича, 1911. С. I–VIII, 1–397.

28. Пусторослев П. П. Русское уголовное право. Общая часть. Выпускъ I. Введеніе. Источники уголовнаго права. Преступленіе. 2-е исправленное изданіе. Юрьевъ: Типографія К. Маттисена, 1912. 535 с.

29. Гернетъ М.Н. Уголовное право. Часть общая. Херсонъ: Изданіе Н. А. Ходушина, 1913. С. I–III, 1–202.

References

Panov, M. I. (2017). Osnovi metodologiyi nauki kriminalnogo prava. *Visnik Asociaciyi kriminalnogo prava Ukrayini,* 2 (9), 1–41 [in Ukrainian].

Tulyakov, V. O. (2017). Novitni metodi u doslidzhennyah nauki kriminalnogo prava. *Tradiciyi ta novaciyi yuridichnoyi nauki: minule, suchasnist, majbutnye: materiali Mizhnarodnoyi naukovo-praktichnoyi konferenciyi* (m. Odesa, 19 travnya 2017 r.). U 2-h tomah. T. 2. Odesa: Vidavnichij dim «Gelvetika», 195–198 [in Ukrainian].

Berzin, P. S., Denisova, T. A., Navrockij, V. O. (2013). *Ukrayinske kriminalne pravo. Zagalna chastina*. Kiyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Voznyuk, A. A. (2016). *Kriminalne pravo Ukrayini. Zagalna chastina*. Kiyiv: NAVS, «Osvita Ukrayini» [in Ukrainian].

Berzin, P. S. (2018). *Kriminalne pravo Ukrayini. Zagalna chastina*. T. I.: Zagalni zasadi. Kiyiv: VD «Dakor» [in Ukrainian].

Fris, P. L. (2018). *Kriminalne pravo Ukrayini. Zagalna chastina*. 3-te vid., pererobl. i dopov. Odesa: Feniks [in Ukrainian].

Slovnik Zagalnoyi chastini kriminalnogo prava Ukrayini (2018). S.F. Denisov, M.V. Puzirevskij. Chernigiv: Vidavnictvo «Desna Poligraf» [in Ukrainian].

Borisov, V.I., Tacij, V.Ya., Tyutyugin, V.I. (2020). *Kriminalne pravo Ukrayini: Zagalna chastina*. 6-te vid., pererob. i dopov. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].

Hilyuta, V.V. (2016). Kakoj byt metodologii ugolovnogo prava. *Lex Russica (Russkij zakon)*, 12 (121), 20–31 [in Russian].

Panov, M. I. (2017). Nauka kriminalnogo prava. *Velika ukrayinska yuridichna enciklopediya: u 20 t. T. 17: Kriminalne pravo*, 539–543 [in Ukrainian].

Kolos, M. I. (2019*). Ukrayinske kriminalne pravo: pohodzhennya, rozvitok i suchasnist* (dis. ... d-ra yurid. nauk). Ostrog [in Ukrainian].

Navrockij, V. O. (2001). *Nastupnist kriminalnogo zakonodavstva Ukrayini (porivnyalnij analiz KK Ukrayini 1960 r. ta 2001 r.)*. Kiyiv: Atika [in Ukrainian].

Nagornyuk, O. V. (2004). *Pitannya Zagalnoyi chastini kriminalnogo prava v pracyah O. F. Kistyakivskogo*: (Dis. ... kand. yurid. nauk). Harkiv [in Ukrainian].

Haritonova, O. V. (2010). *Kriminalno-pravovi poglyadi O.F. Kistyakivskogo: naukova spadshina ta yiyi znachennya dlya suchasnih kriminalno-pravovih doslidzhen*. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].

 © Денисов С. Ф., Пузиревський М. В., 2020

S. Denysov, *Doctor of Law, Professor, Professor of Department of Criminal Law and Criminology of the faculty № 6 of Kharkiv National University of Internal Affairs*
ORCID: 0000-0002-1218-0016
M. Puzyrevskyi, *Postgraduate student of Department of Criminal, Criminal-Executive Law and Criminology of Academy of the State Penitentiary Service*
ORCID: 0000-0001-8835-3238

The ideas of professor Mikhail Chubynskyi on the historical (genetic) method and follow-up in criminal legal research at the end of XIX – early of XX century

The paper raises the question of a modern role of methodology in criminal law and criminal law studies. The authors reveals the essence of methodology in criminal law and its significance approaches to methodology definitions and its current state. In modern conditions of development of legal science, including sciences of a criminal law cycle, its methodological problems make one of the basic directions of carrying out scientific researches by domestic and foreign researchers.

Methodology of the modern science of criminal law is a complex and multifaceted institution that covers: a) problems of a structure of scientific knowledge in criminal law and scientific theories (constructions); b) laws of appearance, functioning and changes of scientific legal theories and doctrines in criminal law; c) a conceptual frame of criminal law; d) the structure and operative system of research methods applied in the criminal law; e) analysis of a criminal law language.

The paper is devoted to an analysis of methodological problems of a criminal law, namely, an establishing process of historical method in the writings of scientists at the end of XIX – beginning of XX century, and its role in studying succession issues in a criminal legal science. The implementation of a serious theoretical study of any legal phenomenon is impossible without the use of historical (genetic) method of cognition. This method allows identifying trends in the development of legislation, to trace its relationship with the socio-economic conditions of society and the state, based on the analysis of criminal law of previous years and the practice of its application. It reveals mainly those genetic connections and relations of the object of the developing legal reality, concrete conditions of its formation and historical development.

The use of the historical (genetic) method of scientific knowledge does not draw on a regression of criminal legislation, not a return to old forms, but on the contrary, it is the necessary condition for strong progress.

The paper focuses on the fact that the ideas of using the historical (genetic) method in the domestic science of criminal law did not arise suddenly, they had the origins of history in significant changes in criminal legislation in the world, thereby dictating to scientists their conditions and requirements for conducting modern criminal law research. In the future, methodological foundations of criminal law should be associated with an ability and cognitive perspective to combine methodological approaches.

Keywords: *Mikhail Chubynskyi; criminal law; criminal legal science; criminal law research; historical method; succession.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.09
УДК 355.9

Колб О. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри політології,
управління та державної безпеки
Волинського національного
університету імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0003-1792-4739
Колб Р. О.,
аспірант Волинського національного
університету імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0003-0187-3391

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ НЕУЗГОДЖЕНОСТІ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – ОДНА ІЗ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз змісту основних нормативно-правових актів, які регулюють питання інформаційної діяльності та безпеки в Україні, визначені змістовні елементи їх співвідношення, неузгодженості та суперечності, а також розроблені науково обґрунтовані шляхи усунення останніх у контексті змісту положень національної безпеки.

Встановлено, що у сьогоднішніх умовах при прийнятті законів та інших нормативно-правових джерел з означеної проблематики, суб'єкти нормотворчої діяльності не тільки порушують принцип верховенства права, що визначений в ст. 8 Конституції України, але й інших її норм, які стосуються інформаційної безпеки як об'єкта правової охорони, що, у свою чергу, породжує скарги громадян у різні судові та державні органи, а також до недотримання основоположних прав і законних прав людини, які є загальновизнаними у міжнародному праві та є предметом захисту у Європейському суді з прав людини.

Доведено також, що таке положення з питань забезпечення інформаційної безпеки не тільки підриває авторитет нашої держави на міжнародній арені, але й виступає однією із загроз національної безпеки України.

Ключові слова: *нормативно-правовий акт; інформаційна безпека; національна безпека; загроза; запобігання; суб'єкти нормотворчості; суд; неузгодженість; суперечність.*

В статье проведен анализ содержания основных нормативно-правовых актов, регулирующих вопросы информационной деятельности и безопасности в Украине, определены содержательные элементы их соотношения, несогласованности и противоречия, а также разработаны научно обоснованные пути устранения последних в контексте содержания положений национальной безопасности.

 © Колб О. Г., Колб Р. О., 2020

Установлено, что в сегодняшних условиях при принятии законов и других нормативно-правовых источников по обозначенной проблематике, субъекты нормотворческой деятельности не только нарушают принцип верховенства права, определен в ст. 8 Конституции Украины, но и других ее норм, касающихся информационной безопасности как объекта правовой охраны, что, в свою очередь, порождает жалобы граждан в различные судебные и государственные органы, а также к несоблюдению основополагающих прав и законных прав человека, которые являются общепризнанными в международном праве и является предметом защиты в Европейском суде по правам человека.

Доказано также, что такое положение по вопросам обеспечения информационной безопасности не только подрывает авторитет нашего государства на международной арене, но и выступает одной из угроз национальной безопасности Украины.

Ключевые слова: *нормативно-правовой акт; информационная безопасность; национальная безопасность; угроза; предупреждения; субъекты нормотворчества; суд; несогласованность; противоречие.*

Постановка проблеми. Як зазначено в ст. 31 Конституції України, кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінального провадження, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо [1].

Аналогічні положення закріплені й в інших статтях Основного закону України. Так, у ч. ч. ст. 32 Конституції України мова ведеться про те, що не допускається збирання, збереження та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визнаних законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Як у зв'язку з цим зазначено в п. 3 рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 №2-рп/2012, лише фізична особа, якої стосується конфіденційна інформація, відповідно до конституційного та законодавчого регулювання прав особи та збирання, використання та поширення конфіденційної інформації має право вільно, на власний розсуд визнати порядок ознайомлення з нею інших осіб, держави та органів місцевого самоврядування, а також на збереженні її у таємниці [2].

Здавалось би, що на конституційному рівні створені належні умови для забезпечення інформаційної безпеки в Україні. Проте, практика свідчить про суттєві правові прогалини, суперечності та неузгодженості не тільки між нормами Конституції України та законами і іншими нормативно-правовими актами, що регулюють питання інформаційної діяльності в нашій державі. Мова, у першу чергу, ведеться про захист конфіденційної інформації про особу без її згоди. Зокрема, досить поширеними у сьогоденні є так звані «журналістські розслідування», які нічого спільного з положеннями законів, що регулюють діяльність журналістів в Україні [3] не мають. Так, лише у 2019–2020 рр. у результаті

втручання в особисте життя «жертвами» поширення зібраними протиправним шляхом інформації стали декілька депутатів партії «Слуга народу» [4], «Європейської Солідарності» [5] та інших представників влади.

Ще далі з цього приводу пішли правоохоронці, які у 2014–2018 рр. на засіданні Верховної Ради України у відкритому режимі розсекретили (оприлюднили публічно) інформацію про народних депутатів, яка була предметом слідчої таємниці (одного з видів державної таємниці [6]), що привело до нівелювання (знеціню-вання) зібраних щодо підозрюваних осіб доказів її вини у кримінальному провадженні [7].

Зазначені та інші факти свідчать про те, що в наявності складна прикладна проблема, яка має бути вирішена, у тому числі й на доктринальному рівні.

Постановка завдання. Виходячи з цього, основною метою даної наукової статті є визначення правових прогалин, суперечностей і неузгодженостей, що пов'язані із забезпеченням інформаційної безпеки в Україні, а її головним завданням – розробка науково обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення правового механізму з означених питань та зменшення рівня загроз у зв'язку з цим національній безпеці України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показали результати вивчення наукової літератури, досить активно розробкою проблем, пов'язаних із змістом національної безпеки України, займаються такі учені, як: О. М. Бандурка, В. Т. Білоус, Ю. П. Битяк, В. П. Горбулін, О. А. Делінський, В. В. Голіна, Б. М.Головкін, В. С. Карташов, С. В. Ківалов, О. В. Копан, І. М. Копотун, В. Я. Колпаков, М. В. Левицька, В. А. Ліпкан, В. П. Пєтков, Г. П. Ситник, В. Ф. Сіренко, О. Л. Хилько, З. Д. Чуйко, Ю. С. Шемшученко та ін.

Поряд з цим, у сучасних суспільно-політичних та військових умовах, що склались в Україні, питання більш ефективного та продуктивного забезпечення національної безпеки набувають підвищеної уваги та потребують вирішення на доктринальному рівні, що й стало вирішальним при виборі предмета даної наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб зрозуміти у повній мірі сутність досліджуваної проблематики, без сумніву, варто проаналізувати зміст ключових термінів, які використовуються у нормативно-правових актах з питань інформаційної та національної безпеки України. При цьому слід зазначити, що корінним у них є слово «інформація», під якою у наукових джерелах розуміють будь-які дані або відомості, які кого-небудь цікавлять (походить від грецького слова «informatio» – роз'яснення, викладене усно або письмово) [8].

У свою чергу, в ст. 1 Закону України «Про інформацію» такою вважають будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [9].

Отже, якщо узагальнити доктринальні та нормативно-правові підходи, то слово «інформація» означає відповідні відомості про фізичну особу, групу цих осіб, а також про юридичних осіб, окремих їх груп та держав, що на законних підставах зібрані, зберігаються, використову-

© Колб О. Г., Колб Р. О., 2020

ються та поширюються іншим суб'єктом, а також відображені в усній або письмовій формі (на матеріальних носіях або в електронному вигляді).

У більш вузькому змісті, як це витікає із змісту преамбули Закону України «Про інформацію», про інформацію слід вести мову у контексті її створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту [9].

Немаловажне значення, у сенсі завдань, які мають бути вирішені у ході даної наукової розробки, має також слово «безпека» [10], під яким в науці розуміють відсутність загроз [3].

Таким чином, якщо узагальнити зазначені вище слова, то термін «інформаційна безпека» має означати в буквальному змісті таку діяльність по створенню, збиранню, одержанню, зберіганню, використанню, поширенню, охороні та захисту відомостей про будь-яку фізичну та юридичну особи, а також інші об'єкти життєдіяльності та в цілому про навколишнє середовище.

Якщо при цьому розглянути це питання у контексті діяльності журналістів, то можна у зв'язку з цим виокремити наступні особливості її нормативно-правового забезпечення, а саме:

1. Закріпивши у розділі III Закону України «Про інформацію» правові засади діяльності журналістів, засобів масової інформації, їх працівників, законодавець не надав право зазначеним суб'єктам займатись оперативно-розшуковою діяльністю (ОРД) та здійснювати інші негласні заходи.

Такий висновок ґрунтується на положеннях:

а) ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [11] не відносить до суб'єктів ОРД журналістів та працівників засобів масової інформації (ЗМІ), а тому вони не вправі збирати, використовувати, розповсюджувати будь-які відомості про фізичну чи юридичну особу, які відносяться до конфіденційної, таємної або службової інформації (ст. 21 Закону України «Про інформацію»).

З цього випливає, що діяльність тих журналістів, які збирають та поширюють негласним чином інформацію про представників влади (Президента України, Кабінет Міністрів, народних депутатів, таке інше) діють незаконно, позаяк перевищують свої повноваження та порушують визначені у Законі «Про інформацію» принципи (ст. 1), зокрема: принципу правомірності одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, а також принципу захищеності особи від втручання в її особисте та сімейне життя.

Саме з цих міркувань, незаконною слід визнати діяльність тих журналістів, що останнім часом (2014–2020 рр.), збираючи «сенсаційні» відомості про керівництво держави та окремих народних депутатів з питань їх особистого та сімейного життя;

б) ст. 246 Кримінального процесуального кодексу України «підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій [12], відповідно до змісту якої журналісти та інші працівники ЗМІ не відносяться також і до тих учасників кримінального провадження, які вправі проводити зазначені процесуальні заходи.

Отже, здійснення журналістами та іншими працівниками ЗМІ негласних заходів не тільки посягає на особисту безпеку особи, але й відноситься до однієї із загроз національної безпеки, особливо у випадках, коли її об'єктами є представники влади найвищого рівня (народні депутати, зокрема).

2. Одним із основних напрямів державної інформаційної політики України (ст. 3 Закону України «Про інформацію») є забезпечення інформаційної безпеки.

Враховуючи зазначене та види інформації (ст. 10 Закону України «Про інформацію»), зокрема такої із них, як інформація про фізичну особу (відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована), не можна вважати законною сьогоднішню практику розповсюдження ЗМІ інформації, отриманої від деяких учасників кримінального провадження (слідчих, прокурорів, керівництва МВС України чи Національної поліції) про підозрюваних осіб, позаяк, як це витікає із змісту ст. 62 Конституції України, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Наочним прикладом такого «беззаконня» є розповсюдження інформації, яка носила обмежений характер, можна назвати оприлюднену у 2014–2020 рр. на засіданні Верховної Ради України у відкритому режимі відомості про деяких народних депутатів, щодо яких Генеральний прокурор України вніс подання про притягнення до кримінальної відповідальності, що, в кінцевому результаті, привело до втрати доказової бази та закриття кримінальних проваджень, а також створило одну із загроз національній безпеці України, позаяк була розголошена слідча таємниця (ст. 222 КПК).

Таким чином, конфіденційна інформація про особу, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою (у приведеному вище прикладі – слідчим чи прокурором у ході досудового розслідування щодо підозрюваних у вчиненні злочину народних депутатів), не може бути поширена без дозволу останніх, а тому представники ЗМІ у таких ситуаціях мають чітко дотримуватись норм Конституції та інших законів, а також основних принципів інформаційних відносин (ст. 2 Закону України «Про інформацію»), зокрема принципу правомірності одержання, використання, поширення, збереження та захисту інформації, а також принципу захищеності особи від втручання в її особисте сімейне життя.

3. Відповідно до вимог ст. 5 Закону України «Про інформацію», реалізація прав журналістів та інших працівників ЗМІ на основні види інформаційної діяльності (ст. 9) не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб. При цьому слід зазначити, що у такому ж порядку має реалізуватись працівниками ЗМІ й та інформація, яка не віднесена до відомостей з обмеженим доступом (ч. 4 ст. 21 Закону України «Про інформацію»).

4. Однією із гарантій права журналістів та інших працівників ЗМІ на інформацію є встановлення на законодавчому рівні відповідаль-

© Колб О. Г., Колб Р. О., 2020

ності за порушення законодавства про інформацію (ст. 6 Закону України «Про інформацію»).

Як показали результати вивчення нормативно-правових основ тих актів, що стосуються інформаційної діяльності в Україні, до видів і засобів забезпечення юридичної відповідальності суб'єктів інформаційних відносин (ст. 4 Закону України «Про інформацію») (дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну) можна віднести наступні:

а) дисциплінарна відповідальність журналістів та інших працівників ЗМІ регулюється нормативно-правовими актами з питань журналістської діяльності (Статутами, Положеннями, т. ін., які носять локальний характер та є предметом розгляду та реагування на проступки роботодавцем);

б) цивільно-правова відповідальність визначена в Цивільному кодексі (ЦК) України [13]. Зокрема, у ст. ст. 22-23, 275 ЦК фізична особа має право на захист свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб тими способами, що встановлені в главі 3 цього Кодексу;

в) адміністративна відповідальність з означених інформаційних відносин визначена в ст. ст. 173-1, 185-11, 186-3, ін. Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) за поширення неправдивої інформації [14];

г) кримінальна відповідальність за означені протиправні діяння (ст. ст. 328, 330, 361 – 363-1 Кримінального кодексу України (КК).

Висновки. Таким чином, як показав короткий аналіз нормативно-правових актів, що стосуються інформаційної діяльності в Україні, вони не тільки не кореспондуються поміж собою, особливо в частині збирання, використання та поширення відомостей про фізичну особу, але й з нормами Конституції України, які, з одного боку гарантують право на свободу думки і слова, а також на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а, з іншого, обмежують це право в інтересах безпеки з метою захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ст. 34 Основного закону України).

Виходячи з цього, цілком очевидним на сьогодні є удосконалення правового механізму з питань інформаційних відносин в Україні, а також журналістської діяльності з означених у законі основних напрямах державної інформаційної політики (ст. 3 Закону України «Про інформацію»), з метою усунення однієї із загроз національної безпеки в нашій державі.

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року (із змінами станом на 02.12.2019). URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 22.09.2020).

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частини першої, другої статті 32, частини другої, третьої статті 34 Конституції України №2-рп/2012 від 20 січня 2012 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 12.09.2020).

3. Правові засади діяльності журналістів в Україні: роз'яснення Міністерства юстиції України від 04.10.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 02.09.2020).

4. Журналісти зловили нардепа Яременка на листуванні в Раді з повією. Він заявив, що ловив їх на підгляданні. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/bogdan-yaremenko-skandal-u-sluzi-narodu-novini-ukrajini-50050642.html (дата звернення: 12.09.2020).

5. «Плівки Деркача»: як Україна знову опинилася в епіцентрі міжнародного скандалу – думки експертів. URL: https://www.5.ua/polityka/plivky-derkacha-iak-ukraina-znovu-opynylysia-v-epitsentri-mizhnarodnoho-skandalu-dumky-ekspertiv-221764.html (дата звернення: 12.09.2020).

6. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р. (редакція станом на 15.08.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 12.09.2020).

7. «Бурштинова справа». URL: https://nabu.gov.ua/novyny/burshtynova-sprava (дата звернення: 12.09.2020).

8. Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. Изд. 3-е, испр., перераб. Москва: Мартин, 2010. 704 с.

9. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 року (в редакції від 16.07.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 04.09.2020).

10. Современные европейские традиции и концепции национальной безопасности. URL: www.belvpo.com/r4/33942.html (дата звернення: 12.09.2020).

11. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 02.09.2020).

12. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий 13 квітня 2012 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 02.09.2020).

13. Цивільний кодекс України: прийнятий 16 січня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення:11.09.2020).

14. Кодекс України про адміністративні правопорушення: прийнятий 07 грудня 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 02.09.2020).

15. Кримінальний кодекс України: прийнятий 05 квітня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 07.09.2020).

***A. Kolb**, Professor of the Department of Political Science, Management and State Security of Lesya Ukrainka Volyn National University, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine*

ORCID: 0000-0003-1792-4739

***R. Kolb**, Postgraduate student of Volyn National University named after Lesya Ukrainka*

ORCID: 0000-0003-0187-3391

Legal inconsistencies and contradictions of information activity – one of the threats to national security of Ukraine

The article analyzes the content of the main normative legal acts regulating the issues of information activities and security in Ukraine, identifies the content elements of their correlation, inconsistencies and contradictions, and also elaborates scientifically substantiated ways to eliminate the latter in the context of the content of the provisions of national security.

 © Колб О. Г., Колб Р. О., 2020

It has been established that in today's conditions, when adopting laws and other normative legal sources on the designated issues, the subjects of rule-making activity not only violate the principle of the rule of law, as defined in Art. 8 of the Constitution of Ukraine, but also its other norms concerning information security as an object of legal protection, which, in turn, gives rise to complaints from citizens to various judicial and state bodies, as well as to non-observance of fundamental rights and legal human rights, which are generally recognized in the international law and is subject to protection in the European Court of Human Rights.

It has also been proven that such a provision on information security not only undermines the authority of our state in the international arena, but also acts as one of the threats to the national security of Ukraine.

Keywords*: normative legal act; Information Security; National security; the threat; warnings; subjects of rule-making; court; inconsistency; contradiction.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.10
УДК 342.95

Почанська О. С.,
доктор юридичних наук, доцент
кафедри правового забезпечення
господарської діяльності
факультету № 6
Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-3953-8660

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Визначено зміст поняття міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини. Проаналізовано основні сучасні наукові підходи до визначення специфічних особливостей міжнародних стандартів поводження з засудженими. Виділено головні функції сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, охарактеризовано їх зміст.

Ключові слова: *міжнародно-правові стандарти прав людини; міжнародні стандарти поводження із засудженими; засуджений до позбавлення волі.*

Определено содержание понятия международно-правовых стандартов в области прав человека. Проанализированы основные современные научные подходы к определению специфических особенностей международных стандартов обращения с осужденными. Выделены основные функции современных международно-правовых стандартов в сфере обеспечения прав граждан, осужденных к лишению свободы.

Ключевые слова: *международно-правовые стандарты прав человека; международные стандарты обращения с осужденными; осужденные к лишению свободы.*

Постановка проблеми. Ключовою проблемою процесу вдосконалення забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, наразі є адаптація національного законодавства (і, зокрема, його адміністративно-правової складової, яка була й залишається одним із найважливіших чинників забезпечення належного стану суспільних відносин у цій сфері) до сучасних міжнародних стандартів поводження із засудженими, що становлять невід'ємну складову частину загальновизнаних світових стандартів у галузі прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародно-правові

© Почанська О. С., 2020

стандарти в галузі прав людини були предметом наукового аналізу таких вітчизняних і зарубіжних учених, як М. Антонович, Ю. Білас, Ю. Грошевий, О. Лукашева, О. Музичук, П. Рабінович, О. Руднєва, О. Тіунов, Л. Ульяшина, В. Філіппов та ін. Окремі аспекти закріплення міжнародних стандартів поводження з засудженими у національному законодавстві України розглядали Є. Бараш, І. Василюк, М. Гуцуляк, О. Іваньков, С. Клименко, О. Лисодєд, В. Льовочкін, О. Романюк, Н. Рябих, А. Степанюк, В. Човган, І. Яковець, М. Яцишин.

Проте динамічність міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, а також розвиток процесів реформування пенітенціарної системи України та адаптації національного законодавства до загальноєвропейських і світових стандартів у контексті євроінтеграції України актуалізують необхідність перегляду змісту та особливостей міжнародних стандартів у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження змісту і особливостей сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення громадян, засуджених до позбавлення волі, що передбачає уточнення поняття міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, визначення й характеристику специфічних особливостей міжнародних стандартів щодо забезпечення прав засуджених, окреслення головних функцій міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення громадян, засуджених до позбавлення волі, та аналіз їх змісту.

Виклад основного матеріалу. У широкому розумінні міжнародні стандарти у сфері прав людини поєднують весь масив міжнародних нормативних документів, які пройшли процедури обговорення й узгодження на міжнародному рівні та які закріплюють гарантії індивідуальних прав і свобод людини та громадянина. Внаслідок універсальності та значимості для захисту прав і свобод міжнародні стандарти у сфері прав людини визнаються критеріями оцінки виконання міжнародних зобов'язань, незалежно від того, чи є вони обов'язковими або рекомендаційними за своїми правовими наслідками, чи входять або ні вони до переліку основних джерел міжнародного права. У вузькому розумінні міжнародні стандарти у сфері прав людини являють собою групу міжнародних документів, що не входять до існуючого переліку джерел міжнародного права і являють собою стандартні правила, принципи й рекомендації в галузі безпосереднього виконання або вироблення політики дій щодо певних питань регулювання індивідуальних прав і свобод людини та громадянина [1, с. 28–29].

Отже, міжнародні стандарти визначають обов'язковий або рекомендований для держав нормативний мінімум правового статусу особистості, в тому числі його юридичний захист і відповідні правочинності та обов'язки державних органів й посадових осіб. При цьому, до міжнародних стандартів відносяться не лише права й свободи людини, але й умови, в яких вони реалізуються і які пов'язані з законними обмеженнями та заборонами. Крім того, міжнародним співтовариством виро-

блено низку стандартів діяльності державних органів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Так, зокрема, у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Встановлення міжнародних стандартів в галузі прав людини» № 41/120 від 4 грудня 1986 р. зазначено, що стандарти повинні:

– відповідати існуючим нормам міжнародного права;

– мати базовий характер;

– виходити з поняття гідності та цінності людини;

– бути досить чіткими, щоб дати можливість виділити права і обов'язки, які можна реалізувати;

– містити в собі, по можливості, механізм ефективної імплементації, в тому числі й систему звітів;

– привертати увагу й залучати підтримку міжнародного співтовариства [2].

Сучасні науковці визначають такі основні ознаки міжнародних стандартів у галузі прав людини:

1) Фіксованість (міжнародно-правові стандарти фіксують у собі показники) певного змісту та певного обсягу прав і свобод людини. Окрім того, як відзначає П. Рабінович, стандартизуватись можуть також і певні вимоги до засобів гарантування прав людини (зокрема, обов'язки держави із забезпечення, охорони та захисту таких прав) [3, с. 22].

2) Модельність (міжна-родно-правові стандарти є настановами (або формально-обов'язковими, або ж рекомендаційними), які мають братись до уваги і при міжнародно-правовому та національному конструюванні усіх інших юридичних норм стосовно прав людини) [4, с. 69].

3) Специфіка санкцій за порушення міжнародних стандартів. Дані санкції можуть мати або політико-юридичний (щодо обов'язкових приписів), або ж суто політичний (щодо рекомендаційних приписів) характер.

4) Універсальність міжнародно-правових стандартів (всесвітня чи регіональна) [3, с. 22].

5) Змістова динамічність (забезпечувана, насамперед, за посередництвом їх офіційної інтерпретації – навіть при незмінності загального текстуального вираження) [5, с. 13].

Аналіз наукових праць у даній сфері дозволяє також визначити низку важливих функцій, які виконують сучасні міжнародні стандарти у галузі прав людини. Зокрема, вони:

– визначають нормативний мінімум або припустимий консенсус для державної регламентації;

– встановлюють критерії оцінки виконання міжнародних зобов'язань;

– відбивають нову етику у взаєминах між членами міжнародного співтовариства, міжнародними інститутами й людиною;

– сприяють зростанню міжнародного інтересу до прав людини;

– слугують засобом інформаційного обміну;

– містять рекомендації з формування національної практики забезпечення прав і свобод людини;

– сприяють імплементації міжнародних зобов'язань у даній сфері;

– висувають загальнодемократичні вимоги до держав щодо належного забезпечення прав і свобод людини [6, с.112; 7, с.18; 8, с.156].

© Почанська О. С., 2020

Л. Ульяшина цілком слушно пропонує об'єднати увесь комплекс функцій міжнародних стандартів у галузі прав людини у такі функції, як:

– нормативна (визначення нормативного мінімуму державної регламентації; вироблення рекомендацій з формування національної практики та ін.);

– контрольна (є засобом виміру виконання міжнародних зобов'язань та основою для забезпечення консенсусу у державній регламентації та ін.);

– інформаційна (є засобом інформаційного обміну; формулюють загальнодемократичні вимоги до державної влади та ін.);

– захисна (сприяють імплементації міжнародних зобов'язань, забезпечують ефективний захист суб'єктів правовідносин у даній сфері та ін.);

– просвітницька (сприяють зростанню міжнародної уваги до прав людини; відбивають нову етику у взаємовідносинах між суб'єктами міжнародного співтовариства, міжнародними інститутами й людиною та ін.) [9, с.78].

У свою чергу, під міжнародними стандартами поводження із засудженими розуміються прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації у галузі виконання покарань і діяльності органів і установ виконання покарань, в яких сконцентрований світовий досвід та гуманістичні тенденції системи розвитку кримінальних покарань [10, с. 23; 11, с. 64].

У межах єдиної системи міжнародного права уся сукупність юридичних, соціальних, економічних норм захисту прав людини, яка перебуває в умовах позбавлення волі, складає міжнародно-правовий інститут захисту прав людини, засудженої до позбавлення волі, і є визначальною під час створення основних джерел національного законодавства в частині визначення основних засад поводження з в'язнями, прав та обов'язків засуджених, управління пенітенціарними установами, ресоціалізації засуджених осіб, участі громадськості в цьому процесі та ін.

Окрім власне юридичних норм, до міжнародних стандартів у галузі прав людини належать певні принципи, які визнаються самостійним джерелом права у сфері прав людини [12, с. 105]. Міжнародні стандарти-принципи поводження із засудженими до позбавлення волі, що містяться у міжнародно-правових документах, мають фундаментальний характер, ґрунтуючись на необхідності забезпечення прав засуджених, які є невід'ємними від загальних прав людини (право на життя та особисту недоторканість, на повагу людської гідності, свободу від будь-якої дискримінації, свободу совісті, думок і віросповідання тощо). Значущість принципів, сформульованих у міжнародно-правових документах з прав людини для формування цілей і завдань національної політики у сфері виконання кримінальних покарань в цілому і поводження з засудженими до позбавлення волі, зокрема, визначається тим, що вони мають міждержавний (наднаціональний) характер, не залежать від ідеологічних та поточних кримінологічних чинників і, таким чином, є надійним чітким орієнтиром для розвитку законодавства і правозастосовної діяльності у сфері забезпечення прав і свобод громадян, засуд-

жених до кри-мінального покарання у вигляді позбавлення волі [10, с. 24].

Міжнародні стандарти-рекомендації являють собою положення, які сформульовані у відповідних документах, що не мають обов'язкової юридичної сили, але, незважаючи на це, визнаються усіма міжнародними організаціями, урядами і неурядовими організаціями та іншими суб'єктами забезпечення прав і свобод громадян, у тому числі й адміністраціями установ позбавлення волі. Стандарти-рекомендації не ставлять своєю метою нав'язати цим суб'єктам певну систему взірців поводження із засудженими особами, а лише пропонують напрямки створення загальновизнаних гуманних умов утримання осіб у місцях позбавлення волі та моделей поводження з ними, які б забезпечували належну повагу до людської гідності.

Як прийняті або схвалені відповідними міжнародними організаціями норми, принципи та рекомендації, міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених визначають:

– порядок і умови ізоляції осіб, які за рішенням національного суду або компетентного національного державного органу позбавлені волі;

– порядок і умови реалізації процесу відбування покарання особами, засудженими національним судом до позбавлення волі;

– гарантії і процедури захисту їх прав, свобод і законних інтересів на національному рівні або у спеціально для цієї мети створених міжнародних органах; вимоги щодо підбору, підготовки, навчання та діяльності персоналу органів та установ, призначених для примусової ізоляції цих осіб та гарантій їх правового та соціального захисту;

– вимоги до інших фахівців, які не відносяться до персоналу цих органів та установ, але залучаються для забезпечення їх діяльності [13, с. 4].

До основних функцій міжнародних стандартів у галузі прав людини, що спрямовані на забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, слід віднести:

– нормативну функцію (дія міжнародних стандартів як складової частини міжнародного права спрямована на встановлення й регулювання прав та свобод людини і громадянина на національному рівні);

– правозастосовну функцію (міжнародні стандарти мають забезпечувати ефективну імплементацію та реалізацію прав і свобод людини та громадянина);

– інформаційну функцію (міжнародні стандарти мають сприяти ефективному міжнародному інформаційному обміну у даній сфері);

– захисну та контрольну функції (міжнародні стандарти мають формувати та забезпечувати механізм захисту та охорони прав і свобод).

Даючи загальну оцінку нормам, що містяться у міжнародно-правових актах у даній галузі, слід зазначити низку важливих моментів. По-перше, у міжнародно-правових документах з прав людини не лише фіксуються ті чи інші параметри правового статусу осіб, що відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, але й розглядаються питання виправлення і соціального переви-

© Почанська О. С., 2020

ховання, утримування засуджених, управління установами пенітенціарної системи та ін., тобто розглядається весь комплекс заходів з організації виконання покарання та діяльності виправних установ. По-друге, у цих документах основний акцент робиться саме на регулювання правил виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, оскільки дане покарання спричиняє якісну зміну правового статусу засуджених в бік його звуження й безпосередньо пов'язане з практикою обмеження їх прав і свобод в установах пенітенціарної системи. По-третє, у міжнародно-правових актах основний наголос робиться на проголошення захисту прав засуджених та регламентацію гарантій їх здійснення, що сприяє гуманізації практики поводження із засудженими та процесу виконання покарання, тоді як закріплення правообмежень засуджених до позбавлення волі та безпосередніх обов'язків суб'єктів забезпечення їх прав передбачається на рівні національного законодавства. По-четверте, аналіз міжнародно-правових документів у галузі прав людини дозволяє зробити висновок про те, що вони в багатьох положеннях збігаються один з одним, що, на думку експертів, дає можливість надати їм більшого змісту шляхом перехресного посилання, тобто використовувати докладну статтю в одному документі як тлумачення більш загальної статті в іншому [14, с. 43].

Висновки. Отже, міжнародні стандарти поводження із засудженими до позбавлення волі складають прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації, що у своїй сукупності створюють єдиний міжнародно-правовий інститут захисту прав громадян, засуджених до позбавлення волі, і є визначальними під час створення основних джерел національного законодавства в частині визначення основних засад поводження з в'язнями, прав та обов'язків засуджених до позбавлення волі, управління пенітенціарними установами, ресоціалізації засуджених осіб, участі громадськості в цьому процесі та ін. Специфічними ознаками міжнародних стандартів у галузі прав людини щодо забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, є: фіксованість, модельність, універсальність, змістова динамічність, загальнодемократичність вимог та ін. До основних функцій міжнародних стандартів у галузі прав людини, що спрямовані на забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, віднесено: нормативну, правозастосовну, інформаційну, захисну та контрольну функції.

Список використаних джерел

1. Права человека: международное право и национальное законодательство / под ред. проф. В. В. Филлипова. Вильнюс : ЕГУ, 2011. 338 с.

2. Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 4 грудня 1986 р., № 41/120 / Офіційний веб-сайт ООН. URL: http://www.un.org/ru/ga/41/docs/41res.shtml (дата звернення: 11. 09.2020).

3. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Нац. акад. правових наук України*. 2016. № 1 (84). С. 19–29.

4. Раданович Н. Європейські стандарти прав людини: поняття, структура, джерела формування. *Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні: матер. XIII регіон. наук.-практ. конф.* (8–9 лютого 2007 р.). Львів : Юр. фак. Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2007. С. 69–71.

5. Гончаров В. В. Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2012. 18 с.

6. Голубок С. А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту. *Правоведение*. 2007. № 1. С.112–124.

7. Оганесян С. М. Понятие международных стандартов прав человека. *Международное публичное и частное право*. 2008. № 2. С. 18–21.

8. Тиунов О. И. Международно-правовые стандарты как фактор глобализации правового пространства. *Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век».* Москва : Городец-издат., 2004. С. 156–166.

9. Ульяшина Л. Международно-правовые стандарты в области прав человека и их реализация: теория и практика применения. Вильнюс: ЕГУ, 2013. 402 с.

10. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань: методичні рекомендації / уклад. О. В. Романюк, В. О. Човган. Біла Церква, 2016. 131 с.

11. Лисодєд О. В. Закріплення міжнародних та європейських стандартів поводження із засудженими у кримінально-виконавчому законодавстві України (на прикладі Закону України від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII). *Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць.* 2015. Вип. 30. С. 64–76.

12. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / С. В. Бобровник ; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ, 2008. 688 с.

13. Іваньков А. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 16 с.

14. Уткин В. А. Международные стандарты обращения с заключенными и проблемы их реализации: учебное пособие. Томск : Изд-во НТЛ, 1998. 88 с.

References

Rabinovich, P. M. (2016). Mizhnarodni standarti prav lyudini: vlastivosti, zagalne ponyattya, klasifikaciya. *Visnik Nac. akad. pravovih nauk Ukrayini*, 1 (84), 19–29 [in Ukrainian].

Goncharov, V. V. (2012). *Oficijne tlumachennya yuridichnih norm yak zasib vstanovlennya i transformaciyi yih zmistu.* (Avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yurid. nauk). Nac. un-t «Lvivska politehnika». Lviv [in Ukrainian].

Golubok, S. A. (2007). Mezhdunarodno-pravovye standarty prava na sudebnuyu zashitu. *Pravovedenie*, 1, 112–124.

Oganesyan, S. M. (2008). Ponyatie mezhdunarodnyh standartov prav cheloveka. *Mezhdunarodnoe publichnoe i chastnoe pravo,* 2, 18–21.

Tiunov, O. I. (2004). Mezhdunarodno-pravovye standarty kak faktor globalizacii pravovogo prostranstva. *Moskovskij yuridicheskij forum «Globalizaciya, gosudarstvo, pravo, XXI vek».* Moskva: Gorodec-izdat., 156-166 [in Russian].

Ulyashina, L. (2013). *Mezhdunarodno-pravovye standarty v oblasti prav cheloveka i ih realizaciya: teoriya i praktika primeneniya*. Vilnyus: EGU [in Russian].

Lisodyed, O. V. (2015). Zakriplennya mizhnarodnih ta yevropejskih standartiv povodzhennya iz zasudzhenimi u kriminalno-vikonavchomu zakonodavstvi Ukrayini (na

 © Почанська О. С., 2020

prikladi Zakonu Ukrayini vid 8 kvitnya 2014 r. № 1186-VII). *Pitannya borotbi zi zlochinnistyu: zb. nauk. prac*, 30, 64–76 [in Ukrainian].

Ivankov, A. I. (2016). *Mizhnarodno-pravovi standarti u sferi zabezpechennya zahistu prav zasudzhenih do pozbavlennya voli*. (Avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yurid. nauk). Hark. nac. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

Utkin, V. A. (1998). *Mezhdunarodnye standarty obrasheniya s zaklyuchennymi i problemy ih realizacii*. Tomsk: Izd-vo NTL [in Russian].

O. Pochanska, *Doctor in Law, Assistant professor of the Department of Legal Support of Economic Activity of the Faculty 6 of Kharkiv National University of Internal Affairs*

ORCID: 0000-0003-3953-8660

Concept, content and functions of modern international legal standards in the field of human rights of citizens sentenced to imprisonment

The content of the concept of international legal standards in the field of is determined. It is emphasized that the key problem of the process of improving the rights and freedoms of citizens sentenced to imprisonment in Ukraine is the adaptation of national legislation (and, in particular, its administrative and legal component, which was and remains one of the most important factors in ensuring proper public relations). in this area) to modern international standards of treatment of convicts, which are an integral part of universally recognized world standards in the field of human rights. It is noted that the dynamics of international legal standards in the field of human rights, as well as the development of processes of reforming the penitentiary system of Ukraine and adaptation of national legislation to European and world standards in the context of Ukraine's European integration imprisonment. The main modern scientific approaches to determining the specific features of international standards of treatment of convicts are analyzed. The main functions of modern international legal standards in the field of ensuring the rights of citizens sentenced to imprisonment are highlighted, their content is characterized. The main functions of international human rights standards aimed at ensuring the rights and freedoms of citizens sentenced to imprisonment include: regulatory, law enforcement, information, protection and control functions.

Keywords*: international legal standards of human rights; international standards for the treatment of convicts; sentenced to imprisonment.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.11
УДК 343.131(477)

Сіроткіна М.,
кандидат юридичних наук,
здобувач кафедри кримінального
процесу та криміналістики
Інституту права Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-7897-409X

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ АВСТРІЇ, ФРН ТА ШВЕЙЦАРІЇ

У статті проаналізовано кримінальне процесуальне законодавство та нормативно-правові акти, якими регламентується врегулювання кримінально-правових спорів за допомогою медіативних процедур у Федеративній Республіці Німеччина, Австрії та Швейцарії. Зроблено висновок, що в різних країнах такі примирювальні процеси відбуваються по різному, в більшості в позитивному аспекті. Хоча, наприклад, така успішна й економічно розвинута держава як Швейцарія визнає медіацію недоцільною та невиправданою в економічному плані. У ФРН та Австрії примирювальні процедури, навпаки, застосовуються ефективно ще з кінця минулого століття.

Ключові слова: *Австрія; медіація; примирення; ФРН; Швейцарія.*

В статье проанализированы уголовное процессуальное законодательство и нормативно-правовые акты, которыми регламентируется урегулирование уголовно-правовых споров с помощью медиативных процедур в Федеративной Республике Германия, Австрии и Швейцарии. Сделан вывод, что в разных странах такие примирительные процессы происходят по-разному, в большинстве стран – в положительном аспекте. Хотя, примером, такая успешная экономически развитая страна как Швейцария признает медиацию нецелесообразной и неоправданной в экономическом плане. В ФРГ и Австрии примирительные процедуры, наоборот, применяются эффективно еще с конца прошлого века, когда еще не было принято соответствующих нормативных актов по урегулированию процедуры медиации.

Ключевые слова*: Австрия; медиация; примирение; ФРГ; Швейцария.*

Постановка проблеми. Інститут медіації останнім часом є доволі актуальною темою для обговорення в українських правових колах. Технології альтернативного врегулювання спорів усе частіше опиняються в центрі уваги як науковців, так і практиків. Незважаючи на те, що Україна перебуває лише на етапі формування вітчизняної моделі відновного правосуддя, ідеї впровадження цього інституту в систему законодавства підтримує широке коло спеціалістів. Такий інтерес відповідає прагненням України інтегруватися до Європейського Союзу й

 © Сіроткіна М., 2020

адаптувати своє законодавство до європейського [1, с. 3].

У чому ж секрет такого стрімкого поширення ідей відновного правосуддя і, зокрема, застосування медіації, у всьому світі? Медіація має дуже довгу історію. Вона існувала ще тоді, коли не існувало тюрем і у деяких спільнотах прийнята як єдиний засіб розв'язання конфліктів між сторонами. На даний час програми примирення успішно діють в Норвегії, Фінляндії, Великобританії, Австрії, Німеччині, Франції та закріплені на рівні національного законодавства. Так, в одному із регіонів Великобританії на медіацію направляють щорічно близько 1500 справ. За результатами опитування 76 % жертв та 92 % правопорушників були задоволені медіацією. В Шотландії прокурори можуть займатися справою лише тоді, коли медіація вже закінчена. В інших країнах Європи здійснені перші кроки у вигляді пілотних проєктів. Тут можна назвати Данію, Швецію, Нідерланди, Ірландію, Іспанію та Італію. Протягом останніх років активізувався рух за впровадження програм примирення в Східній Європі. Застосування інституту медіації у ФРН, Австрії та Швейцарії має свої особливості, що є цікавим і для вітчизняних правників, так як в Україні медіація хоч застосовується у кримінальному провадженні, однак на законодавчому рівні не закріплена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на актуальність, питання щодо застосування процедури медіації у кримінальному провадженні, досвід законодавця інших країн, зокрема ФРН, Австрії та Швейцарії, вивчений досить поверхово. Дослідженню окремих аспектів означеної проблематики присвятили свої наукові праці вітчизняні та зарубіжні вчені Р. Ф. Аракелян, А. В. Біцай, А. С. Василенко, Н. І. Гайдаєнко-Шер, Л. В. Головко, І. Керімі, Є. О. Курта, Л. М. Лобойко, І. В. Паризький, Г. О. Усатий, І. Г. Ясиновський та інші. Однак чимало питань, пов'язаних із медіативними процедурами у зарубіжних країнах залишились малодослідженими.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз досвіду застосування правниками Федеративної Республіки Німеччина, Австрії та Швейцарії процедури медіації у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Основи медіації з'явилися у ФРН із переорієнтуванням із класичної системи призначення покарань на більше врахування інтересів потерпілого. Наслідком прагнень німецьких правників покращити становище потерпілого та забезпечити більш ефективне відшкодування заподіяних йому збитків стало прийняття Закону «Про відшкодування шкоди потерпілим» від 11 травня 1976 року та Закону «Про захист потерпілих» від 18 грудня 1986 року. Із прийняттям останнього було законодавчо закріплено інститут «ТОА» (Täter-Opfer Ausgleich) – «досягнення компромісу між винуватою особою та потерпілим» та внесення у зв'язку з цим відповідних змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів [2, с. 89–90].

До цього часу ТОА діяв на рівні модельних проєктів зацікавлених у ньому кіл. Вони були спрямовані спочатку на кримінальні справи за

участю неповнолітніх, а згодом і дорослих осіб. В межах проєктної діяльності у правову систему були інстальовані посередницькі установи, які, за згодою органів юстиції, здійснювали медіаційне провадження у справах про нетяжкі злочини та злочини середньої тяжкості [3, с. 67].

У § 46а КК ФРН було передбачено, що «якщо винуватий прагне дійти компромісу з потерпілим, відшкодував заподіяні ним збитки повністю або більшою частиною, або має серйозні наміри зробити це, то суд може покарання пом'якшити або, якщо санкція статті не передбачає покарання у вигляді позбавлення волі більше, як на один рік, або грошовий штраф в розмірі 360 денних ставок*, звільнити від нього повністю» [4, с. 26].

У свою чергу відповідно до § 155а КПК ФРН прокуратура і суд у кожній стадії провадження повинні перевірити можливість досягнення угоди між обвинуваченим і потерпілим. У разі її наявності вони повинні цьому сприяти. Без згоди потерпілого угода не може бути укладена [5, с. 198]. Що стосується застосування ТОА у провадженні за участю неповнолітніх осіб (до 18 років) чи молоді (осіб до 21 року), то у § 45 Закону «Про відправлення правосуддя у справах молоді» від 4 серпня 1953 року міститься положення, згідно з яким у порівнянні із санкціями, які може накласти суддя, слід надавати перевагу інституту ТОА. Окрім того, згідно § 10 цього закону суд може в якості виховного заходу зобов'язати неповнолітнього обвинуваченого намагатися укласти угоду з потерпілим [6].

Як відмічається в німецькій літературі, процедура ТОА в законі не врегульована детально, очевидно законодавець переслідував мету дати більше простору для врегулювання конфліктів та досягнення компромісу при їх вирішенні на рівні земель. Так чи інакше прокуратура чи суд не вправі самостійно провести примирення між потерпілим та обвинуваченим, а повинні залучити для цього відповідні органи.

Такими органами для дорослих обвинувачених слугують представники так званої «судової допомоги», соціальна служба юстиції та уповноважені на це інші особи, які вправі виконувати медіаційні функції [3, с. 81–82]. Судову допомогу у вигляді надання суду різного роду інформації здійснюють представники різних, як правило, соціальних служб. Вони не виступають учасниками кримінального провадження, проте можуть бути допитані як свідки [7, с. 131].

Згадані «інші особи» здійснюють свої функції в межах різних ТОА-проєктів та є підготовленими фаховими медіаторами. У провадженнях за участю неповнолітніх чи молодих людей саме вони виступають посередниками як представники судової допомоги, виконуючи таким чином додаткову функцію, або виключно лише в якості медіаторів. У справах за участю дорослих осіб вони можуть брати участь лише за їх згодою.

* **Примітка авт.:** відповідно до § 40 КК ФРН грошовий штраф призначається у вигляді денних ставок – суми, яку підсудний отримував або міг би отримати за один день з урахуванням його матеріального стану. В грошах така сума обчислюється в розмірі від 1 до 5 тисяч євро за одну денну ставку.

© Сіроткіна М., 2020

Згідно § 2 Закону «Про сприяння посередництву та іншим процедурам позасудового врегулювання конфліктів» від 21 липня 2012 року медіатор повинен забезпечити розуміння сторонами принципів та ходу медіаційного процесу та факт того, що вони добровільно беруть участь у медіації. Посередник однаково зобов'язаний всіма сторонами. Він сприяє спілкуванню між сторонами та забезпечує залучення сторін до медіації належним та справедливим чином. Він може вести окремі переговори зі сторонами зі всіх сторін. Треті сторони можуть бути включені до медіації лише за згодою всіх сторін.

У разі домовленості посередник працює над тим, щоб сторони уклали угоду зі знання фактичної ситуації та зрозуміли її зміст. Він повинен повідомити сторони, які беруть участь у медіації без консультації спеціалістів, що угоду можуть перевірити зовнішні консультанти, якщо це їм необхідно. За згодою сторін досягнута угода може бути задокументована в остаточній угоді [8].

Наведений § 46 КК ФРН регулює призначення покарання і містить дві можливості для проведення медіації. У першому випадку під час медіації сторони заключають угоду, умовою якої є відшкодування шкоди і щире каяття правопорушника. Потерпілий може зменшити розмір відшкодування до мінімуму, але вибачення перед потерпілим є обов'язковою вимогою для правопорушника. У другому випадку правопорушник повинен відшкодувати тільки матеріальну шкоду в повному обсязі і визнати наслідки скоєного, однак ця компенсація повинна бути значною і зроблена внаслідок особистих зусиль правопорушника. Далі суд може врахувати результати медіації під час прийняття рішення та винесення вироку і зменшити покарання підсудному. Дані положення поширюються на всі злочини, вчинені проти особи.

З урахуванням аналізу відповідних норм КК та КПК ФРН можна дійти висновку, що при застосуванні інституту ТОА та медіації у Німеччині:

– органи кримінального переслідування вправі припинити таке переслідування, якщо публічні інтереси не вимагають його продовження (§§ 153a, 153b КПК ФРН);

– у випадку його продовження від призначення покарання може відмовитися суд або хоча б його пом'якшити (§§ 46, 46a КПК ФРН);

– спонукання до досягнення компромісу може бути ініційовано судом відносно неповнолітніх в якості виховного заходу (§10 абзац 1 п.7 Закону «Про відправлення правосуддя у справах молоді»);

– право на досягнення компромісу діє і під час відбування покарання засудженим чи при застосуванні санкції, не пов'язаної з позбавленням волі.

З наведеного можна зробити висновок, що така система є досить гнучкою та ефективною, оскільки діє в усіх стадіях кримінального процесу; рішення про застосування «ТОА» може бути прийнято відповідно не лише судом, а й органами кримінального переслідування, що дає можливість не затягувати процес; спрямована на відшкодування заподіяної шкоди потерпілому з боку обвинуваченого чи засудженого, а не з боку держави; ефективно слугує ресоціалізації злочинця, спо-

нукає його до розкаяння та недопущення ним скоєння нових злочинів [9, с. 158].

В Австрії посередництво між потерпілим та злочинцем стало альтернативою у кримінальному провадженні у 1985 році в межах так званої «диверсії» (Diversion) – відмови від кримінального переслідування за наявності для цього передумов (сплата грошового внеску, виконання суспільних робіт, проходження випробувального терміну) [7, с. 219].

Аналіз досвіду запровадження такої можливості засвідчив, що в даному випадку йшлося значною мірою про правопорушення, що ґрунтуються на конфлікті в соціальній сфері (у подружніх стосунках, у сім'ї, у відносинах із сусідами, на роботі). Незважаючи на те, що покарання та засудження винного є пріоритетним в офіційному (публічному) судовому процесі, позасудове врегулювання правопорушень стосується керування конфліктом та відшкодування заподіяної злочином шкоди. Переговори про справедливе вирішення конфлікту за допомогою посередника та розробка стратегій майбутньої поведінки сторін є основою медіаційної процедури [10].

Сторони не зобов'язуються до врегулювання конфлікту, однак їм пропонується можливість здійснення медіації. Тому, власне, процесу медіації передує передмедіативний етап з метою надання їм інформації про правову ситуацію та хід провадження, вивчення інтересів і намірів потерпілого та обвинуваченого і забезпечення їх подальшої комунікації. У ході цього процесу медіатори часто спочатку зустрічаються індивідуально з кожною зі сторін та збирають їх разом, як тільки будуть виконані відповідні умови. При проведенні медіації існує безліч різних методів компенсації шкоди та врегулювання конфлікту.

Повноваження ініціювання медіації покладається на прокуратуру, проте судді також можуть ініціювати врегулювання конфлікту до закінчення основного слухання. По відношенню до неповнолітніх медіація можлива у разі вчиненні злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років (що відповідає 10-ти рокам позбавлення волі у провадженні щодо дорослих осіб). Якщо медіація відбувається на стадії судового розгляду, то суд вправі перейти і ці встановлені КК верхні межі.

У 1995 році в Австрії була заснована Федеральна асоціація з медіації (ÖBM). Налічуючи близько 2400 кваліфікованих членів, вона є найбільшою спеціалізованою посередницькою організацією в Європейському Союзі. Посередництво в процесі врегулювання спору у кримінальному провадженні у її рамках здійснюється по всій Австрії через посередницькі асоціації Neustart [11].

Відповідно до § 204 КПК Австрії «прокуратура може відмовитися від кримінального переслідування за вчинення кримінального правопорушення, якщо воно безпосередньо зачіпає інтереси конкретної особи, обвинувачений визнає свою вину та готовий її загладити, зокрема шляхом відшкодування шкоди, заподіяної діянням, або іншим чином сприяє відшкодуванню наслідків діяння, та за потреби взяти на себе зобов'язання, які свідчать про його готовність утримуватися надалі від поведінки, яка призвела до вчинення злочину.

© Сіроткіна М., 2020

Потерпілий та його представник беруть участь у намаганнях відшкодування шкоди за їх бажанням. Врегулювання такого конфлікту залежить від згоди потерпілого та з обов'язковим врахуванням його законних інтересів.

Прокурор може вимагати від регулятора конфлікту повідомити потерпілого та обвинуваченого та їх представників про можливість укладення угоди, а також особисто підтримує їх зусилля щодо компенсації завданої шкоди. У цьому випадку прокурор тимчасово відмовляється від переслідування.

Регулятор конфлікту повинен повідомити прокуратуру про медіаційну угоду та перевірити її виконання. Він повинен скласти підсумковий звіт про те, що обвинувачений виконав свої зобов'язання хоча б настільки, наскільки, зважаючи на іншу його поведінку, можна припустити, що він буде продовжувати виконувати домовленості, або про те, що вже не можна очікувати, що врегулювання буде досягнуто» [12, с. 253–254].

Істотними елементами медіації австрійські правники вважають:

– добровільну участь конфліктуючих сторін у позасудовому процесі;

– нейтральність та неупередженість посередника (медіатора);

– намагання домогтися швидкого та небюрократичного залагодження конфлікту;

– придатність посередника виступати в ролі «юридичного експерта» [13].

У Швейцарії, навпаки, медіація широко застосовується у цивільних, сімейних трудових та інших спорах, однак не знайшла свого закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві цієї держави, хоч певні приватні асоціації, які надають посередницькі послуги, діють в окремих кантонах на рівні пілотних проєктів. Немає у конфедерації також і Закону «Про медіацію».

Так, приватна асоціація в кантоні Цюріх під назвою «Konsens» пропонувала процедуру посередництва у кримінальному провадженні протягом трьох років. Кожен, хто став жертвою злочину або скоїв злочин у кантоні Цюріх, мав альтернативу кримінальному провадженню – якщо умови є відповідними і якщо всі учасники погоджуються. Посередники успішно здійснювали посередництво майже у всіх випадках, але виникали труднощі з фінансуванням. Спеціалісти отримували внески з фонду лотереї, фінансувалися Міністерством юстиції, із церковних пожертв або приватних фондів. Пробне випробування коштувало майже 1 мільйон швейцарських франків і асоціація не змогла продовжувати збирати кошти, незважаючи на успішну роботу [14].

Національна рада (законодавча палата парламенту Швейцарії) виступила проти запровадження медіації у кримінальному процесі, хоч посередництво дало б прокурору можливість сприяти мировому вирішенню конфлікту між потерпілим та злочинцем. Рада кантонів пристала на пропозицію Федеральної ради, яка підтримувала ідею медіації, і хотіла залишити її на кантонах, щоб запровадити посередництво у кримінальному процесі. Тим часом Федеральна рада також відмовилася від свого плану, так як досвід кантону Цюріх показав, що витрати на посередництво виявилися надто високими.

Наразі медіація зазвичай можлива лише у провадженнях за участю неповнолітніх. Так, у кантоні Фрібур суддя може запропонувати стороні процедуру посередництва у будь-який час та доручити Управлінню з питань посередництва у справах неповнолітніх або, можливо, присяжному посереднику організацію її проведення. Якщо досягнуто згоди, суддя згодом припиняє зупинене кримінальне провадження. Посередництво в справах щодо неповнолітніх є безкоштовним [15].

Висновки. Аналізуючи все вищезазначене, варто зауважити, що аналіз зарубіжного досвіду його запровадження у практику вирішення конфліктів показує, що в різних країнах такі процеси відбуваються по різному, в більшості в позитивному аспекті. Хоча, наприклад, така успішна економічно розвинута держава як Швейцарія визнає медіацію недоцільною та невиправданою в економічному плані. У ФРН та Австрії примирювальні процедури, навпаки, застосовуються ефективно ще з кінця минулого століття, коли ще не було прийнято відповідних нормативних актів щодо врегулювання процедури медіації.

Список використаних джерел

1. Ясиновський І. Г. Імплементація процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ ; Нац. акад. внутр. справ, 2016. 295 с.

2. Галаган О. І., Савченко В. А. Захист прав і свобод суб'єктів кримінального судочинства в Україні та ФРН : навч. посібник для студ. ВНЗ. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. 206 с.

3. Schroth Klaus. Die Rechte des Opfers im Strafprozess. C.F. Müller Verlag. Heidelberg, 2005. 338 s.

4. Strafgesetzbuch. 40 Aufl. Verlag C.H. Beck. München. Texte im dtv, 2005. 309 s.

5. Савченко В. А., Соловій Я. І., Фелик В. І., Юрчишин В. Д. Основи кримінального процесу Федеративної Республіки Німеччина : навч. посібник. Харків : Право, 2017. 372 с.

6. Jugendgerichtsgesetz (JGG) von 4 August 1953 (BGBl. 1 S. 751). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/__10.html (дата звернення: 11.09.2020).

7. Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія / [В.В. Луцик, В.А. Савченко, В.І. Самарін та ін.] ; за ред. В.В. Луцика, В.І. Самаріна. Харків : Право, 2018. 792 с.

8. Gesetz zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der außergerichtlichen Konfliktbeilegung vom 21.07.2012. URL: https://dejure.org/BGBl/2012/BGBl._I_S._1577 (дата звернення: 11.09.2020).

9. Савченко В. А. Процесуальне становище потерпілого у кримінальному судочинстві Федеративної Республіки Німеччина. *Південноукраїнський правничий часопис.* № 3. 2006. С. 158.

10. Mediation im Strafrecht. URL : https://www.mediation.at/contents/3859/ mediation-im-strafrecht (дата звернення: 11.09.2020).

11. Recht Easy. Tatausgleich. URL : https://www.rechteasy.at/wiki/ tatausgleich (дата звернення: 11.09.2020)

12. Strafprozessordnung. StPO 1975. Herausgeg. von Helene Bachner-Foregger. Wien ; Manzsche Verlags- und Universitätsausbildung, 2008. 501 s.

 © Сіроткіна М., 2020

13. Qerimi Islam. Mediation in Österreich. S. 8. URL : https://www.polizei-newsletter.de/documents/2013_ Qerimi_Mediation_in_Osterreich.pdf. (дата звернення: 11.09.2020)

14. Eine Alternative zum Strafverfahren. NZZ. 2019. URL : Neue Zürcher Zeitung.https://www.nzz.ch/ articleDK62A-1.9757?reduced=true (дата звернення: 11.09.2020).

15. Auch weiterhin keine Mediatoren bei Strafprozessen. Pilatus Today. URL : https://www.pilatustoday.ch/diverse-news/-auch-weiterhin-keine-mediatoren-bei-strafprozessen-136906178 (дата звернення: 18.09.2020).

References

Yasinovskiy, I. G. (2016). *Implementatsiya protsedury mediatsii v ukrainskoye zakonodatelstvo: teoretiko-pravovoy analiz* : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.01. Kiyev, Nats. akad. vnutr. del [in Ukrainian].

Galagan, A. I., Savchenko, V. A. (2011). *Zashchita prav i svobod subyektov ugolovnogo sudoproizvodstva v Ukraine i FRG*. Ivano-Frankovsk: Gorod NV [in Ukrainian].

Schroth, Klaus (2005). *Die Rechte des Opfers im Strafprozess*. C.F. Müller Verlag. Heidelberg.

Savchenko, V. A., Soloviy, Y. I., Felyk, V. I., Yurchyshyn V. D. (2017) *Osnovy kryminalnoho protsesu Federatyvnoyi Respubliky Nimechchyna*. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].

Lutsyka, V. V., Samarina, V. I. (red.). (2018). *Suchasnyy kryminalnyy protses krayin Yevropy.* Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Savchenko, V. A. (2006). Protsesualne stanovyshche poterpiloho u kryminalnomu sudochynstvi Federatyvnoyi Respubliky Nimechchyna. *Pivdennoukrayinskyy pravnychyy chasopys*, 3, 158 [in Ukrainian].

M. Sirotkina, *PhD in Law, Applicant of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics of the Institute of Law Taras Shevchenko National University of Kyiv*

ORCID: 0000-0001-7897-409X

Application of the mediation procedure in the criminal process of Austria, Germany and Switzerland

The article analyzes the criminal procedure legislation and regulations governing the settlement of criminal disputes through mediation procedures in the Federal Republic of Germany, Austria and Switzerland.

It is stated that mediation has a very long history. It existed even when prisons did not exist and was accepted in some communities as the only means of resolving conflicts between the parties. At present, reconciliation programs are successfully operating in Norway, Finland, the United Kingdom, Austria, Germany, and France and are enshrined in national law.

In Germany, the institute of mediation was established with the adoption of the Law "On Compensation to Victims" of May 11, 1976 and the Law "On Protection of Victims" of December 18, 1986. With the adoption of the latter, the institute "Täter-Opfer Ausgleich" was established by law - "reaching a compromise between the guilty person and the victim" and making appropriate amendments to the Crim-

inal and Criminal Procedure Codes. the mediator must ensure that the parties understand the principles and course of the mediation process and the fact that they voluntarily participate in the mediation. The mediator is equally obligated by all parties. It facilitates communication between the parties and ensures that the parties are involved in mediation in a proper and fair manner. He can negotiate separately with parties from all sides. Third parties may be involved in mediation only with the consent of all parties.

Austrian lawyers consider the voluntary participation of the conflicting parties in the out-of-court process to be essential elements of mediation; neutrality and impartiality of the mediator; attempts to resolve the conflict quickly and unbureaucratically; the suitability of the mediator to act as a "legal expert".

In Switzerland, on the other hand, mediation is widely used in civil, family, labor and other disputes, but is not enshrined in the country's criminal procedure law, although some private mediation associations operate in some cantons at pilot level. The confederation also does not have a Law on Mediation.

It is concluded that in different countries such reconciliation processes take place in different ways, mostly in a positive aspect. Although, for example, such a successful economically developed country as Switzerland recognizes mediation as inexpedient and economically unjustified. In Germany and Austria, on the other hand, conciliation procedures have been used effectively since the end of the last century, when the relevant regulations governing the mediation procedure had not yet been adopted.

Keywords: *Austria; mediation; reconciliation; Germany; Switzerland.*

 © Сіроткіна М., 2020

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.12
УДК 343.9

Ягунов Д. В.,
заслужений юрист України,
кандидат наук з державного управління, доцент,
MSSc in Criminal Justice
e-mail: d.yagunov@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2822-2268

SEX OFFENDERS У ПОЛІТИЦІ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ: ДО ПИТАННЯ ПРО РЕАКТУАЛІЗАЦІЮ КОНЦЕПЦІЇ НЕБЕЗПЕЧНОГО СТАНУ ОСОБИ

Стаття присвячена дослідженню сучасних тенденцій політики соціального контролю у західних країнах, спрямованих на убезпечення суспільства від сексуального насильства. Стаття містить аналіз політичних трансформацій – від «кримінального права свободи» до «кримінального права ризиків».

Ключові слова: *політика соціального контролю; позитивістська школа; небезпечний стан особи; сексуальне насильство; пенітенціарна система; безпека суспільства.*

Статья посвящена исследованию современных тенденций политики социального контроля в западных странах, направленных на обеспечение безопасности общества от сексуального насилия. Статья содержит анализ политических трансформаций – от «уголовного права свободы» к «уголовному праву рисков».

Ключевые слова*: политика социального контроля; позитивистская школа, опасное состояние личности; сексуальное насилие; пенитенциарная система; безопасность общества.*

Актуальність цього дослідження обумовлена тим, що у новій системі координат суспільства Постмодерну більш ніж суттєво, занадто та явно розширюється (здебільшого у штучний спосіб) коло девіантів за рахунок збільшення потенційних (іноді навіть просто задекларованих) проявів злочинної поведінки, де ключовими категоріями захисту суспільства стають не «злочин» та «справедливе покарання».

Натомість такими категоріями стали «ризик» та «убезпечення суспільства», де дедалі більш глибокий та проникливий соціальний контроль здійснюється над значно більшими групами населення за допомогою різних елементів системи юстиції (включаючи тотальні інституції) у кооперації з неінституційними додатками до системи кримінальної юстиції, засобами масової інформації та транснаціональними приватними акторами.

Постановка проблеми цієї статті обумовлена тим, що сьогодні спостерігається фактичне поверне-

© Ягунов Д. В., 2020

ня до позитивістської школи з її ключової категорією небезпечного стану особи. Спостерігається відродження концепції соціального захисту, основи якої було сформульовано ще у XIX столітті представниками зазначеної школи (Ч. Ломброзо, Е. Феррі, Р. Гарофало, Д. Дріль).

Представники позитивізму зазвичай ставили за мету не зниження застосування покарання, чим характеризувалася класична школа, а зниження *концентрації злочинності* [1, с. 10]. Відповідно, вчинення злочину позитивісти здебільшого розглядали як прояв *pericolosita* – тобто небезпечного стану особи.

Злочинець, на відміну від класичного підходу, не розглядався як раціональний актор, а його злочин – як прояв його вільного вибору. Як зазначав один із фундаторів позитивістської школи Р. Гарофало, «уся плутанина у питанні осудності ґрунтується на тому, що автори наших кодексів, відповідно до старої традиції, засновують відповідальність на понятті свободи волі та, як наслідок, понятті можливості свободи вибору» [2, с. 609]. Як наслідок, класичні погляди щодо кримінальної відповідальності, що ґрунтувалися на карі та кримінально-правовому залякуванні, у такому разі не спрацьовували: «*Доктрина Ломброзо хоче зруйнувати кримінальний кодекс та підкопатися під свободу [волі]*» [3].

Е. Феррі наступним чином сформулював недоліки класичної школи: «Помилкова шкала моральної відповідальності; абсолютне ігнорування психотипів злочинців; відторгнення ідеї умовного прощення; нульовий практичний ефект ув'язнення як покарання внаслідок корупції та відповідних злочинних асоціацій у в'язницях; мільйони осіб, засуджених до коротких строків позбавлення волі; як наслідок – високі показники рецидивізму» [4, с. 201].

Біологічні та анатомічні моменти, які так ретельно висвітлювалися позитивістами, *мало* цікавлять сучасну пенітенціарну політику. Тому М. Даббер особливо наголошує на ре-актуалізації у кінці XX століття поглядів 1930-х років: «У сучасному управлінні системою кримінальної юстиції поняття винуватості є недоречним. Оскільки почуття провини більше не мають значення, «засоби захисту», засновані на відсутності свободи волі, застаріли та більше не потребують вивчення. Завданням кримінального процесу вже є не відокремлення винного від невинного, а виявлення тих, хто має небезпечні та специфічні особливості» [5, с. 53].

Тому, обґрунтовуючи актуальність нашого дослідження, можна особливо підкреслити: у XXI столітті позитивістські погляди стали ще більш актуальними, що підтверджується численними прикладами з практики функціонування національних систем кримінальної юстиції.

Причому найбільш яскравим проявом сучасних позитивістських тенденцій є соціальний контроль над девіантами, які вчинили статеві злочини або, краще сказати, «демонструють ризики» вчинення статевих злочинів, які для зручності ми у цій статті будемо умовно визначати як «*sex offenders*». Адже саме *sex offenders,* як слушно зазначає М. Вольф, є сьогоднішніми «*folk devils*» [6].

Виклад основного матеріалу. Передусім, необхідно звернути увагу на соціально-економічні передумови

такої моральної паніки щодо «загроз» з боку *sex offenders.*

Перші десятиліття «Холодної війни» на фоні безмежної сексуальної свободи ознаменувалося посиленням регулювання статевих відносин та жорсткістю гендерних норм, а також супутньою популярністю «*sexual deviant*» – персонажа, побудованого на основі психіатричних та психологічних *уявлень* про сексуальну поведінку, і якого широко сприймали як загрозу як особистій, так і політичній безпеці та стабільності. Кримінальне законодавство щодо сексуальних психопатів початку другої половини XX століття являло собою вершину позитивістської тенденції, апогей столітнього руху від відплати злочинцю (*retribution*) та реформації злочинця (*reformation*), від класичної до позитивістської кримінології, від класичного покарання до лікування злочинців.

Е. Шен'єр наступним чином розкриває зазначену проблематику: 1940-і роки широко розглядаються як період кардинальних змін у Канаді та США: відсутність чоловіків, розширення економічної незалежності жінок за рахунок оплачуваної зайнятості та зростання кількості спільнот геїв та лесбіянок у військових інституціях та поза ними упродовж першої половини десятиліття. Розширення сексуальної свободи супроводжувалося моральною панікою щодо загроз національної безпеки. Проте головним було те, що на фоні свободи сексуальних відносин мораль стала заповнювати науку, що призвело до більшого нормативного регулювання сексуальних відносин [7, с. 3].

Можна стверджувати, що така популяризація сексуальних девіантів була відображенням політичного проекту розширення сексуальної свободи з одночасним насадженням в суспільстві безмежних дисциплінарно-контрольних механізмів, де дуже слушною здається думка Дж. Оруелла, що «статевий потяг був небезпечний для партії, і партія поставила його собі на службу» [8, с. 119]. Причому ця тенденція кореспондує дисциплінарному концепту М. Фуко: ті самі дисциплінарні мережі, «експерти», «іспити» та ранги. Саме той розподіл індивідів у просторі.

Е. Сазерленд наступним чином сформулював стереотипи, що вплинули на формування проблеми сексуального насильства в американському суспільстві середини XX століття: 1) жінки та діти перебувають у небезпеці, оскільки тяжкі сексуальні злочини дуже поширені та зростають швидше, ніж будь-який інший вид злочинності; 2) практично всі серйозні статеві злочини вчиняються «дегенератами», «сексуальними дияволами» або «сексуальними психопатами»; 3) ці «сексуальні психопати» продовжують вчиняти серйозні статеві злочини упродовж усього життя, оскільки не мають контролю над своїми сексуальними спонуканнями; вони страждають на психіку та не несуть відповідальності за свою поведінку; 4) сексуального психопата можна з високою ймовірністю визначити ще до того, як він вчинив будь-які статеві злочини; 5) суспільство, яке карає сексуальних злочинців навіть суворими покараннями, а потім звільняє їх знову полювати на жінок і дітей, не виконує своїх обов'язків; 6) повинні бути прийняті закони про сегрегацію таких осіб – бажано до, але щонайменше після вчинення ними сексуальних

© Ягунов Д. В., 2020

злочинів – та про утримання їх як безвідповідальних пацієнтів, поки їхня хвороба не буде повністю й остаточно вилікувана; 7) оскільки сексуальна психопатія – це психічна хвороба, професіональні поради щодо встановлення діагнозу, лікування та звільнення пацієнтів у разі вилікування повинні надходити виключно від психіатрів» [9, с. 543–544].

З цього приводу канадський дослідник М. Петрунік слушно наголошує на *політизованості* проблеми сексуального насильства та використанні цієї проблеми з метою створення штучної моральної паніки та переключення уваги суспільства від масштабних політичних та соціальних проблем. Так, зазначає М. Петрунік, чимало вкрай небезпечних дій (як умисних, так і необережних), таких, наприклад, як забруднення навколишнього середовища, виробництво продуктів, що містять небезпеку для життя та здоров'я, жорстоке поводження з дітьми та керування транспортом у стані сп'яніння, не визначені [*належним чином*] як небезпечні у кримінальному чи цивільному законодавстві [10, с. 1].

Варто наголосити, що із самого початку запровадження законів проти «сексуальних психопатів» у США численні дослідження не продемонстрували будь-якого впливу на вчинення сексуальних злочинів [9, с. 553].

М. Петрунік наголошує на важливій думці, яка безпосередньо стосується нашого дослідження: справжня проблема у більшості західних країн полягає в тому, що громадськість жорстоко обманюється, вважаючи, що закон захищає їх та їхніх дітей від нападу небезпечних сексуальних злочинців [11, с. 44–45]. Проте законодавство про *dangerous sexual offenders* нічого подібного не робить. Водночас нерідко таке законодавство є знущанням над справедливістю: надання суспільству оманливої небезпеки шляхом ув'язнення супроводжується довічною жахливою деградацією жалюгідної маленької групи соціально та сексуально неадекватних людей.

Проте чи насправді це є проблемою тією мірою, як це представлено внаслідок *moral panic* та відповідної реакції на неї, – це має бути предметом окремого дослідження на підставі відповідних статистичних та інших даних. Єдине, на чому необхідно наголосити – це аж ніяк *не* випадковий характер цієї *moral panic*, адже, як слушно наголошує Д. Сколл, еліти завжди використовують *moral panic* та створюють нових *folk devils*, якщо щось загороджує створеній елітами системі соціального контролю [12].

Відповідно, такі слова як «*небезпечний*», «*психопатичний*», «*схильний до девіації*», «*має ризики*» або «*патологічний*» стають авторитетними науковими визначеннями. Вони закликають до втручання та розширення повноважень окремих установ та служб, що повністю відображає тенденції «*насадження дисципліни*» в суспільстві.

При цьому особливе місце посідає *культура соціального контролю*, яка є домінуючою культурою у суспільстві XXI століття, що є підґрунтям для соціальних істерик про «*загрози та небезпеки злочинності*», які, в свою чергу, служать підставою для ухвалення жорстких популістських рішень та реалізації непоміркованих радикальних політик, заснованих на *фрустрації*, але не справжніх причинах. Між тим, за слушним визначен-

ням П.-А. Альбрехта, подібні стратегії мають характер «*безпрограшних політичних сценаріїв*» [13, с. 120].

Тому ми робимо більш ніж особливий наголос на слушності думки видатного італійського кримінолога Д. Мелоссі, що для цілей сучасного соціального контролю репрезентація (*representation*) злочинності відіграє набагато більшу роль, аніж протидія (*repression*) злочинності, як це вважалося у 1960-х роках [14, с. 153]. На обґрунтовану думку П. О'Маллі, особливості індивідуалістичного суспільства Постмодерну безпосередньо пов'язані зі *страхом*, з точки зору якого аналізується каральний поворот у політиці соціального контролю [15, с. 183].

Проте, як зазначав видатний американський соціолог І. Гоффман, у сучасному суспільстві існує постійна потреба *винайти новий злочин*, який би відповідав *заздалегідь встановленому для нього покаранню*, а сам *характер злочинця* має бути сформований відповідно до такого злочину [16, с. 334]. Враховуючи, що графи Дракули, вампіри, відьми, дракони, чупакабри, вурдалаки, чугайстери, песиголовці та потерчі вже не можуть справлятися з таким завданням, то для цілей підтримання перманентної *moral panic* існує потреба постійно *створювати нові об'єкти соціального* контролю. Тому на порядку денному політики соціального контролю більшості сучасних країн є відшукання, таврування та ізоляція усіх без винятку *sex offenders*, що знаходить своє відображення у відповідному законодавстві. Водночас, аналізуючи зазначеному проблематику, необхідно послатися на слушну думку М. Готшалк, що подібні «хвильові» кампанії проте чергових *folk devils* не є новим явищем для американського суспільства та системи кримінальної юстиції (проститутки, бутлегери, гангстери, викрадачі дітей, підлітки-злочинці, члени організованих злочинних угруповань) [17, с. 42].

Тут ми б хотіли наголосити на важливій думці М. Фуко, яка надає пояснення феномену тотального занурення сексуальної сфери до мереж соціального контролю та дисципліни у другій половині XX – початку XXI століття. Так, М. Фуко ставить слушне в контексті нашого дослідження питання: чому, сексуальність у XIX столітті стала областю такої великої стратегічної значущості? Причому, беремо сміливість додати від себе, – на фоні дедалі більшої сексуальної свободи.

М. Фуко наголошує: з одного боку, сексуальність як тілесна поведінка починає підпорядковуватися дисциплінарному контролю над індивідами в формі постійного нагляду. Як приклад дисциплінарного контролю за сексуальністю М. Фуко наводить контроль за мастурбацією, який тотально здійснювався щодо дітей з кінця XVIII століття аж до XX століття в сімейному, шкільному середовищі тощо [18, с. 265]. Так, у США лише у 1968 році мастурбація перестала офіційно розглядатися як психологічне відхилення. Американська медична асоціація оголосила мастурбацію нормальною лише з 1972 року.

З іншого боку, наголошує М. Фуко, сексуальність вписується в масштабні біологічні процеси і здійснює на них вплив в силу *виробничих функцій*, оскільки зазначені біологічні процеси кореспондують не тілу індивіда, а множинній одиничності, яка становить населення. Сексуаль-

© Ягунов Д. В., 2020

ність – це саме перетин тіл і населення, а тому, наголошує М. Фуко, вона залежить і від дисципліни, і від регуляції [18, с. 265].

Відтак, стає більш зрозумілим, чому середина XX століття стала піком уваги держави до абсолютного контролю над статевими девіантами, а вже на початку XXI століття черга дійшла до тотальної реєстрації будь-яких проявів *sex offenders* та сімейного насильства. Так, у Канаді внаслідок розширення поняття *sex offence* та широкого дроблення класів *sex offenders*, кількість *sex offenders* збільшилася лише за період 1990–1995 років на 40% [19, с. 167].

У контексті нашого дослідження ми робимо особливий наголос, що у більшості сучасних країн набуває поширення практика внесення небезпечних осіб, здебільшого тих, хто вчинив тяжкі насильницькі та/або *sex offences*, до спеціальних реєстрів.

Так, станом на середину 2020 року в Шотландії з її населенням у 5,5 млн. осіб було зареєстровано майже 6 тис. *sex offenders*, що становить 109 осіб на 100 тис. населення.

Проте найбільш яскравим прикладом такого поширення контролю за «секс-девіантами» є США, де станом на 2019 рік було зареєстровано у середньому 500 *sex offenders* на 100 тис. населення, де лідером 2019 року був штат Орегон з показником 688 *sex offenders* на 100 тис. населення. Станом на січень 2020 року понад 750 тис. осіб у США були зареєстровані як *sex offenders* та внесені до відповідних реєстрів. Причому докази результативності таких реєстрів є вельми сумнівними та суперечливими.

У штаті Аляска (США), наприклад, відповідно до Закону «Про реєстрацію злочинців, що вчинили статеві злочини», кожен такий злочинець або особа, яка раніше засуджувалася за викрадення дітей, повинна зареєструватися у відповідних державних структурах при перетині кордону штату. Важливою особливістю цього закону є те, що він має зворотну силу та поширюється на осіб цієї категорії, навіть якщо вони вчиняли злочини до набрання цим законом чинності. У справі *Smith v. Doe* Верховним Судом США було зазначено, що положення Alaska Sex Offender Registration Act не порушують права та свободи, передбачені законодавством, через те, що його положення є «*не-пунітивними*» та становлять «*цивільну програму, спрямовану на убезпечення суспільства*» [20].

Щодо зворотної сили подібних законів, якими широко характеризується сучасна американська та європейська пенальність, то це становить не лише юридичну проблему з огляду на стандарти прав людини. Це становить проблему, у першу чергу, політичну. Кожного разу, коли йдеться про зворотну силу подібних кримінальних законів, ми можемо шукати ознаки чергового конфлікту між елітами («*туристами*») та рештою суспільства («*бродягами*»).

Майже аналогічно подібне питання було вирішено Верховним Судом США у справі *Connecticut Department of Public Safety v. Doe:* у зазначеному рішенні Суд постановив, що публікація інформації про сексуального злочинця у відповідному реєстрі *не* порушує належну правову процедуру [21].

Подібними положеннями характеризується законодавство в інших країнах.

Так, у Канаді *National Sex Offender Registry* запроваджено у

2004 році. На рівні провінції відповідні заходи вперше було запроваджено в Онтаріо ще 2001 року.

У Великій Британії налічується понад 100 тис. осіб, внесених до спеціального реєстру – *Violent and Sex Offender Register*. Відповідні закони почали прийматися, починаючи з 1997 року.

Різні британські заморські території та Коронні володіння також запровадили законодавчі положення щодо реєстрації *sex offenders*: Бермудські острови – 2001 рік, острів Мен – 2001 рік, Джерсі – 2010 рік, острови Піткерн – 2010 рік, Гібралтар – 2011 рік, Гернсі – 2014 рік.

Республіка Ірландія запровадила відповідне законодавство ще у 2001 році.

Інші європейські країни можуть надати аналогічні приклади. Франція прийняла закон про реєстрацію *sex offenders* у 2004 році (набрав чинності з 2005 року). Громадяни Франції, які засуджені в іноземних судах за правопорушення, подібні до зареєстрованих у Франції, також повинні реєструватися після повернення до Франції.

Питання створення та ведення французького реєстру *sex offenders* був предметом справи ЄСПЛ «*Gardel v. France*» [22].

Так, Національний реєстр осіб, що вчинили статеві або насильницькі злочини, було запроваджено Законом Франції «Про адаптацію системи правосуддя до змін тенденцій злочинності» (2004). Він мав за мету запобігання повторному вчиненню статевих правопорушень, полегшуючи встановлення правопорушників та дозволяючи швидко їх розшукати в будь-який час. Низка перехідних норм викладали детальний механізм унесення до цього реєстру осіб, які вчинили такі правопорушення ще до набрання чинності вище зазначеним законом. Ці положення застосовуються до осіб, які вчинили такі злочини до моменту набрання чинності цим законом. Вони також застосовувалися до осіб, що відбували таке покарання, як позбавлення волі, до набрання чинності цим законом (за клопотанням прокурора).

У цій справі сторони не оспорювали того, що втручання, яке розглядається, відбувалося відповідно до закону і мало законну мету запобігання порушенню правопорядку та вчиненню злочину. Тому ЄСПЛ мав розглянути, чи втручання було *необхідним* з позиції вимог Конвенції.

Для цілей нашого дослідження важливо наголосити, що ЄСПЛ не піддавав сумніву запобіжну спрямованість такого реєстру, до якого було внесено заявника після його засудження до 15 років позбавлення волі за зґвалтування неповнолітньої: метою реєстру було запобігання вчиненню злочинів та, зокрема, боротьба з рецидивізмом й полегшення виявлення статевих злочинців.

У цій справі заявника було автоматично внесено до реєстру відповідно до національного закону. Його було належним чином сповіщено про внесення до реєстру та повідомлено про обов'язки, які на нього покладаються.

ЄСПЛ не лише фактично зробив легітимним створення та використання подібних реєстрів як засобу соціального контролю, проте й наголосив, що при внесенні заявника до реєстру статевих злочинців було дотримано справедливий баланс між конкуруючими приватними та публічними інтересами. Держава не ви-

© Ягунов Д. В., 2020

йшла за межі свободи розсуду в цьому питанні. Відтак, не було порушено статті 8 Конвенції в цій справі.

Крім того, в контексті практики ЄСПЛ необхідно вказати на рішення щодо прийнятності у справі *David Adamson v. the United Kingdom* [23].

У зазначеній справі заявник вчинив єдине непристойне посягання та був зобов'язаний повідомляти поліцію про свої дані згідно із *Sex Offenders Act 1997*. Заявник поскаржився, що занесення його до такого реєстру означає порушення статті 8 Конвенції. ЄСПЛ постановив, що, хоча мало місце втручання у права заявника, передбачені статтею 8 Конвенції, це втручання було необхідним та пропорційним «запобіганню злочинності та захисту прав і свобод інших осіб». ЄСПЛ також постановив, що внесення заявника до відповідного реєстру *не* становить форму нелюдського поводження, забороненого статтею 3 Конвенції. Також ЄСПЛ постановив, що внесення особи до відвідного реєстру *не* є покаранням навіть у світлі автономного тлумачення Конвенції (стаття 7 Конвенції). Так, Суд наголосив, що заходи із внесення особи до відповідного реєстру діють абсолютно окремо від звичайних процедур призначення покарання, і вони вимагали від заявника не більше звичайної реєстрації, а тому не можна стверджувати, що заходи, накладені на заявника, становили «покарання» у значенні статті 7 Конвенції.

У справі *Massey v. the United Kingdom* заявник був засуджений за сексуальні домагання до різних осіб упродовж багатьох років за допомогою телефонних дзвінків та засуджений до 6 років позбавлення волі. Так, заявника було визнано винним у 16 домаганнях та виправдано з 4 епізодами. Водночас на нього було покладено обов'язок реєструватися на невизначний строк. У цій справі ЄСПЛ, посилаючись на справу *David Adamson v. the United Kingdom*, встановив, що втручання у особисте життя злочинця за статтею 8 було необхідним та пропорційним для попередження злочинів [24].

У справі *Robert William Andrew Ibbotson v. the United Kingdom* заявник був засуджений згідно із *Sex Offenders Act 1997*. Заявник стверджував, що перебування в реєстрі є додатковим покаранням, яке накладається після того, як його засудили за злочин, що є несумісним за статтею 7 Конвенції. Однак Європейська комісія з прав людини визнала заяву неприйнятною. Було встановлено, що ці вимоги мають скоріше *превентивний*, ніж каральний характер – у тому сенсі, що включення до реєстру може допомогти відмовити особу від повторного злочину. Крім того, Комісія наголосила, що хоча недотримання вимог про реєстрацію може становити склад злочину, сама вимога реєстрації *не* є пунітивною за своєю природою [25].

Україна також не залишилася в стороні від цього позитивістського тренду внаслідок прийняття закону про реєстрацію *sex offenders*: «Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи – автоматизована електронна база даних, створена для забезпечення збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку, узагальнення даних про осіб, які вчинили злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, у тому числі

осіб, судимість яких за такі злочини знята або погашена в установленому законом порядку» [26].

Першим австралійським штатом, який прийняв закон про реєстрацію sex offenders, був Новий Південний Уельс у 2000 році. Наразі відповідне законодавство мають усі австралійські штати.

Нова Зеландія запровадила відповідні законодавчі положення, починаючи з 2016 року. Подібно до системи у Сполученому Королівстві, тривалість реєстрації варіюється залежно від тяжкості правопорушення та тривалості вироку – від 8 років до довічного терміну.

Підсумовуючи короткий огляд щодо міжнародного досвіду зі створення реєстрів *sex offenders*, слід зазначити, що 2010 року Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила відповідну резолюцію про посилення заходів проти сексуальних злочинців [27]. Аналізуючи цей документ, варто наголосити на його виключно *політичній природі*, яка багато в чому має популістський характер.

Так, ПАРЄ наголошує, що, мовляв, *sex offenders* вважаються такими, які частіше за інших злочинців вчиняють рецидивні злочини. Тому, як декларує ПАРЄ, необхідність нагляду за *sex offenders* має бути серйозно сприйнята усіма державами-членами Ради Європи.

Реєстр сексуальних злочинців, відповідно до зазначеної резолюції ПАРЄ, – це інструмент, який передбачає обов'язок засуджених *sex offenders* повідомляти відповідний орган влади про персональну інформацію, таку як своє ім'я, адреса та дата народження, та негайно інформувати цей орган, якщо зазначена персональна інформація змінюється. Запис цих повідомлень зазвичай називають реєстром сексуальних злочинців. Щоб такі реєстри були ефективними, вся інформація, що зберігається, повинна бути точною та регулярно оновлюватися.

ПАРЄ робить особливий наголос на тому, що «засуджені *sex offenders* можуть продовжувати працювати з дітьми та вразливими особами через прогалини в національних або зарубіжних системах. Таким чином, – наголошує ПАРЄ, – за певних обставин *sex offenders* можуть знайти роботу в таких сферах, як освіта, в'язнична служба, охорона здоров'я та догляд за дітьми.

Тим самим фактично ПАРЄ перебирало на себе функцію формування єдиного стандарту соціального виключення та локалізації *sex offenders*.

Цікавим є те, що ПАРЄ нагадує про рішення ЄСПЛ у справі *Gardel v. France*, наголошуючи, шо «реєстри сексуальних злочинців (наприклад, у Франції та Великобританії) були визнані Європейським судом з прав людини такими, що відповідають нормам Конвенції».

Що є важливим у контексті нашого дослідження, ПАРЄ не підтримує ідею запровадження загальноєвропейського реєстру *sex offenders*, хоча ідея створення відповідного реєстру під егідою Ради Європи лунала з 2007 року. Так само лунали заклики щодо створення подібного реєстру на рівні всього Європейського Союзу (*European Sex Offender Database*).

Водночас ПАРЄ закликало держави-члени вжити дієвих національних заходів для запобігання сексуальним правопорушенням і, зокрема, *inter alia*: запровадити комплексні

© Ягунов Д. В., 2020

правові заходи, спрямовані на контроль та моніторинг руху *sex offenders*, зокрема подорожей за кордон, а також запровадити систему перевірки та заборони працевлаштування, щоб гарантувати, щоб ті, хто становлять ризик, не змогли б працювати з дітьми або вразливими особами.

Отже, як свідчить світова практика, початок нового тисячоліття ознаменувався широким поширенням практики обов'язкової реєстрації *sex offenders* у відповідних реєстрах, які в деяких країнах можуть бути відкритими для громадськості.

Проте, як вже зазначалося вище, актуалізація убезпечення суспільства від статевих злочинців не є чимось новим. Так, Г. Шнайдер підкреслює, що сто років тому у США була майже аналогічна *moral panic* щодо *sex offenders*, яка зумовила появу позитивістських законів [28]. Проте наразі можна спостерігати, як у законодавстві багатьох сучасних країн офіційно визнано наявність *небезпечного типу злочинця*, що примушує пригадати Ч. Ломброзо та антропологічну школу. Якщо ще більше замислитися, то на думку спадає інститут особливо небезпечного рецидивіста, який в Україні було ліквідовано як такий, що начебто суперечив правам людини.

Говорячи про кримінологічні аспекти запровадження системи обов'язкової реєстрації *sex offenders*, необхідно брати до уваги американський досвід оцінки та аналізу результативності подібних заходів соціального контролю.

Так, численні американські дослідження свідчать про відсутність впливу соціально-контрольного ефекту від обов'язкової реєстрації *sex offenders* на показники злочинності проти статевої свободи.

Подібні висновки було зроблено групою дослідників Чиказького університету, де порівнювалися дані щодо 9 тис. *sex offenders*, звільнених з місць позбавлення волі у 1994 році. Дослідження дійшло висновків, що близько половини зазначених злочинців були звільнені на постійне місце проживання до штатів, де вони мали юридичний обов'язок зареєструватися та повідомляти про зміну місця проживання, тоді як іншій половині реєструватися не було потрібно. Дослідження виявило незначну різницю у схильності двох груп до вчинення рецидивних злочинів. Більше того, *sex offenders*, які переїхали до штатів, закони яких *не* вимагали реєстрації, продемонстрували *меншу схильність* до рецидивних злочинів. Дослідження дійшло висновку, що *sex offenders*, які мали обов'язок реєструватися, не продемонстрували нижчих показників рецидиву, як порівняти з тими *sex offenders*, які не мали такого обов'язку. Крім того, дослідження дійшло висновку, що володіння правоохоронними органами інформацією про місце проживання *sex offenders* не впливає на показники рецидивної злочинності таких злочинців [29, с. 207–239].

Інше дослідження щодо запобіжного впливу заборон на проживання *sex offenders* у визначених органами влади місцях виявило низку негативних наслідків, включаючи втрату житла, втрату соціальної підтримки та фінансові труднощі, які можуть насправді збільшити кількість рецидивних злочинів. Крім того, обмеження на проживання призводили до переміщення та кластери-

зації *sex offenders* в інших районах, зокрема сільських [30].

Ще одне дослідження було сфокусовано на аналізі традиційних превентивних заходів щодо *sex offenders* у 10 американських штатах. За результатами дослідження було виявило, що статистично значуще скорочення числа випадків зґвалтування відбулося після впровадження превентивних заходів у 3 з 10 штатів. У шести штатах суттєвих змін не спостерігалося, а в одному штаті взагалі спостерігалося статистично значне збільшення кількості *sex offences*. Автори дійшли висновку, що традиційні превентивні заходи, вироблені у рамках *moral panic* перед *sex offenders*, мають майже нульовий вплив на рівень зареєстрованих зґвалтувань [31].

На додаток, американські вчені загострюють увагу на тому, що саме реєстри сексуальних злочинців, що містять їхні імена, адреси та фотографії, є відкритими для усіх бажаючих. Люди цікавляться такою інформацією і платять більше, щоб уникнути проживання поруч із зареєстрованими сексуальними злочинцями. Так, як підкреслює А. Аган, будинки, що перебувають поруч із місцем реєстрації сексуального злочинця, продаються приблизно на 5,5 тис. доларів дешевше, ніж аналогічні будинки, що знаходяться далеко від місць проживання сексуальних злочинців [29].

Отже, йдеться про те, що система кримінальної юстиції стає дедалі більш схожою на елементарний соціальний фільтр, наслідком застосування якого є ще більше сегрегація, соціальне розшарування та дискримінація, що класична школа кримінального права вперто не помічає.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можна наголосити на такому. На перший погляд, у XXI столітті говорити про друге життя вчення Ч. Ломброзо та інших біологічних позитивістів є спрощенням проблематики. Проте, проаналізувавши наслідки кризи покарання та зміну сутності в'язниці, обумовлені глобалізаційними впливами, можна впевнено сказати: *позитивістська філософія дедалі більше відображає реальний стан кримінальної та пенітенціарної політики сучасних національних держав.*

Зазначена проблема стосується іншої – проблеми вищого рівня. Так, актуалізація соціального контролю над *sex offenders* віддзеркалює перехід від «*покарань*» до «*заходів безпеки*», що означає перехід від класичного «*виконання покарань*» до позитивістського «*менеджменту у сфері убезпечення суспільства*».

Саме ця проблема відображена у поглядах П.-А. Альбрехта, де вчений обґрунтовано доводить, що розширення вимог кримінального права вступає в конфлікт з основним принципом вини. В цілому невдала індивідуалізація кримінальної відповідальності не здатна впоратися зі структурними процесами світової інтеграції. Як наслідок, [*класичне*] кримінальне право не підходить на роль засобу управління [13, с. 77–78]. Невипадково, гадаємо, П.-А.Альбрехт аналізує проблему «*від'єднання індивідуальної відповідальності*», що характеризує кримінальне право Європи, та вказує на домінування категорії «*ризиків*» у сучасних індустріалізованих суспільствах. Відтак, йдеться про європейське право *ризиків* на відміну від європейського права *свободи*.

Подальша трансформація політики соціального контролю у XXI столітті пов'язана з наступними

© Ягунов Д. В., 2020

моментами: 1) переглядом цільового призначення ув'язнення як покарання; 2) одночасним намаганням додати до пунітивного соціально-контрольного репертуару як можна більше альтернативних покарань (покарань у громаді); 3) зміною характеру альтернативних покарань (покарань у громаді), і, як наслідок, 4) зміною цілей інституту кримінального покарання, які впродовж тривалого часу мали статус «традиційних».

Крім того, аналізуючи подану вище тезу, ми одночасно повинні надати їй подальшого розвитку в силу того, що *кримінальне право ризиків*, власне, вже *не* є кримінальним правом, адже класичного інструментарію не вистачає, щоб *контролювати ризики*, *регулювати ризики* та *карати за надмірне демонстрування ризиків*.

Тому кримінальне право ризиків широко почало використовувати навіть арсенал некримінальних заходів, які подаються як «*непунітивні цивільні заходи*».

Список використаних джерел

1. Taylor I., Walton P., Yong J. The New Criminology; For a Social Theory of Deviance. London–Boston : Routledge & Kenan Paul, 1973. 325 p.

2. Дриль Д. Преступность и преступники. Учение о преступности и мерах борьбы с нею. Москва, 2006.

3. Вульферт А. Антропологo-позитивная школа уголовного права в Италии. Критическое исследование. Москва : Типография В.В. Исленьева, 1887. 509 с.

4. Ferri E. Criminal Sociology. London: Fisher Unwin, 1895. 284 p.

5. Dubber M. 'Criminal Justice Process and War on Crime', in *The Blackwell Companions to Sociology*, C. Sumner (ed.), Blackwell Publishing Ltd, 2004.

6. Van der Wolf M. Legal Control on Social Control of Sex Offenders in the Community: A European Comparative and Human Rights Perspective. *Erasmus Law Review*, 2016. Vol. 9, № 2.

7. Chenier E. Stranger in Our Midst: Male Sexual «Deviance» in Postwar Ontario. A thesis submitted to the Department of History in conformity with the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. Kingston: Queen's University, 2001. 418 p.

8. Оруєлл Д. 1984; Скотный двор. Москва : АСТ : Астрель, 2011. 361 с.

9. Sutherland E. The Sexual Psychopath Laws. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 1950. Volume 40, Issue 5, Article 1.

10. Petrunik M. The Makings of Dangerous Offenders: The Origins' Diffusion and Use of Legislation for Dangerous Offenders in Europe and North America. Ottawa: Ministry of the Solicitor General, Research' Division, № 1984-74. 109 p.

11. Greenland C. Dangerous sexual offenders in Canada. *Canadian Journal of Criminology and Corrections*, Jan. 1972. 14.

12. Skoll G. Social Theory of Fear: Terror, Torture, and Death in a Post-Capitalist World. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.

13. Альбрехт П.-А. Забытая свобода. Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности. Издание 2-е. Харьков: Право, 2012. 184 с.

14. Melossi D. Controlling Crime, Controlling Society: Thinking about Crime in Europe and America. Malden, MA: Polity, 2008.

15. O'Malley P. Penal Policies and Contemporary Politics, in C. Sumner (ed.), *The Blackwell Companions to Sociology*. Blackwell Publishing Ltd, 2004.

16. Goffman E. Asylums. Harmondsworth: Penguin, 1968.

17. Gottschalk M. The Prison and the Gallows: The Politics of Mass Incarceration in America. New York: University of Pennsylvania, 2006. 486 p.

18. Фуко М. Нужно защищать общество. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975–1976 учебном году. СПб.: 2005. 312 с.

19. Duguid S. Can Prisons Work? The Prisoner as Object and Subject in Modern Corrections. Toronto: University of Toronto Press. 298 p.

20. Smith v. Doe, 538 U.S. 84 (2003). URL: http://caselaw.lp.findlaw.com

21. Connecticut Department of Public Safety v. Doe (01-1231) 538 U.S. 1 (2003) 271 F.3d 38. URL: www.law.cornell.edu/supct/html/01-1231.ZS.html

22. «Gardel v. France», application № 16428/05, Judgment 17.12.2009.

23. «David Adamson v. the UK» (dec.), application № 42293/98, decision 26.01.1999.

24. «Massey v. the UK», application № 14399/02, judgment 16.11.2004.

25. «Robert William Andrew Ibbotson v. the UK» (dec.), application № 40146/98б decision 21.10.1998.

26. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи». *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2020. № 27, ст.175 URL: https://zakon.rada.gov.ua.

27. Reinforcing measures against sex offenders. Resolution of the Parliamentary Assembly 1733 (2010) Final version. Text adopted by the Standing Committee, acting on behalf of the Assembly, on 21 May 2010 (see Doc. 12243, report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, rapporteur: Mrs de Pourbaix-Lundin). URL: http://assembly.coe.int

28. Шнайдер Г. Криминология. Москва: Издательская группа «Прогресс» - «Универс», 1994. 505 с.

29. Agan A. Sex Offender Registries: Fear without Function. *Journal of Law and Economics.* 2011. 54 (1).

30. Lobanov-Rostovsky C. 'Sex Offender Management Strategies', in *Sex Offender Management Assessment and Planning Initiative*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs Office of Sex Offender Sentencing, Monitoring, Apprehending, Registering, and Tracking, 2017. 338 p.

31. Walker J., Maddan S., Vasquez B., VanHouten A., Ervin-McLarty The Influence of Sex Offender Registration and Notification Laws in the United States. Little Rock, AR: Arkansas Crime Information Center, 2006. 19 p.

References

Taylor, I., Walton, P., Yong, J. (1973). *The New Criminology; For a Social Theory of Deviance*. London–Boston : Routledge & Kenan Paul.

Dril D. (2006). *Prestupnost i prestupniki. Uchenie o prestupnosti i merah borby s neyu.* Moskva [in Russian].

Vulfert, A. (1887). *Antropologo-pozitivnaya shkola ugolovnogo prava v Italii. Kritcheskoe issledovanie*. Moskva: Tipografiya V.V. Isleneva [in Russian].

Ferri, E. (1895). *Criminal Sociology.* London: Fisher Unwin.

Dubber, M. (2004). 'Criminal Justice Process and War on Crime', in *The Blackwell Companions to Sociology*, C. Sumner (ed.), Blackwell Publishing Ltd.

Van der Wolf, M. (2016). Legal Control on Social Control of Sex Offenders in the Community: A European Comparative and Human Rights Perspective. *Erasmus Law Review*, 9, 2.

© Ягунов Д. В., 2020

Chenier, E. (2001). *Stranger in Our Midst: Male Sexual «Deviance» in Postwar Ontario.* A thesis submitted to the Department of History in conformity with the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. Kingston: Queen's University.

Oruyell, D. (1984). *Skotnyj dvor*. Moskva: AST : Astrel [in Russian].

Sutherland E. (1950). The Sexual Psychopath Laws. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 40, 5, 1.

Petrunik, M. (1984). *The Makings of Dangerous Offenders: The Origins' Diffusion and Use of Legislation for Dangerous Offenders in Europe and North America*. Ottawa: Ministry of the Solicitor General, Research' Division, 74, 109.

Greenland C. (1972). Dangerous sexual offenders in Canada. *Canadian Journal of Criminology and Corrections*, Jan, 14.

Skoll, G. (2010). S*ocial Theory of Fear: Terror, Torture, and Death in a Post-Capitalist World.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Albreht, P.-A. (2012). *Zabytaya svoboda. Principy ugolovnogo prava v evropejskoj diskussii o bezopasnosti.* Izdanie 2-e. Harkov: Pravo [in Russian].

Melossi, D. (2008). *Controlling Crime, Controlling Society: Thinking about Crime in Europe and America*. Malden, MA: Polity.

O'Malley, P. (2004). Penal Policies and Contemporary Politics, in C. Sumner (ed.), *The Blackwell Companions to Sociology*. Blackwell Publishing Ltd.

Goffman, E. (1968). *Asylums*. Harmondsworth: Penguin.

Gottschalk, M. (2006). *The Prison and the Gallows: The Politics of Mass Incarceration in America.* New York: University of Pennsylvania.

Fuko, M. (2005). *Nuzhno zashishat obshestvo.* Kurs lekcij, prochitannyh v Kollezh de Frans v 1975–1976 uchebnom godu. SPb.

Duguid, S. (2000). *Can Prisons Work? The Prisoner as Object and Subject in Modern Corrections.* Toronto: University of Toronto Press.

Shnajder, G. (1994). *Kriminologiya.* Moskva: Izdatelskaya gruppa «Progress» - «Univers» [in Russian].

Agan A. (2011). Sex Offender Registries: Fear without Function. *Journal of Law and Economics*, 54 (1).

Lobanov-Rostovsky, C. (2017). 'Sex Offender Management Strategies', in *Sex Offender Management Assessment and Planning Initiative*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs Office of Sex Offender Sentencing, Monitoring, Apprehending, Registering, and Tracking.

Walker, J., Maddan, S., Vasquez, B., VanHouten, A., Ervin-McLarty (2006). *The Influence of Sex Offender Registration and Notification Laws in the United States.* Little Rock, AR: Arkansas Crime Information Center.

D. Yagunov, *Meritorious Lawyer of Ukraine, PhD in Public Administration, Associate Professor, MSSc in Criminal Justice*

e-mail: d.yagunov@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2822-2268

Sex offenders in the social control policy: concerning the issue of re-actualization of the concept of a dangerous individual

The article is focused on the study of current trends of social control policy in Western countries aimed at protecting society against sexual violence. The article contains an analysis of political transformations – from «criminal law of freedom» to «criminal law of risks».

A special stress is made on the practices of the European Court of Human Rights concerning application of the Article 8 of the European Convention of Human Rights for issues of registering of sex offenders («David Adamson v. the UK» (dec.), «Robert William Andrew Ibbotson v. the UK» (dec.), Gardel v. France»). The most important US judicial practices are also taken into consideration («Smith v. Doe», «Connecticut Department of Public Safety v. Doe»).

The paper contains an analysis of legislation of Western states focused on the issues of registering of sex offenders.

This paper stresses on actualization of social control over sex offenders, which reflects the transition from "punishment" to "security measures", which, in its turn, means the transition from the classic "execution of punishment" to positivist "management in the area of social security".

The paper stresses that further transformation of social control policy in the XXI century is connected with the following moments: 1) revision of the purpose of imprisonment as a punishment; 2) simultaneous efforts to add as many alternative punishments as possible to the punitive social control repertoire (community punishments); 3) changing the nature of alternative punishments (community punishments), and, as a consequence, 4) changing the goals of criminal punishment, which for a long time had the status of "traditional". In addition, analyzing the above thesis, we must at the same time give it further development due to the fact that "criminal law of risks", in fact, is no longer a criminal law, because the classical tools are not enough to control risks, regulate risks and punish excessive risk. Therefore, "criminal law of risks" has begun to be widely used even in the arsenal of non-criminal measures, which are presented as "non-punitive civil measures".

Keywords*: social control policy; positivist school; dangerous individual; sexual violence; penitentiary system; safer society.*

© Ягунов Д. В., 2020

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.13
УДК 343.13

Герасименко М. М.,
аспірант Академії праці,
соціальних відносин і туризму
ORCID: 0000-0002-4236-1715

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ГЕНОЦИДУ

У статті досліджується Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», Конвенція «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», Конвенція ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства». Акцентується увага на тому, що збирання доказів на підтвердження вчинення геноциду являє собою складний процес, який потребує кропіткої праці з боку органу досудового розслідування. У статті приділяється особлива увага працям українських науковців, серед яких: Ю.В. Аносова, В. А. Василенко, В. Н. Кубальський, Н. В. Мадзігон, В. І. Марочко, Д. І. Радомська, В. І. Сергійчук, О. В. Курінний, А. М. Козицький. Зазначені дослідники досліджували питання нормативно-правового регулювання притягнення до відповідальності осіб за вчинення геноциду.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність; геноцид; кримінальне провадження; докази; розслідування.*

В научной статье исследуется Закон Украины “О Голодоморе 1932–1933 годов в Украине”, Конвенция “О предупреждении преступления геноцида и наказании за него”, Конвенция ООН “О неприменении срока давности к военным преступлениям и преступлениям против человечества”. Акцентируется внимание на том, что сбор доказательств в подтверждение совершения геноцида представляет собой сложный процесс, требующий кропотливой работы со стороны органа досудебного расследования. В статье уделяется особое внимание работам украинских ученых, которые исследовали вопрос нормативно-правового регулирования привлечения к ответственности лиц за совершение геноцида.

Ключевые слова: *уголовная ответственность; геноцид; уголовное производство; доказательства; расследования.*

Постановка проблеми. Питання притягнення винних до кримінальної відповідальності за Голодомор 1932–1933 років набуло активного обговорення та актуальності разом з прийняттям Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». Основні положення Закону базуються на визнанні Голодомору геноцидом Українського народу та створюють умови для органів державної влади та органів місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень: брати участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу [1].

© Герасименко М. М., 2020

Притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних в організації геноциду потрібно вважати наміром відновлення прав Українського народу в період геноциду, а проведення розслідування - механізмом, який держава має застосувати.

Аналіз останніх досліджень та публікації. Науковою основою для написання вказаної статті стали праці таких українських науковців як Ю.В. Аносова, В. А. Василенко, В. Н. Кубальський, Н. В. Мадзігон, В. І. Марочко, Д. І. Радомська, В. І. Сергійчук, а також інших дослідників, які займалися питаннями нормативно-правового регулювання притягнення до відповідальності осіб за вчинення геноциду. Формування уявлення про геноцид та окремі питання його розслідування не оминули у своїх наукових працях О. В. Курінний, А. М. Козицький. Однак, окремі питання залишаються невирішеними, а тому потребують більш детального розгляду.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд деяких аспектів притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення геноциду. Основним завданням дослідження є аналіз норм національного та міжнародного законодавства в питанні притягнення до відповідальності винних осіб за вказаний злочин. Окрема увага приділяється думкам науковців щодо визначальних факторів у розслідуванні геноциду; встановленні потерпілих осіб, фактичних обставин справи та встановленні винних.

Виклад основного матеріалу. Притягнення до відповідальності осіб, винних за вчинення незаконних дій – Голодомору 1932–1933 років визначається складним завданням. Разом із Прийняттям Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» виникла нагальна потреба відповідно до норм міжнародного права та чинного законодавства України встановити винних осіб та визнати Голодомор 1932–1933 років в Україні як цілеспрямований акт масового знищення людей.

Важлива робота проведена професором В. Сергійчуком, який досліджував втрати від геноциду та вказав, що вони значно занижені, ніж заявлені, оскільки точно цифра не встановлена. Не були встановлені особи, які тікали під час Голодомору 1932-1933 років за кордон і були розстріляні на кордоні. Позицію В. Сергійчука підтримав В. Марочко, який зазначив, що за допомогою архівних документів зрозуміло – кількість жертв значно більша, а методика визначення таких жертв потребує вдосконалення [2]. Ми погоджуємось з науковцями, що втрати Голодомору 1932–1933 років мають величезні масштаби, а складною та майже неможливою є задача щодо встановлення потерпілих осіб задля відновлення їх порушених прав.

Доктор юридичних наук, професор В. Василенко у науковій статті «Емпіричні і класичні підходи у підрахунку демографічних втрат України внаслідок Голодомору 1932–1933 років» (2016 рік) визначив, що ключовим для кваліфікації злочину геноциду є не кількість вбитих людей, а намір знищити певну групу як таку через повну або часткову ліквідацію її членів. Науковець зазначив, що кількість жертв не є юридичною ознакою геноциду, а лише однією з обставин злочину, а з'ясування цієї обставини є лише

допоміжним засобом доведення наміру часткового або цілковитого знищення певної групи як такої, а також вирішення питання про ступінь тяжкості вчиненого злочину і призначення відповідного покарання. За наявності спрямування злочину проти групи як такої вбивство будь-якої кількості її членів є злочином геноциду [3, с. 47]. Професор В. Василенко слушно зазначив, що потерпілі від кримінального правопорушення не впливають на кваліфікацію геноциду, а тому увага щодо кількості жертв недостатньо приділена. З метою кваліфікації діяння звертають увагу на намір знищити певну групу як таку через повну або часткову ліквідацію, а в становлення потерпілих відходить на другий план та не є першочерговим завданням.

Д. І. Радомська та В. Н. Кубальський висловили думку, що однією з найактуальніших проблем нашого часу є злочини проти миру і безпеки людства, тобто міжнародні злочини, які представляють собою найбільшу небезпеку, це – агресія, військові злочини, злочини проти людяності, колоніалізм, геноцид, апартеїд, рабство, екоцид. В разі скоєння геноциду - індивід приречений на знищення не в силу його особистих характеристик, а через володіння вродженими фізичними та духовними властивостями, приналежності або зв'язку з певною групою осіб [4]. Науковці прийшли до висновку, щодо характеристики потерпілої особи від геноциду – це володіння вродженими фізичними та духовними властивостями, приналежності або зв'язку з певною групою осіб, таким чином актуалізувавши питання встановлення потерпілих осіб Голодомору 1932–1933 років.

Р. І. Ребриш зазначив, що вказаний злочин, як показує міжнародна практика та невтішні прецеденти, не міг би мати місця без залучення усього державного механізму, включаючи виконавчу, судову і законодавчу влади. Слід зауважити, що у випадку геноциду злочинна політика держави реалізується її центральними і місцевими органами публічної влади, закріплюються на законодавчому рівні, забезпечуються правоохоронними та силовими структурами і підтримується на рівні населення цієї держави, який через інститути представницької демократії бере участь у формуванні злочинної політики й підтримує її після запровадження [5, с. 133].

Ю. В. Аносова визначає, що в міжнародному праві сформувались два автономні режими відповідальності за злочин геноциду, зокрема, режим міжнародно-правової відповідальності держав та міжнародної кримінальної відповідальності індивідів. Вчинення не тільки злочину геноциду, але також й інших злочинів згідно з міжнародним правом, активує дію обох режимів відповідальності, механізм реалізації цих режимів найбільш повно в сучасному міжнародному праві врегульовано саме щодо злочину геноциду [6, с. 2].

С. В. Мадзігон у науковій статті “Міжнародно-правовий аналіз пропонованих змін до Кримінального кодексу України щодо гармонізації кримінального законодавства з нормами міжнародного права” (2019 рік) проаналізував законопроєкт “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законо-

© Герасименко М. М., 2020

давства з положеннями міжнародного права", який анонсує внесення змін. Мета проєкту – усунення ряду прогалин щодо притягнення до відповідальності за злочини проти людяності, а також щодо встановлення особливостей притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів [7, с. 262]. На теперішній час закон не вступив в силу, але потреба усунення прогалин законодавства у притягненні до кримінальної відповідальності за вчинення геноциду, залишилась.

Міністерство освіти та науки на офіційному сайті оприлюднило свою позицію щодо Голодомору в 1932-1933 років. Встановлено, що Голодомор – злочин геноциду проти Українського народу. Фактично керівництво ВКП(б) та уряд СРСР у 1932–1933 роках організували штучний масовий голод, який спричинив загибель мільйонів українців на території Української СРР та Кубані. Насильно вилучали продовольство, влаштували блокаду сіл і цілих районів, забороняли виїжджати за межі України, припинили сільську торгівлю. Цим тоталітарна система створила для українців умови, спрямовані на фізичне знищення. Така політика режиму – злочин проти людяності за визначенням Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року "Про запобігання злочину геноциду і покарання за нього" [8].

У Конвенції ООН "Про запобігання злочину геноциду і покарання за нього" зазначається: особи, що чинять геноцид чи які-небудь інші діяння (змова з метою здійснення геноциду; пряме і публічне підбурювання до вчинення геноциду; замах на здійснення геноциду; співучасть у геноциді), підлягають покаранню, незалежно від того, чи є вони відповідальними за конституцією правителями, посадовими чи приватними особами (ст. 4) [9]. Конвенцією ООН про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 року визначено, що строки давності не застосовуються у випадку вчинення таких кримінальних правопорушень [10]. Міжнародне співтовариство засуджує осіб за вчинення геноциду та впроваджує нормативно-правові акти, які слугують своєрідним вектором в розслідуванні.

23 січня 2009 року Президентом України підписано Указ "Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні" № 37/2009.

Пункт 1 Указу зобов'язав Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство оборони України, Службу безпеки України, Службу зовнішньої розвідки України, Генеральну прокуратуру України, Державний комітет архівів України, Державний департамент України з питань виконання покарань розсекретити та оприлюднити в установленому законодавством порядку архівні документи, що стосуються українського визвольного руху, політичних репресій та голодоморів в Україні.

Пунктом 4 Указу передбачено сприяти представникам громадських організацій, наукових установ та організацій, вченим та громадянам у вільному доступі до розсекречених архівних документів, зокрема шляхом створення спеціальних інформаційно-довідкових центрів у Службі

безпеки України та Державному комітеті архівів України [10].

Указ Президента України надав можливість СБУ не тільки розсекретити матеріали, які стосуються Голодомору 1932-1933 років, але й використати їх під час розслідування та збирання доказів щодо організаторів злочину геноциду проти української нації.

Висновки. Потрібно зробити висновок, що такий злочин проти людства як геноцид викликає суспільний резонанс, а притягнення винних до відповідальності є важливим кроком у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу. Міжнародне та національне законодавство, досліджене у науковій статті (Закон України "Про Голодомор 1932–1933 років в Україні", Конвенція "Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього", Конвенція ООН "Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства"); думки науковців (Ю.В. Аносова, В. А. Василенко, В. Н. Кубальський, Н. В. Мадзігон, В. І. Марочко, Д. І. Радомська, В. І. Сергійчук); практика розслідування геноциду (Указ "Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні" № 37/2009) надає змогу більш прискіпливо розглянути Голодомор 1932–1933 років в Україні.

Список використаних джерел

1. Про Голодомор 1932–1933 років в Україні: Закон України від 28 листопада 2006. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 50, ст. 504.
2. Офіційний сайт Укрінформ. Голодомор в УСРР у 1932-1933 роках. Науковці досліджують реальну складову втрат. 2018. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2377148-golodomor-v-usrr-u-19321933-rokah-naukovci-napolagaut-dosliditi-realnu-skladovu-vtrat.html (дата звернення: 12.09.2020).
3. Василенко В. А. Емпіричні і класичні підходи у підрахунку демографічних втрат України внаслідок Голодомору 1932–1933 років. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Голодомор 1932-1933 років: втрати Української нації"* (Київ, 4 жовтня 2016 року). С.47–49.
4. Радомська Д. І., Кубальський Н. В. Відповідальність за геноцид в міжнародному кримінальному праві. *Актуальні проблеми міжнародного права та порівняльного правознавства*. URL: https://nau.edu.ua/site/variables/news/2018/5 (дата звернення: 12.09.2020).
5. Ребриш Р. І. Геноцид як злочин проти безпеки людства за міжнародним кримінальним правом. *Науковий вісник Ужгородського національного університета.* 2016. Серія ПРАВО. Випуск 41. Том 2. С. 133–135.
6. Аносова Ю. В. Юрисдикція міжнародних судових органів щодо злочину геноциду: автореферат на здобуття наукового ступеня канд. юр. наук. Київ, 2018. 20 с.
7. Мадзігон Н. В. Міжнародно-правовий аналіз пропонованих змін до Кримінального кодексу України щодо гармонізації кримінального законодавства з нормами міжнародного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 261–265.
8. Офіційний сайт Міністерства освіти та науки України. Корисні посилання щодо теми Голодомору. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/ zagalna-serednya-osvita/korisni-posilannya-shodo-temi-golodomoru (дата звернення: 12.09.2020).

 © Герасименко М. М., 2020

9. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього: Нью-Йорк, 9 декабря 1948 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/995_155 (дата звернення: 09.09.2020).

10. Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства: Конвенція ООН від 26 листопада 1968 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_168 (дата звернення: 01.08.2020).

11. Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні: Указ Президента України від 23 січня 2009 року № 37/2009. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/37/2009 (дата звернення: 02.08.2020).

References

Vasylenko, V.A. (2016) Empirychni i klasychni pidkhody u pidrakhunku demohrafichnykh vtrat Ukrainy vnaslidok Holodomoru 1932–1933 rokiv. *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Holodomor 1932-1933 rokiv: vtraty Ukrains'koi natsii"*, 47–49 [in Ukranian].

Radoms'ka, D.I., Kubal's'kyj, N.V. Vidpovidal'nist' za henotsyd v mizhnarodnomu kryminal'nomu pravi. *Aktual'ni problemy mizhnarodnoho prava ta porivnial'noho pravoznavstva* URL: https://nau.edu.ua/site/variables/news/2018/5 (accessed: 02.09.2020) [in Ukranian].

Rebrysh, R. I. (2016) Henotsyd iak zlochyn proty bezpeky liudstva za mizhnarodnym kryminal'nym pravom. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universyteta.* Seriia PRAVO, 41, 2, 133-135 [in Ukranian].

Anosova, Yu.V. (2018) *Yurysdyktsiia mizhnarodnykh sudovykh orhaniv schodo zlochynu henotsydu*. (Avtoreferat na zdobuttia naukovoho stupenia kand. iur. Nauk). Kyiv. [in Ukranian].

Madzihon N.V. (2019) Mizhnarodno-pravovyj analiz proponovanykh zmin do Kryminal'noho kodeksu Ukrainy schodo harmonizatsii kryminal'noho zakonodavstva z normamy mizhnarodnoho prava. *Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal,* 4, 261-265 [in Ukranian].

M. Gerasymenko, *Postgraduate student of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism*

ORCID: 0000-0002-4236-1715

Some aspects of criminal prosecution for genocide

Bringing to justice those guilty of committing illegal acts - the Holodomor of 1932-1933 - is a difficult task. Along with the adoption of the Law of Ukraine "On the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine" there was an urgent need in accordance with international law and current legislation of Ukraine to establish the perpetrators and recognize the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine as a deliberate act of mass extermination.

Bringing to justice those responsible for organizing the genocide should be considered the restoration of the rights of the Ukrainian people during the genocide, and the investigation - a mechanism that the state should apply.

The scientific article examines the Law of Ukraine "On the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine", the Convention on the Prevention and Punishment of the

Crime of Genocide, the UN Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity. Emphasis is placed on the fact that gathering evidence to prove the commission of genocide is a complex process that requires painstaking work on the part of the pre-trial investigation body.

The article pays special attention to the works of Ukrainian scientists, including: Anosova Y., Vasylenko V., Kubalsky V., Madzigon N., Marochko V., Radomska D., Sergiychuk V., Kurinny O., Kozytsky A. These researchers investigated the issues of legal regulation of prosecution of persons for genocide.

Genocide as a crime against humanity causes a public response. Bringing the perpetrators to justice is a necessary step in the restoration and preservation of the national memory of the Ukrainian people. International and national legislation aims to restore the rights of victims. Proving genocide involves a complex process.

Keywords: *criminal liability; genocide; criminal proceedings; evidence; investigation.*

 © Герасименко М. М., 2020

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.14
УДК 343.8

Попельнюк Т. В.,
аспірант Східноєвропейського національного університету імені Лесі України
ORCID: 0000-0002-7399-6799

ПРО ДІАЛЕКТИЧНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ВЗАЄМООБУМОВЛЕНІСТЬ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз злочинів, що вчиняються засудженими до позбавлення волі та персоналом колоній у сфері виконання покарань, та доведено об'єктивний взаємозв'язок, взаємодію і взаємообумовленість зазначених суспільно небезпечних явищ, а також необхідність їх відображення у кримінологічній характеристиці.

Ключові слова: *кримінологічна характеристика; злочин; персонал колоній; засуджений до позбавлення волі; сфера виконання покарань; запобігання; взаємозв'язок; взаємообумовленість; взаємодія.*

В статье осуществлен анализ преступлений, совершенных осужденными к лишению свободы персоналом колоний в сфере исполнения наказаний, доказана объективная взаимосвязь, взаимодействие и взаимообусловленность этих общественно опасных явлений, а также необходимость их отражения в криминалистической характеристике.

Ключевые слова: *криминологическая характеристика; преступление; персонал колоний; осужденный к лишению свободы; сфера исполнения наказаний; предупреждение; взаимосвязь; взаимообусловленность; взаимодействие.*

Постановка проблеми. Як свідчить практика та результати спеціальних наукових досліджень [1], однією з ключових проблем сфери виконання покарань України упродовж 1991–2020 рр. є злочинність. При цьому суб'єктами вчинення кримінальних правопорушень є як засуджені, так і персонал органів та установ виконання покарань.

Саме на цьому аспекті зосереджена увага у Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, схваленої розпорядження Кабінету Міністрів України у вересні 2017 року, пріоритетними завдання якої у зв'язку з цим має стати наукове обґрунтування якісних перетворень у сфері виконання покарань, у тому числі з питань запобігання злочинам.

Постановка завдання. Виходячи з цього, й була обрана тема цієї наукової статті та визначено її

© Попельнюк Т. В., 2020

головне завдання – встановити взаємозв'язок і взаємообумовленість вчинення злочинів з боку засуджених та персоналу органів і установ виконання покарань, з урахуванням цієї складової у змісті кримінологічної характеристики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати вивчення наукової літератури свідчить про те, що в основному злочинність у сфері виконання покарань досліджувалась як предмет суспільно необхідної діяльності або засуджених [2], або персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України. Серед наукових праць у цьому сенсі можна виокремити розробки О. М. Бандурки, І. Г. Богатирьова, В. В. Василевича, В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, О. М. Джужи, Т. А. Денисової, О. Г. Колба, В. Я. Конопельського, І. М. Копотуна, А. В. Савченка, А. Х. Степанюка, В. М. Трубнікова, І. С. Яковець та інших учених. Поряд з цим, на доктринальному рівні не досліджені у повній мірі взаємозв'язок, взаємодія та взаємообумовленість між злочинами, що вчиняють у сфері виконання покарань засуджені та персонал ДКВС України, що й стало вирішальним при виборі теми цієї наукової статті та об'єктом розробки.

Виклад основного матеріалу. Згідно статистичних даних ДКВС України у період з 1991 року [3] по 2020 рік включно, у сфері виконання покарань було вчинено майже 10 тис. злочинів (у середньому 350 щорічно) з боку засуджених, та більше 1 тис. 200 – з участю персоналу органів та установ виконання покарань (співвідношення 1:9). При цьому, об'єднуючими фоновими явищами, тобто негативними процесами, які взаємодіють із злочинністю та перебувають з нею у різного роду зв'язках та відносинах, є вживання першими та другими суб'єктами кримінальних правопорушень спиртних напоїв, порушення правил обігу наркотичних речовин, їх аналогів та прекурсорів; налагодження позастатутних (не службових, заборонених тощо) взаємовідносин поміж собою; використання у ході відбування – виконання покарань інших заборонених предметів, а також допущення різноманітних дисциплінарних проступків, пов'язаних із сферою виконання покарань.

Як показали результати даного дослідження, досі у змісті кримінологічної характеристики злочинів, які вчиняються засудженими або персоналом органів та установ виконання покарань України, зазначені відомості майже не використовувались, що, без сумніву, негативно впливало на ефективність та результативність запобіжної діяльності у даній сфері суспільних відносин. При цьому, однією з умов, що сприяла такому положенню справ, стало відсутність єдності науковців як у визначенні змісту загального поняття «кримінологічної характеристики засуджених», так і зокрема, у змісті кримінологічної характеристики злочинів, що вчиняються у сфері виконання покарань.

У той самий час, як вірно зазначають окремі дослідники з означеної проблематики, кримінологічна характеристика відноситься на сьогодні до однієї з ключових доктринальних категорій, яка застосовується при аналізі будь-якого злочину [5, с. 7–8]. Не

залишаються у зв'язку з цим осторонь й науковці кримінально-виконавчого профілю, вивівши, зокрема, такі поняття, як: «кримінологічна характеристика злочинів, що вчиняються персоналом виправних колоній у ході виконання покарання у виді позбавлення волі» [6, с. 73]; «кримінологічна характеристика злочинів, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України у сфері виконання покарань; «кримінологічна характеристика злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань» [7, с. 8] тощо.

Зазначені наукові розробки та інші праці з цих питань й стали методологічним підґрунтям при з'ясуванні змісту предмета дослідження даної наукової статті, враховуючи, що ні в підручниках, ні навчальних посібниках, ні в інших навчально-методичних виданнях по курсу «кримінологія» досі не в повній мірі з'ясовано сутність і зміст поняття «кримінологічна характеристика злочинів». При цьому, не дивлячись на деякі, як видається, недосконалості (спірні та дискусійні моменти тощо), що мають місце у сформульованих на доктринальному рівні понять кримінальної характеристики злочинів, які вчиняються у сфері виконання покарань, слід визнати їх теоретичне та практичне значення, зокрема, у контексті наукового обґрунтування системоутворюючих ознак даної правової категорії. Так, до таких у більшості випадків відносять:

1. Узагальнені офіційні відомості про злочини, що мають місце у сфері виконання покарань. При цьому, під узагальненням науковці розуміють порівняння окремих предметів, фактів, явищ тощо; виявлення спільних рис, особливостей й на їх основі здійснення висновків у формі загальних положень [8, с. 690].

У свою чергу, у правовій статистиці процес узагальнення статистичних даних про злочинність тощо називають зведенням і групуванням [9, с. 130], а під першим поняттям (завданням), розуміють процес упорядкування, систематизації і наукового оброблення первинного статистичного матеріалу для виявлення типових рис і закономірностей явищ та процесів, що вивчаються [9, с. 131], а під другим (групуванням) – розподіл множини одиниць сукупності на групи за певними, суттєвими для них ознаками, що досліджуються [9, с. 133].

Враховуючи, що сфера виконання покарань є характерною ознакою (як місце вчинення злочину) складів злочинів, які вчиняються як засудженими, так і персоналом ДКВС України, а також те, що статистичне групування – це один з основних методів оброблення та аналізу первинної статистичної інформації, що проявляється у розподілі сукупності на групи за істотними для даного дослідження ознаками [9, с. 134], варто визнати, що цей структурний елемент кримінологічної характеристики є об'єднуючим для обох цих суб'єктів злочинів у зазначеній сфері суспільних відносин. Зокрема, до таких суспільних груп можна віднести злочини, що пов'язані з порушенням як засудженими, так і персоналом ДКВС України встановленого в законі порядку обігу

© Попельнюк Т. В., 2020

наркотичних засобів, речовин, їх аналогів та прекурсорів. Так, у структурі пенітенціарної злочинності зазначені злочини у 2016 році склали 33 % (101 із 298 усіх зареєстрованих в УВП) [4, с. 2], а у злочинності персоналу ДКВС України – 45 % [4, с. 13], що свідчить, крім цього, про діалектичний взаємозв'язок цих видів злочинів, а також їх взаємообумовленістю сферою виконання покарань. Суттєво не змінилась ситуація і у 2017–2020 роках.

2. Офіційні відомості про злочини, які вчиняються у сфері виконання покарань.

У тлумачних словниках слово «офіційно» означає витриманий відповідно до встановлених правил формальностей [10, с. 481]. На практиці офіційні відомості відображаються у відповідних статистичних матеріалах, звітах тощо. При цьому основним правовим джерелом офіційної статистики є Закон України «Про державну статистику», в якому визначені форми статистичної звітності, включаючи й для органів та установ виконання покарань. Зазначені звіти включають у собі як відомості про пенітенціарну злочинність, так і про злочини, що вчинені персоналом ДКВС України, та складаються на підставі узагальнених даних, які містяться в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ст. 214 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України) та інших облікових документах органів і установ виконання покарань [9, с. 75–109]. При цьому, загальними та, однозначно, об'єднуючими показниками даних двох груп злочинності є відомості про спільну (ст. ст. 26-28 КК) злочинну діяльність засуджених і персоналу ДКВС України, яка, знову ж таки, є результатом взаємодії, взаємообумовленості та впливу сфери виконання покарань на формування протиправної поведінки зазначених суб'єктів злочину.

3. Узагальнення відомостей про злочинність у сфері виконання покарань має здійснюватися за допомогою статистичних та інших наукових методів дослідження. Зокрема, у статистиці застосовуються такі методи: а) масового статистичного спостереження; б) групування; в) статистичного аналізу, зведеного та опрацьованого матеріалу; табличний і графічний; ґ) відносних величин; д) індексний; е) кореляційний [9, с. 15–16]. Крім цього, при узагальненні статистичних даних про злочини, які вчинили засуджені та персонал ДКВС України у сфері виконання покарань (і це теж є об'єднуючим елементом цих двох груп суб'єктів злочинів), застосовуються й загальнонаукові та спеціально-галузеві наукові методи дослідження [11, с. 620–646].

4. Узагальнені відомості мають містити у собі дані про стан, рівень, структуру, географію та топографію злочинів, які мали місце у сфері виконання покарань.

Саме останні показники (географія та топографія злочинів в органах та установах виконання покарань) й виступають об'єднуючим елементами пенітенціарної злочинності та злочинності персоналу ДКВС України. так, тільки у 2016 році з «географічної» точки зору найбільш криміногенно активними були УВП, що дислокувались у Донецькій, Вінницькій, Запорізькій

та деяких інших областях [4, с. 7], а з огляду «топографії» - виправні колонії середнього рівня безпеки, у яких коефіцієнт злочинності на 1 тис. засуджених склав 5,53 випадки [4, с. 3] при 4,91 у середньому по всіх УВП [4, с. 6]. Аналогічні «географічні» та «топографічні» показники злочинності були характерними у 2016 році, для суб'єктів злочинів з числа персоналу органів та установ виконання покарань [4, с. 12-16], що виступає ще одним доказом їх взаємозв'язку та взаємообумовленості із пенітенціарною злочинністю. Практично незмінними зазначені показники залишаються і у 2017–2020 роках.

5. Відомості про детермінанти злочинів, що вчиняються у сфері виконання покарань.

У даному випадку об'єднуючими елементами пенітенціарної та злочинності персоналу ДКВС України є: а) детермінанти загальної злочинності в цілому в державі, які обумовлюють та сприяють формуванню протиправної поведінки як у засуджених, так і в персоналу органів та установ виконання покарань; б) детермінанти особливої (галузевої) злочинності (у даному випадку – злочинність, що характерна для сфери виконання покарань, яка у тому числі детермінує вчинення злочинів як засудженими, так і персоналом ДКВС України); в) детермінанти специфічної злочинності (характерна для місць позбавлення волі або для покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи від суспільства; г) детермінанти конкретного виду злочинів (злочину). При цьому, враховуючи, що, як слушно зауважив А. П. Закалюк, у найзагальнішому значенні цього поняття детермінація відображає діалектичну суттєву властивість реального буття – загальний зв'язок, взаємозалежність та взаємообумовленість предметів, явищ і процесів, саме цей аспект кримінальної характеристики злочинів, що вчиняються у сфері виконання покарань, є об'єднуючими при оцінці протиправних діянь засуджених і персоналу ДКВС України.

6. Інформація про ціну злочинів, які вчиняються у сфері виконання покарань.

В кримінології під ціною злочинності розуміють кількісно-якісний показник тієї шкоди і витрат суспільства, які є наслідком її злочинних проявів. Виходячи з цього, слід визнати, що при вчиненні злочинів у ході відбування покарань (суб'єктами яких є засуджені) та їх виконання (суб'єкти – персонал органів та установ виконання покарань) об'єднуючими для цих двох груп злочинів є об'єкти їх посягання (разовий – правосуддя та безпосередній – встановлений порядок виконання та відбування відповідного кримінального покарання), а, отже, й завдана для них шкода (пряма та непряма). При цьому, як при вчиненні злочинів засудженими, так і при реалізації протиправних намірів персоналом ДКВС України, завдається шкода і для інших супутніх об'єктів, зокрема авторитету державних органів (суду та виконання покарань, а також сфері виконання покарань в цілому).

Поряд з цим, варто зауважити, що питання про завдану шкоду відносяться до категорії оцінюючих. Як з цього приводу вказано у п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року

© Попельнюк Т. В., 2020

№ 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень», істотною, зокрема, є така шкода, яка полягає у порушення охоронюваних Конституцією чи іншими законами прав та свобод людини й громадянина, підрив авторитету та престижу органів державної влади, створення обставин та умов, що утруднюють виконання підприємствами, установами, організаціями своїх функцій тощо [12, с. 255–256].

Вчинення злочинів, як засудженими, так і персоналом ДКВС України саме й завдають шкоди охоронюваним правам юридичних і фізичних осіб, що також об'єднує по змісту посягань зазначені суб'єкти протиправної діяльності.

7. Важливими є інші кримінологічно значущі ознаки, які варто враховувати у змісті кримінологічної характеристики злочинів, які вчиняються у сфері виконання покарань України (інформація про потерпілих від злочинів; дані про результативність запобіжної діяльності; відомості про особу злочинця, т. ін.). зокрема, як свідчить практика, і засуджені, і персонал ДКВС України об'єктами посягань обирають життя і здоров'я інших засуджених. Так, у 2016 році в УВП особи, які відбували покарання вчинили 3 умисні вбивства та 1 замах на вбивство, а також 2 тяжких і 2 середньої тяжкості тілесні ушкодження [4, с. 2]. У свою чергу, у 2016 році персоналом органів та установ виконання покарань у результаті перевищення службових повноважень нанесені тілесні ушкодження 7 засудженим [4, с. 13]. У 2017–2019 роках ситуація мало змінилась. В той же час у першому півріччі 2020 року вбивств або замахів на вбивство зафіксовано не було, разом з тим зареєстровано 3 випадки тяжких тілесних ушкоджень, 3 випадки групових членоушкоджень та 3 випадки групової непокори. Фактів незаконного застосування сили до засуджених протягом II кварталу 2020 не допущено [13].

Висновки. Таким чином, виходячи з отриманих у ході даного дослідження результатів, можна констатувати, що по змісту пенітенціарна злочинність та злочинність персоналу ДКВС України є дві взаємозв'язані, взаємодіючі та взаємообумовлені інтегральні системи, об'єднуючими об'єктами протиправних посягань яких є правосуддя, встановлений порядок виконання – відбування покарання, життя та здоров'я особи та інші об'єкти життєдіяльності у сфері виконання покарань. Саме тому, при здійсненні кримінологічної характеристики злочинів, що вчиняються у зазначеній сфері суспільних відносин, слід враховувати у повній мірі інформацію про кожну окремо взяту інтегральну систему, що важливо з огляду підвищення її практичної значущості та удосконалення правового механізму ефективності діяльності по запобіганню злочинам у сфері виконання покарань України.

Список використаних джерел

1. Колб О. Г. Забезпечення особистої безпеки засуджених у виправних колоніях України. *Правова доктрина України* : у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5 : Кримінально-

правові науки в Україні : стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. С. 821–839.

2. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис… докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ: НАВС, 2007. 513 с.

3. Некоторые показатели деятельности учреждений уголовно-исполнительной системы МВД Украины в 1991 году : информ. бюллетень. Киев: ГУИН МВД Украины, 1992. 28 с.

4. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби Міністерства юстиції. Київ: Адміністрація ДКВС України, 2020. 32 с.

5. Тарасов Н. В. Преступления, совершаемые сотрудниками милиции : криминологический аспект : автореф. дис. кан. юрид. наук : 12.00.08. Москва: Академия МВД РФ, 2000. 19 с.

6. Лопоха В. В. Запобігання злочинам, що вчиняються персоналом виправних колоній України : дис… кан. юрид. наук : 12.00.08. Київ: Інститут адвокатури України, 2016. 224 с.

7. Годлевська-Коновалова. В. Запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань : автореф… дис. кан. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2019. 20 с.

8. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. Харків : Фоліо, 2005. 767 с.

9. Правова статистика : підручник / за заг. ред. проф. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2004. 448 с.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упоряд. О. Є. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

11. Скакун А. Ф. Теорія держави і права : підручник : пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.

12. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 р. № 15. *Постанова Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах*. / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 254–258.

13. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України: станом на 01 липня 2020 року. URL: https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2020/07/zagalna-harakterustuka.pdf (дата звернення: 03.09.2020).

References

Kolb, O. H. (2013). Zabezpechennia osobystoi bezpeky zasudzhenykh u vypravnykh koloniiakh Ukrainy. *Pravova doktryna Ukrainy* : u 5 t. Kharkiv: Pravo, T. 5: Kryminalno-pravovi nauky v Ukraini : stan, problemy ta shliakhy rozvytku / za zah. red. V. Ya. Tatsiia, V. I. Borysova, 821-839 [in Ukrainian].

Kolb, O. H. (2007). *Ustanova vykonannia pokaran yak sub'iekt zapobihannia zlochynam* (Dys… dokt. yuryd. nauk). Kyiv: NAVS [in Ukrainian].

Tarasov, N. V. (2000). *Prestuplenyia, sovershaemыe sotrudnykamy mylytsyy: krymynolohycheskyi aspekt.* (Avtoref. dys. kan. yuryd. nauk). Moskva: Akademyia MVD RF [in Russian].

Lopokha, V. V. (2016). *Zapobihannia zlochynam, shcho vchyniaiutsia personalom vypravnykh kolonii Ukrainy.* (Dys… kan. yuryd. nauk). Kyiv: Instytut advokatury Ukrainy [in Ukrainian].

Hodlevska-Konovalova, V. (2019). *Zapobihannia zlisnii nepokori vymoham administratsii ustanovy vykonannia pokaran* (Avtoref… dys. kan. yuryd. nauk). Zaporizhzhia: Klasychnyi pryvatnyi universytet [in Ukrainian].

© Попельнюк Т. В., 2020

T. Popelnyuk, *Postgraduate student of the Eastern-Europe National University them Lesia Ukrainka*
ORCID: 0000-0002-7399-6799

About dialectical interconnection and interdependence structural elements of criminological characteristics crimes committed in the execution of punishment of Ukraine

The article analyzes the crimes committed by prison staff sentenced to imprisonment in the field of penitentiary enforcement, proved the objective relationship, interaction and interdependence of these socially dangerous phenomena, as well as the need for their reflection in the forensic characteristics.

According to the practice and results of special scientific research, one of the key problems in the field of execution of sentences in Ukraine during 1991-2020 is crime. At the same time, the subjects of criminal offenses are both convicts and staff of penitentiary bodies and institutions.

This is the focus of the Concept of reforming (development) of the penitentiary system of Ukraine, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine in September 2017, the priority of which in this regard should be a scientific basis for qualitative changes in the field of execution, including crime prevention issues.

Based on this, the topic of this scientific article was chosen and its main purpose was to establish the relationship and interdependence of crimes committed by convicts and staff of penitentiary bodies and institutions, taking into account this component in the content of criminal characteristics.

Keywords: *criminological characteristics; the crime; colony personnel; sentenced to imprisonment; scope of punishment; a warning; interconnection; interdependence; interaction.*

СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.15
УДК 343.163 (477)

Смирнова-Бартенєва В. В.,
здобувач кафедри судоустрою
та прокурорської діяльності
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-4252-9629

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ПРИ ВИКОНАННІ СУДОВИХ РІШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті розглядаються окремі питання діяльності прокурора при виконанні судових рішень, пов'язаних із застосуванням примусових заходів медичного характеру. Проведено аналіз чинних законів та законодавчих змін щодо функції здійснення органами прокуратури нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Ключові слова: *прокурор; нагляд; виконання судових рішень; примусові заходи медичного характеру.*

В статье рассматриваются некоторые вопросы деятельности прокурора при исполнении судебных решений, связанных с применением принудительных мер медицинского характера. Проведен анализ действующих законов и законодательных изменений относительно функции осуществления надзора органами прокуратуры за соблюдением законов при исполнении судебных решений по уголовным делам, а также при применении других мер принудительного характера, связанных с ограничением личной свободы граждан.

Ключевые слова: *прокурор; надзор; исполнение судебных решений; принудительные меры медицинского характера.*

Постановка проблеми. Україна, яка прямує у міжнародну спільноту як держава, що покладає в основу своєї діяльності забезпечення прав та свобод людини, не може допускати прогалин у праві, які стосуються особливостей притягнення до відповідальності осіб, що вчинили правопорушення, передбачені кримінальним законом, у різних психічних станах. Це, насамперед, стосується комплексу проблем, пов`язаних із застосуванням примусових заходів медичного характеру. Поміщення особи до психіатричного закладу пов'язано з ізоляцією її від

© Смирнова-Бартенєва В. В., 2020

суспільства і серйозним чином порушує права та свободи особистості.

Основним завданням прокурорської діяльності за законністю застосування примусових заходів медичного характеру є забезпечення реальних гарантій захисту прав і законних інтересів цих осіб. При цьому принципово важливим для прокурора є усвідомлення його відповідальності за дотриманням законності у провадженнях зазначеної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання діяльності прокурора при виконанні судових рішень, пов'язаних із застосуванням примусових заходів медичного характеру на цей час мало досліджені. Так, питанням охорони прав і законних інтересів неосудних і обмежено осудних у кримінальному процесі приділяли увагу П. Колмаков, О. Міщенко, Д. Погорєлов, С. Сефікурбанов, Л. Татьяніна, Г. Тетерятник, С. Шаренко, Р. Юрченко, Б. М. Дердюк та ін. Загальна методика з питань організації діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян розроблена колективом авторів Національної Академії прокуратури України, таких як В. В. Свірець, В. А. Дяк, О. М. Кальник та ін. і стосується лише організаційних аспектів прокурорської діяльності у цьому напрямі.

Постановка завдання. Дослідити деякі проблемні питання діяльності прокурора при виконанні судових рішень, пов'язаних із застосуванням примусових заходів медичного характеру та надати пропозиції щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. В результаті судової реформи 2016 року,Основний Закон України зазнав істотних змін. Зокрема, у частині правосуддя було реформовано функції органів прокуратури. Відповідно до статті 131-1, органи прокуратури більше не здійснюють функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

При цьому, пункт 9 розділу XV «Перехідних положень» Конституції України зазначає, що прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів зазначену функцію до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій.

Працівники органів прокуратури України здійснюють свою діяльність у даному напрямі, керуючись, зокрема, вимогами статей 2, 26 Закону України «Про прокуратуру», статті 22 Кримінально-виконавчого кодексу України, статті 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення, статті 22 Закону України «Про попереднє ув'язнення», статті 29 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», статті 34 Закону України «Про Службу безпеки України», статті 17 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», статті 31 Закону України «Про психіатричну допомогу», статті 24 Закону України «Про Національну гвардію України» тощо.

Закон України «Про прокуратуру» [1] у ст. 26 визначає, що прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, має право у будь-який час за посвідченням, що підтверджує займану посаду, відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, установи, де перебувають особи, щодо яких застосовані примусові заходи медичного або виховного характеру, та будь-які інші місця, до яких доставлено осіб з метою складення протоколу про адміністративне правопорушення чи в яких особи примусово тримаються згідно з судовим рішенням або рішенням адміністративного органу; опитувати осіб, які перебувають у зазначених місцях, з метою отримання інформації про умови їх тримання та поводження з ними, ознайомлюватися з документами, на підставі яких ці особи тримаються в таких місцях, засуджені або до них застосовано заходи примусового характеру; знайомитися з матеріалами, отримувати їх копії, перевіряти законність наказів, розпоряджень, інших актів відповідних органів і установ та в разі невідповідності законодавству вимагати від посадових чи службових осіб їх скасування та усунення порушень закону, до яких вони призвели, а також скасовувати незаконні акти індивідуальної дії; вимагати від посадових чи службових осіб надання пояснень щодо допущених порушень, а також вимагати усунення порушень та причин і умов, що їм сприяли, притягнення винних до передбаченої законом відповідальності; знайомитися з матеріалами виконавчого провадження щодо виконання судових рішень у кримінальних справах, робити з них виписки, знімати копії та в установленому законом порядку оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця; вимагати від керівників органів вищого рівня проведення перевірок підпорядкованих і підконтрольних органів та установ попереднього ув'язнення, виконання покарань, застосування заходів примусового характеру та перевірок інших зазначених місць; звертатися до суду з позовом (заявою) у визначених законом випадках.

Так, стаття 94 Кримінального кодексу України наголошує, що залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб, суд може застосувати примусові заходи медичного характеру (далі – ПЗМХ) у вигляді надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом; госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленим наглядом; госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом [2]. Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може бути застосоване судом стосовно особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги.

© Смирнова-Бартенєва В. В., 2020

Сьогодні установи, де перебувають особи, щодо яких застосовані ПЗМХ – це спеціальні заклади з надання психіатричної допомоги (далі – СЗНПД) [3]. Процес реформування судової психіатрії потребує реорганізації 15 закладів з надання психіатричної допомоги в СЗНПД [4]. Перелік СЗНПД затверджено Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 516 від 20.03.2018 [5]. Це комунальні лікувально-профілактичні заклади охорони здоров'я третинного рівня високоспеціалізованої медичної допомоги. У СЗНПД за рішенням суду можуть перебувати особи, до яких застосовані ПЗМХ у вигляді госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги з суворим, посиленим і загальним наглядом, які скоїли у стані неосудності суспільно небезпечні діяння; у стані обмеженої осудності злочини; у стані осудності злочин, але захворіли на психічну хворобу до оголошення вироку або під час відбування покарання; особи, стосовно яких застосовано запобіжний захід у вигляді поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, якщо передбачається застосування ПЗМХ або розв'язувалося питання про їх застосування, і застосовано запобіжний захід. СЗНПД поділяються на окремі структурні підрозділи, до яких направляють пацієнтів відповідно до рішення суду, залежно від виду ПЗМХ.

Відповідно до наказу Генерального прокурора України № 353 від 03 серпня 2020 р. [5] завданнями прокурорської діяльності стосовно застосування ПЗМХ є забезпечення нагляду за додержанням прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства і держави при виконанні покарань та інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи, а також пробації відповідно до законів України, міжнародних договорів; законодавства щодо запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню із затриманими, взятими під варту та засудженими; визначених законодавством вимог режиму, порядку та умов тримання затриманих осіб, а також осіб, до яких застосовано запобіжні заходи у вигляді поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають їх небезпечну поведінку та ін.

При здійсненні наглядової діяльності за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальному провадженні щодо ПЗМХ, прокурорам насамперед необхідно перевіряти додержання законів щодо прав цих осіб та виконання ними своїх обов'язків;порядку та режиму тримання громадян у вищевказаних лікарнях та закладах, матеріально-побутового забезпечення, медичного, санітарного обслуговування та харчування хворих;також залучення до праці осіб, до яких застосовано ПЗМХ, їх пенсійного забезпечення, оформлення інвалідності тощо, водночас звертати увагу на дотримання вимог законодавства службовими особами вищевказаних закладів, у тому числі при продовженні, зміні або припиненні застосування примусового заходу, розгляді та вирішенні звернень громадян.

Так, здійснюючи свої повноваження стосовно додержання законності при виконанні судових рішень у кримінальному провадженні щодо ПЗМХ прокурор має право безперешкодно, у будь-який час, відвідувати вищевказані психіатричні лікарні та

заклади;перевіряти законність наказів, розпоряджень і постанов адміністрації цих установ та, в разі їх невідповідності законодавству, зупиняти виконання таких актів або скасовувати їх, вимагати від посадових чи службових осіб усунення порушень або надання пояснень з приводу допущених порушень; викликати посадових осіб та вимагати усні або письмові пояснення з приводу допущених порушень;бути невідкладно прийнятими керівниками, іншими посадовими особами відповідних органів державної влади та управління, підприємств, установ і організацій.

З урахуванням одержаних відомостей складається план проведення перевірки, який затверджується керівником прокуратури. У плані визначається коло спеціалістів, яких доцільно залучити до перевірки. Спеціалісти беруть участь у перевірці з питань, які належать до їх компетенції, та надають свої розділи до загальної довідки.

Для кваліфікованого проведення перевірки необхідно чітко знати вимоги законів, положення нормативно-правових актів, прийнятих для їх реалізації, які регулюють порядок застосування ПЗМХ.

Аналіз практики прокурорській діяльності з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов’язаних з обмеженням особистої свободи громадян вказує, що із набранням чинності законів України «Про прокуратуру» від 2014 року та «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» 2016 року, прокурори зазнають певних труднощів у цьому напрямі.

Так, упродовж 2016 року прокурорами, під час здійснення нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов’язаних з обмеженням особистої свободи громадян, внесено майже 8 тис. документів реагування на виявлені порушення, за результатами розгляду яких до відповідальності притягнуто понад 5,5 тис. службових осіб, звільнено за ініціативою прокурора 156 незаконно утримуваних осіб та приведено у відповідність 462 нормативних акти та акти індивідуальної дії, що свідчить про численність порушень прав осіб, які утримуються у місцях несвободи, та необхідність посилення прокурорського нагляду на вказаному напрямі [6].

Висновки. Враховуючи вищевикладене, об’єктом діяльності прокурора у провадженнях, пов’язаних із виконання ПЗМХ є СЗНПД, а предметом нагляду за додержанням законів в цих закладах є додержання адміністрацією цих закладів при виконанні ПЗМХ положень Конституції України, закону України «Про психіатричну допомогу», інших законодавчих актів, міжнародно-правових стандартів застосування ПЗМХ, таких, як: Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Зводі принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню у будь-якій формі, Принципах захисту осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги, Декларації про права розумово відсталих осіб та ін.

© Смирнова-Бартенєва В. В., 2020

Список використаних джерел

1. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua.
2. Кримінальний кодекс України: прийнятий 5 квітня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05
3. Правила застосування примусових заходів медичного характеру в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги, затвердженим Наказом МОЗ України від 31.08.2017 № 992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-17#Text
4. Методичні рекомендації щодо проведення моніторингового візиту національного превентивного механізму до закладів з надання психіатричної допомоги і спеціальних закладів з надання психіатричної допомоги. Київ. 2019 р. URL: https://monitor-info.com.ua/metodychni-rekomendacii-shhodo-provedennya monitoryngovogo-vizytu-npm-do-zakladiv-z-nadannya-1
5. Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 516 від 20.03.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0516282-18#Text
6. Наказ Генерального прокурора України № 353 від 03.08. 2020 р. «Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0353905-20#Text
7. Методичні рекомендації з питань організації діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [В. В. Свірець, В. А. Дяк, О. М. Кальникта ін.]. Київ : Генеральна прокуратура України; Національна академія прокуратури України, 2017. 53 с.

References

Metodichni rekomendaciyi z pitan organizaciyi diyalnosti prokuroriv z naglyadu za doderzhannyam zakoniv pri vikonanni sudovih rishen u kriminalnih spravah, a takozh pri zastosuvanni inshih zahodiv primusovogo harakteru, pov'yazanih z obmezhennyam osobistoyi svobodi gromadyan. [V. V. Svirec, V. A. Dyak, O. M. Kalnikta in.]. (2017). Kiyiv: Generalna prokuratura Ukrayini; Nacionalna akademiya prokuraturi Ukrayini [in Ukrainian].

***V. Smyrnova-Bartenieva**, getter, laboratory assistant of the Department of Judiciary and prosecutorial activities National Legal Yaroslav the Wise University*
ORCID: 0000-0002-4252-9629

Some questions of the prosecutor's activity in the enforcement of court decisions related to the application of forced measures of a medical nature

The issues of the prosecutor's activities in the execution of court decisions related to the application of coercive measures of a medical nature are currently misunderstood by many researchers. For instance, such authors as P. Kolmakov, O. Mishchenko, D. Pogorelov, S. Sefikurbanov, L. Tatyanina, G. Teteryatnyk, S. Sharenko, R. Yurchenko, Derdyuk paid attention to special issues of protection of the rights and legitimate interests of the insane and limitedly sane persons in criminal proceedings.

The task of the author of the article is to focus on some problematic issues of the prosecutor's powers in the sphere of execution of court decisions, related to the application of coercive measures of medical nature and to provide proposals for their resolution.

As a result of the judicial reform of 2016, the Constitution of Ukraine has undergone significant modifications. In particular, according to Article 131^{-1}, the prosecutor's office no longer supervises the observance of the laws in the sphere of execution of court decisions in criminal cases, as well as in the application of other coercive measures, related to the restriction of personal liberty of citizens.

At the same time, paragraph 9 of Section XV "Transitional Provisions" of the Constitution of Ukraine states that the prosecutor's office continues to perform this function in accordance with current laws until a new law, launching the dual system of regular penitentiary inspections, enters into force.

Analysis of the practice of prosecutorial activities in the sphere of control of execution of court decisions in criminal cases, as well as in the application of other coercive measures related to restriction of personal liberty of citizens, indicates that prosecutors are experiencing some difficulties in this direction with the entry into force of laws of Ukraine «On Prosecutor's Office» from 2014 and «On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding Justice)» in 2016.

The author concludes, that one of the key priorities of the prosecutor's office is compliance of their activities with international standards of treatment of insane and limitedly sane persons in criminal proceedings, in particular, with the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the Code of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment in Any Form, and the Principles of Protection of Persons with mental Illness and the Improvement of Psychiatric Care, the Declaration of the Rights of Mentally Retarded Persons, etc.

Keywords: *prosecutor; supervision; execution of court decisions; coercive measures of a medical nature.*

© Смирнова-Бартенєва В. В., 2020

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.16
УДК 341.218.2

Дзюба Я. А.,
здобувач вищої освіти ступеня «Бакалавр» факультету адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-1781-9704
Остафійчук О. Ю.,
здобувач вищої освіти ступеня «Бакалавр» факультету адвокатури Національного юридичного університету імені Я. Мудрого
ORCID: 0000-0002-4983-9793

НЕВИЗНАНІ ДЕРЖАВИ СУЧАСНОГО СВІТУ: ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАННЯ І ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

У статті досліджено теорії та види міжнародно-правового визнання, проаналізовано їх переваги та недоліки. Окреслено причини та способи появи невизнаних держав, наведено основні підходи їх класифікації. Обґрунтовано необхідність якнайшвидшого вирішення проблем, що наразі існують у даному інституті, запропоновано виробити формальні критерії, що дадуть світовій спільноті змогу (в разі виконання певних умов) легітимізувати новостворені держави, регламентувати та закріпити єдину процедуру міжнародного визнання.

Ключові слова: *міжнародно-правове визнання; невизнані держави; частково визнані держави; декларативна теорія; конститутивна теорія.*

В статье проведено исследование теорий и видов международно-правового признания, проанализированы преимущества и недостатки каждой из них. Определены причины, способы появления и существования непризнанных государств, приведены основные подходы их классификации. Обоснована необходимость скорейшего решения проблем, которые существуют в данном институте и предложено выработать формальные критерии, которые дадут мировому сообществу возможность (в случае выполнения определенных условий) легитимизировать новые государства, регламентировать и закрепить единую процедуру международного признания.

Ключевые слова: *международно-правовое признание; непризнанные государства, частично признанные государства; декларативная теория; конститутивная теория.*

 © Дзюба Я. А., Остафійчук О. Ю., 2020

Постановка проблеми. Нині у світі існує низка держав, які не мають міжнародно- правового визнання. Це пов'язано з тим, що існує значна кількість невирішених проблем, які потребують якнайшвидшого врегулювання. Однією із невирішених проблем, що існують на міжнародному рівні, є питання міжнародного визнання держав. Разом з тим, все ще не вироблено єдиного механізму міжнародно-правового визнання новостворених держав, не віднайдено дієвих способів подолання колізії між принципами територіальної цілісності держав і правом народів на самовизначення, що значно ускладнює або взагалі унеможливлює їх шлях до набуття статусу повноправного суб'єкта міжнародного права.

Постановка завдання. Огляд теоретичних та практичних аспектів інституту міжнародно-правового визнання. Аналіз проблем міжнародно-правового визнання, дослідження і пошук шляхів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання і проблеми міжнародно-правового визнання є актуальним напрямом міжнародно-правових досліджень. Серед яких слід виділити розвідки як вітчизняних вчених К. М. Вітмана, Т. П. Далявської, С. О. Мельник, В. В. Мицика, К.О. Савчука, О. В. Тарасова, О. М. Теленко, так і зарубіжних: Н. В. Александрової, Р. Ф. Гасимова, С. Ф. Маркедонова, Л. Х. Мінгазова.

Виклад основного матеріалу. Серед ряду суб'єктів міжнародного права основним суб'єктом є держави, які користуються всіма правами і мають відповідні юридичні обов'язки в межах міжнародно-правових відносин.

У межах поняття держави можуть виокремлюватися державні утворення, які позначаються терміном «самопроголошені держави», «де-факто держави», «квазідержави», але найбільш доречний термін, що описує дані державні утворення є «невизнані держави».

Характерною особливістю невизнаних держав є те, що вони не можуть виступати в офіційні відносини з іншими державами в силу відсутності міжнародно-правового визнання з боку існуючих держав.

Отже, невизнані держави – це утворення, які не мають повного чи часткового дипломатичного визнання і таким чином, не можуть де-юре виступати суб'єктами міжнародного права. Водночас є частково визнані держави, як наприклад Косово, які вступають у офіційні відносини лише з тими державами, які їх визнають.

На політичній карті світу вже давно існують держави, які визнаються не всіма країнами світу, але при цьому мають всі ознаки незалежності. Прикладом одного з перших невизнаних держав сучасної дипломатії можна назвати Манчжоу-Го, створене Японією в 1932 році на території Китаю. Значні історичні події глобально вплинули на виникнення невизнаних держав. Наприклад після закінчення Другої світової війни в усіх куточках планети починають виникати держави, які невизнані або частково визнані світовою спільнотою. Серед утворень, що виникли є колишні колоніальні володіння метрополій, що розташовані в основному в Африці і Азії. Найбільший в кількісному плані зростання невизнаних держав почався в 90-х роках XX століття, що безпосередньо пов'язано з розпадом СРСР [10].

Розглядаючи проблематику статусу невизнаних держав, потрібно встановити причини появи та існування даних утворень. З приводу цього Т. П. Далявська зазначає, що існує ціла низка причин, які можуть зумовити їх виникнення на території суверенних держав. Серед них, можна виокремити наступні: геополітичні, правові, політичні, етнокультурні, соціально-економічні причини, історичне підґрунтя тощо [5, с. 179].

До геополітичних причин можна віднести: розташування певної частини території держави та межі зіткнення етнокультурних регіонів, або зовнішньополітичні інтереси «провідних» держав світу. Під правовими причинами мається на увазі те, що проблема невизнаних держав – це один із проявів дефіциту легітимності державності в сучасних умовах глобального світу, який носить політико-правовий характер. Під соціально-економічними причинами розуміються рівень соціально-економічного розвитку території, яка прагне відокремитися і якість життя по відношенню до інших регіонів держави й порівняно з рівнем розвитку держави, де проживають родинні етноси. Щодо етнокультурних причин – це бажання кожної держави, як історичного явища, залишатися стійким політико-територіальним утворенням й існувати якнайдовше. Також причиною появи невизнаних держав є історичне підґрунтя або пам'ять народу, а саме пам'ять про те, коли впродовж певного періоду даний народ мав незалежність чи автономію, проте згодом втратив її.

Щоб невизнана держава почала своє існування самих причин замало, оскільки дані причини потрібно реалізувати в той чи інший спосіб. Можемо виділити п'ять способів виникнення невизнаних держав, а саме:

1) у результаті революцій. (невизнані держави після жовтневого перевороту на території колишньої Російської імперії.)

2) у результаті національно-визвольної боротьби. Сюди відносять невизнані самопроголошені держави, які оголосили про свою незалежність в результаті декларацій, законів або міждержавних договорів.

3) у результаті післявоєнного поділу. Наприклад, після Другої світової війни на території Німеччини були утворені НДР і ФРН. В результаті громадянської війни на Корейському півострові утворилися КНДР і Республіка Корея. Особливістю в цьому випадку є те, що спочатку два або кілька створених держав не визнають незалежність один одного.

4) у результаті здобуття незалежності колишніх колоніальних володінь метрополій. Яскравим прикладом є колишні колонії Британської імперії.

5) в результаті геополітичних ігор визнаних держав. Це так звані буферні зони або «маріонеткові держави» - Далекосхідна республіка, Незалежна держава Хорватія(1941-1945) та ін. [8].

Проаналізувавши основні аспекти виникнення невизнаних держав, ми перейдемо до їх розгляду на сучасній політичній карті світу. Нині на світовій арені нараховується певна кількість невизнаних і частково визнаних держав, серед яких найвідомішими є: Держава Ва (проголосила незалежність 17.04.1989 р.) та Шан (з 1996 р.) на території М'янми; Республіка Сомаліленд (проголосила

© Дзюба Я. А., Остафійчук О. Ю., 2020

незалежність 18.05.1991 р.) на території Сомалі; Придністровська Молдавська Республіка (проголосила незалежність 25.08.1991 р.) на території Республіки Молдова; Нагірно-Карабаська Республіка (проголосила незалежність 02.09.1991 р.) на території Азербайджану; Ісламська держава Вазірістан (проголосила незалежність 14.02.2006 р.) на території Пакистану; Ісламська держава (раніше – Ісламська держава Іраку та Леванату, ІДІЛ) (проголосила незалежність 29.06.2014 р.) на території Іраку, Сирії та Лівії.

Нещодавно до купки невизнаних держав долучились Луганська та Донецька «народні республіки», які утворились на території України в Донецькій та Луганській областях за безпосередньої участі та підтримки Російської Федерації. Виникли вони внаслідок етнополітичного конфлікту між Україною та Росією, котра всіляко підтримує сепаратистські тенденції на території України [1, с. 172].

Відповідно до Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» вони юридично є тимчасово окупованими територіями України. Подібна ситуація і в Абхазії та Осетії.

Тобто, виникнення таких невизнаних державних утворень є результатом застосування сили проти територіальної цілісності та недоторканості існуючих держав в порушення основних принципів міжнародного права.

Невизнані держави ми, можемо, класифікувати за критерієм контролю над власною територією. За цим показником їх можна поділити на чотири типи. Перший тип передбачає,що невизнані держави мають повний контроль над своєї територією (Вазиристан, Придністров'я, Сомаліленд, Північний Кіпр). Другий тип – невизнані держави, які контролюють свою територію частково (Нагірний Карабах, Таміл Ілам). Третій – утворення під протекторатом міжнародної спільноти. І останній четвертий тип – квазідержави (які не отримали право на самовизначення етносу), які контролюють анклави компактного розселення своєї етнічної групи (Курдистан, розташований на території Туреччини, Ірану, Іраку, Сирії). За критерієм визнання суверенітету можна виділити власне невизнані держави (Придністров'я) і частково визнані держави (Тайвань, Косово), деякі з яких існують в умовах військової окупації (Західна Сахара, Палестина). Тайвань має дипломатичні відносини з двадцятьма шістьма країнами світу, Північний Кіпр визнається Туреччиною [2, с. 31].

На сьогодні у міжнародному праві існує значна кількість невирішених проблем, які стають перешкодою на шляху до міжнародно-правового визнання і тим самим не дають можливості самопроголошеним державам стати універсальним суб'єктом міжнародного права.

Варто спеціально наголосити на тому, що ані Статут ООН, ані інші універсальні міжнародно-правові документи не містять норми, яка б зобов'язувала міжнародне співтовариство чи окремі держави визнавати нові держави, а тим більше детально регламентувала б процес такого визнання. Як справедливо наголошується в міжнародно-правовій літературі, акт визнання є передусім полі-

тичним актом, бо, як правило, виступає заявою або постановою вищих органів держав про бажання встановлення з державою, яка визнається, дипломатичних відносин, або встановлення певних міжнародних стосунків в інших формах [11, с. 50].

У міжнародному праві панують дві теорії міжнародно-правового визнання. Декларативна теорія визнання виходить із того, що держава набуває статусу суб'єкта міжнародного права з моменту виникнення, її правосуб'єктність жодним чином не залежить від визнання іншими державами. Згідно з цією теорією, факт визнання держави ніяк не впливає на її правосуб'єктність. Ця теорія знайшла своє відображення у Міжамериканській конвенції про права та обов'язки держав від 26 грудня 1933 р. , де встановлено, що «існування держави не залежить від її визнання іншими державами» (ст. 3). У 1936 р. Інститут міжнародного права у резолюції, прийнятій на Брюсельській сесії наголосив: «Визнання має декларативну силу. Існування нової держави з усіма юридичними наслідками, пов'язаними з ним, не порушується внаслідок відмови у визнанні з боку однієї чи декількох держав» [11, с. 50].

Згідно з конститутивною теорією міжнародно-правового визнання (іноді її ще називають теорією Тобара-Вільсона) держава набуває статусу суб'єкта міжнародного права лише в результаті її визнання з боку інших держав. Таким чином, відповідно до цієї теорії сам факт виникнення держави не означає автоматичного надання їй статусу суб'єкта міжнародного права.

У міжнародно-правовій літературі цю теорію часто піддають критиці вказуючи на численні теоретичні та практичні питання, на які вона не може дати обґрунтованої відповіді. На думку К. О. Савчука, якщо до конститутивної теорії підходити догматично, то можна дійти абсурдного висновку, що для невизнаного державного утворення, оскільки воно не є суб'єктом міжнародного права не є юридично обов'язковими і загальновизнані принципи та норми міжнародного права, зокрема незастосування сили та погрози силою, мирне розв'язання міжнародних спорів, невтручання у внутрішні справи держави тощо [11, с. 50].

Як вважає Т. Цимбрівський, небезпека конститутивної теорії полягає у тому, що вона трансформується в інструмент політичних маніпуляцій, за допомогою якого можна легітимізувати шляхом визнання будь-яку ситуацію, а особливо таку, яка сформувалася внаслідок протиправний дій. За умови відсутності чітких загальновизнаних правових критеріїв суть конститутивної теорії стає предметом широкого тлумачення, позбавленого об'єктивного начала.

Сучасні доктринальні дослідження питання визнання в цілому заперечують актуальність конститутивної теорії у реаліях XXI століття. Основний недолік конститутивної теорії вбачається в тому, що набуття правосуб'єктності державою ставиться у залежність від волевиявлення інших держав, що суперечить принципу суверенної рівності держав [14].

Варто сказати, що сучасному міжнародному праві жодна з цих теорій не діє у чистому вигляді. З одного боку держава має права і обов'язки з моменту її виникнення, а з іншого – міжнародна право-

© Дзюба Я. А., Остафійчук О. Ю., 2020

суб'єктність так і залишається фікцією, якщо жодна держава не визнає новостворену, навіть якщо вважати, що остання володіє міжнародною правосуб'єктністю, вона не зможе її реалізувати за відсутності інших суб'єктів, які хочуть вступити з нею у правовідносини.

Тому невизнані або частково визнані держави функціонують за умов обмеженого дипломатичного визнання з боку держав – членів ООН або без нього, що значно гальмує їх політичний та економічний розвиток.

Міжнародно-правова практика напрацювала три різновиди визнання: de jure, de facto і ad hoc. Визнання de jure означає повне й остаточне офіційне визнання нової держави в якості суб'єкта міжнародного права. Визнання de facto має місце при сумнівах щодо життєздатності нової держави, коли встановлюються міжнародні відносини у деяких сферах співробітництва, а саме визнання може бути відкликане. Визнання ad hoc означає офіційний контакт із невизнаною державою задля вирішення конкретної проблеми у двосторонніх відносинах.

Така ситуація на міжнародній арені на сьогодні пов'язана з тим, що по-перше, виникнення нових «держав», як правило, є проявом етнополітичної нестабільності всередині держави, що часто переростає у сепаратистські настрої і стає викликом національній безпеці та територіальній цілісності як материнської держави, так і іншим державам міжнародного співтовариства.

По-друге, перешкодою на шляху до міжнародного визнання самопроголошених держав стає відсутність у міжнародному публічному праві чітко регламентованої процедури за допомогою якої б відбувалося їх визнання. Це дає можливість провідним світовим акторам використовувати нормативну і процедурну невизначеність у власних інтересах та на власний розсуд, без будь яких обмежень розподіляти сфери впливу.

Як результат основними рисами політики «великих держав» та більшої частини міжнародного співтовариства стають лише «заморожування» та міжнародне невизнання нових державоподібних утворень [4, с. 246].

Держави за умов невизначеності часто проявляють непослідовність, визнаючи одні самопроголошені державні утворення і виступаючи проти інших. Не зважаючи на це, важливість цього питання залишається недооціненою. Однак затвердження процедури і критеріїв визнання змусило б держави їх неухильно дотримуватися, а це не завжди відповідає їх інтересам [13, с. 316].

По-третє, становище таких самопроголошених «держав» може перебувати взагалі поза межами правового поля, адже, по-перше, уряди таких держав, як правило, приходять до влади неконституційним шляхом, новостворені самопроголошені держави не спроможні належно гарантувати дотримання основних прав та свобод як людини та громадянина, вони стають джерелом сепаратистських тенденцій не тільки всередині материнської країни, а й на міжнародній арені.

Територія на якій проголошується новостворена держава, де-юре є частиною території іншої держави, від якої вона відділилася, а остання в свою чергу, як правило, не визнає її

самовільної сецесії. На території самопроголошеної держави утворюються так звані власні органи влади, які діють одночасно з органами державної влади материнської країни. І залежно від того, чи прагне остання повернення відокремленої території, чи визнаватиме вона владу самопроголошеної держави залежить подальше визнання з боку інших держав світу. Материнська держава не завжди, але як правило не підтримує такі процеси і виступає проти визнання території, яка від неї відділилася.

Під час визнання, зокрема, члени міжнародного співтовариства повинні в обов'язковому порядку брати до уваги дотримання об'єктом визнання імперативних норм jus cogens. Приміром, загальновизнану норму міжнародного права становить заборона визнання будь-яких територіальних змін, здійснених за допомогою застосування сили: доктрина Стімсона, Декларація про принципи міжнародного права 1970 р., Декларація про визначення агресії 1974 р. та інші. У таких випадках існує міжнародно-правовий обов'язок суб'єктів міжнародного права утримуватись від визнання утворення, яке створене в результаті агресії [14].

У такому аспекті В. Дівак вважає, що «…поява нових держав – це нові проблеми й «головний біль» для міжнародної спільноти: визнавати чи не визнавати, співпрацювати з новими урядами чи ні (оскільки в багатьох випадках незрозуміло, з ким саме), а також необхідність організації контролю за озброєнням, кількість якого ніхто не зможе навіть порахувати, активізація міжнародного тероризму, наркотрафіку й торгівлі людьми» [7, с. 46].

Ще одну проблему породжує колізія між загальними принципами міжнародного права – територіальної цілісності держав та правом народів на самовизначення. Ці принципи отримали відображення в Статуті ООН (1945), Декларації ООН про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами (1970) [12].

Згідно із загальними принципами врегулювання конфліктів, що зафіксовані в Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі («десять європейських заповідей» або «Гельсінський декалог») конфлікти, пов'язані з самовизначенням народів повинні врегульовуватися без застосування сили з боку будь-якої держави або групи держав стосовно іншої держави, а також без втручання в її внутрішні справи. Окрім того, всі держави, які долучилися до Заключного акту повинні дотримуватися принципу територіальної цілісності всіх держав [5, с. 166].

В даному випадку виникає колізія між загальними принципами міжнародного права, яка пов'язана з тим, що реалізація принципу права на самовизначення народів з одного боку порушує право іншої держави на територіальну цілісність. З іншого боку, жорстке дотримання принципу територіальної цілісності не дає змоги для народів, які борються за самовизначення, створити власну суверенну державу. Прикладом такої колізії є ситуація на Близькому Сході, в якій Палестина бореться за свою державність, порушуючи територіальну цілісність Ізраїлю.

У Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються

© Дзюба Я. А., Остафійчук О. Ю., 2020

дружніх відносин і співробітництва між державами 1970 р. наголошується значення цього аспекту: «При тлумаченні і застосуванні викладені вище принципи є взаємопов'язаними і кожен принцип повинен розглядатися в контексті всіх інших принципів» [6].

Як вважає Т. П. Далявська: «Доки в міжнародному праві буде існувати правова невизначеність між правом націй (народів, етносів) на самовизначення і правом на територіальну цілісність держави, доти виробити універсальні критерії визначення самопроголошених держав буде неможливо» [5] .

На думку В. Лісіцина вирішення питання про те, який із принципів є більш пріоритетним, необхідно визначити наскільки дії носіїв зазначених прав відповідають принципам справедливості. Держава має моральне право на збереження своєї цілісності, якщо вона не проводить дискримінаційну політику по відношенню до різних груп населення та рівною мірою задовольняє їх потреби. Якщо ж держава не дотримується імперативів справедливості, то частина її громадян, що зазнає утисків отримує моральне право на сецесію та будівництво власної держави, але тільки за умови, що вона спроможна існувати самостійно [8].

В. Дівак вважає, доцільно виробити формальні критерії, що дадуть світовій спільноті змогу (в разі виконання певних умов) легітимізувати новостворені держави. По-перше, нове державне утворення, що претендує на самостійне існування, повинно мати контрольовану новим урядом певну територію (кордони) й бути здатним її захищати. По-друге, нова держава не може мати територіальних претензій до сусідніх держав. По-третє, в цій державі тривалий час (упродовж 10, 15, 20 років) повинна функціонувати стабільна фінансово-економічна система, що дає змогу забезпечити населення необхідним мінімумом для нормального існування. По-четверте, новостворена держава повинна мати власний уряд, здатний належно виконувати основні гуманітарні функції: фінансування системи охорони здоров'я, освіти, життєзабезпечення населення, надання правової допомоги тощо. По-п'яте, нова держава зобов'язується проводити мирну зовнішню та внутрішню політику, в повному обсязі забезпечувати права і свободи своїх громадян, у тому числі національних меншин (якщо такі мешкають на цій території), а також схвалювати й підтримувати «правила гри» на світовій арені [7, с. 46].

Висновки. Отже, як бачимо, на сьогодні на міжнародній арені виникла значна кількість невизнаних держав. Таке їх становище пов'язане з тим, що, в інституті міжнародного визнання держав існує багато питань які потребують нормативного врегулювання з метою подолання тих проблем, які вже постали перед міжнародною спільнотою та недопущення зародження нових. Виникнення нових держав – процес об'єктивний, а тому неминучий. Невизнання держави міжнародним співтовариством негативним чином позначається на її правовому статусі і господарських можливостях. Існуючі ґрунтовні теоретичні розробки визнання, зокрема теорії та форми визнання, не можуть повною мірою забезпечити консолідовану позицію щодо визнання та юридичних аспектів, пов'язаних з ним. У зв'язку цим,

вважаємо за доцільне виробити формальні критерії, що дадуть світовій спільноті змогу (в разі виконання певних умов) легітимізувати новостворені держави, регламентувати та закріпити єдину процедуру міжнародного визнання, щоб в подальшому забезпечити рівні умови реалізації права народів і націй на самовизначення, які не залежатимуть від політики «великих держав». Необхідним вважаємо знайти баланс між принципом непорушності кордонів і територіальної цілісності держав і принципу рівноправності та самовизначення народів, оскільки як показує практика, перевага на сьогодні надається принципу територіальної цілісності держав.

Список використаних джерел

1. Афанасьєв Д. В., Тараненко М. М. Проблема невизнаних та частково визнаних держав на міжнародній арені. *Національний юридичний журнал: теорія і практик*. 2019. С. 170–173.
2. Бердегулова Л. А. Дипломатическое признание вновь возникающих государств как субъектов международно-правовых отношений. *Вестник ЗабГУ*. 2014. № 2 (105). С. 140–146.
3. Большаков А. В. Непризнанные государства европейской периферии и пограничья. *Международные процессы*. 2007. Том 5. № 3(15). С. 84.
4. Далявська Т. П. Невизнані держави в контексті державотворчих процесів та міжнародного визнання. *Держава і право.* 2014. № 66. С 245–251.
5. Далявська Т. П. Феномен невизнаних держав: політологічний аналіз: дис … канд. політ.наук. Київ, 2016. 230 с.
6. Декларація про принципи міжнародного права: прийнята резолюцією 2625 (XXV) Генеральної Асамблеї ООН від 24 жовтня 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text (дата звернення: 29. 08. 2020).
7. Дівак В. Сепаратизм як геополітична зброя: виникнення нових квазідержав на карті світу. Пошук критеріїв міжнародного визнання невизнаних державних утворень. *Віче.* 2016. № 3. С. 43–47.
8. Лісіцин В. Самовизначення чи територіальна цілісність: вирішення дилеми на засадах справедливості. *Вісник Львівського університету*. *Серія філософсько-політологічні студії.* 2017. №13. С. 73–79.
9. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» від 18. 01. 2018 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text (дата звернення: 29. 08. 2020).
10. Республіки невизнані і частково визнані. Скільки в світі невизнаних республік? URL: https://uk.deborahnormansoprano.com/novosti-i-obschestvo/71836-respubliki-nepriznannye-i-chastichno-priznannye-skolko-v-mire-nepriznannyhrespublik.html (дата звернення: 10.08.2020)
11. Савчук К. Еволюція інституту міжнародно-правового визнання держав в сучасних умовах. *Юридичний журнал.* 2009. № 1.С. 50–58.
12. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26. 06. 1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 10.08.2020)
13. Теленко О. М. Невизнані держави сучасного світу: сутність поняття та проблеа визнання. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2016. № 105. С. 314-317.

 © Дзюба Я. А., Остафійчук О. Ю., 2020

14. Цимбрівський Т. Інститут визнання у сучасних міжнародно-правових відносинах. *Публічне право.* 2012. № 3 (7). С.158–163.

References

Afanasyev, D. V., Taranenko, M. M. (2019). The problem of unrecognized and partially recognized states in the international arena. *National Legal Journal*: *Theory and Practice*, 70–173 [in Russian].

Berdegulova, L. A. (2014) Diplomatic recognition of emerging states as subjects of international legal relations. *Bulletin of ZabGU*, 2 (105), 140–146 [in Russian].

Bolshakov, A. V. (2007). Unrecognized states of the European periphery and borders. *International processes,* 5, 3 (15), 84 [in Russian].

Dalyavska, T. P. (2014). Unrecognized states in the context of state-building processes and international recognition. *State and law,* 66, 245–251 [in Ukrainian].

Dalyavska, T. P (2016). The phenomenon of unrecognized states: political analysis (dissertation. political science). Kyiv [in Ukrainian].

Divak, V. (2016). Separatism as a geopolitical weapon: the emergence of new quasi-states on the world map. Search for criteria for international recognition of unrecognized state entities. *Viche,* 3, 43–47 [in Ukrainian].

Lisitsyn, V. (2017). Self-determination or territorial integrity: solving the dilemma on the basis of justice. *Bulletin of Lviv University,* 13, 73-79 [in Ukrainian].

Savchuk, K. (2009). The evolution of the institution of international legal recognition of states in modern conditions. *Legal journal,* 1, 50–58 [in Ukrainian].

Telenko, O. M. (2016). Unrecognized states of the modern world: the essence of the concept and the problem of recognition. *Collection of scientific works "Gileya: scientific bulletin"*, 105, 314–317 [in Ukrainian].

Tsymbrivsky, T. (2012). Institute of recognition in modern international legal relations. *Publichne pravo,* 3 (7), 158–163 [in Ukrainian].

***Y. Dzyuba**, Student of the Faculty of Advocacy of the Yaroslav Mudryi National Law University*

ORCID: 0000-0002-1781-9704

***O. Ostafijchyk**, Student of the Faculty of Advocacy of the Yaroslav Mudryi National Law University*

ORCID: 0000-0002-4983-9793

Unrecognized states of the modern world: problems of international legal recognition and ways to overcome them

This article is devoted to the institute of international legal recognition. The article considers the current problems concerning the institute of diplomatic recognition nowadays which need to be resolved. The role and importance of the institute of diplomatic recognition in the international law are researched in the article. The classifications of unrecognized states is provided in the article. The research on the theories and types of diplomatic recognition was carried out, as well as the advantages and disadvantages of each of them were analyzed. Achievement of de–facto independence, lack of full membership of the international community, demonstrated wish to obtain de–jure independence are among them. The article outlines the underlying reasons, ways of emergence, and the existence of unrecog-

nized states; the basic approaches of their classification are described. Special attention is paid to the principle of territorial integrity and the right of self-determination of peoples. The political-legal collision of the principle of territorial integrity and the right of self-determination of peoples as one of the main grounds for the recognition of new states, the criteria of recognition of states are considered. It is mentioned out that existing sound theoretical developments in recognition, in particular theories and forms of recognition, cannot fully provide a consolidated position on recognition and the legal aspects associated with it. The article presents the urgent need for resolving the problems that currently exist in this institution and suggests elaborating formal criteria that will allow the world community (under specific conditions) to legitimize the newly created states, regulate and establish a single procedure of diplomatic recognition.

Keywords: *diplomatic recognition; theories and types of diplomatic recognition; unrecognized states; partially recognized states.*

 © Дзюба Я. А., Остафійчук О. Ю., 2020

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.3.17
УДК 340.155

Махаринець М. Є.,
аспірант кафедри історії держави та права Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1478-1306

СУБ'ЄКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН НА ВОЛИНІ У 20-30-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ

У статті досліджується механізм взаємодії суб'єктів реалізації земельної реформи, що проводилась на Волині у 20-30-х роках XX ст. Мета статті – встановити розподіл основних функцій та повноважень суб'єктів правового регулювання земельних відносин. Наукова новизна публікації полягає у дослідженні особливостей організації взаємодії суб'єктів правового регулювання земельних відносин, що проводили земельну реформу на Волині у міжвоєнний період.

Ключові слова: *сільське господарство; органи державної влади; приватна власність на землю; земельна ділянка.*

В статье исследуется механизм взаимодействия субъектов реализации земельной реформы, которая проводилась на Волыни в 20-30-х годах XX в. Цель статьи – установить основные функций и полномочия субъектов правового регулирования земельных отношений. Научная новизна публикации заключается в исследовании особенностей организации взаимодействия субъектов правового регулирования земельных отношений, которые проводили земельную реформу на Волыни в изучаемый период.

Ключевые слова: *сельское хозяйство; органы государственной власти; частная собственность на землю; земельный участок.*

Постановка проблеми. Творячи сучасне земельне право, українська держава та її суб'єкти законодавчої ініціативи мають брати до уваги не тільки попередню базу та специфічні риси характеру правосвідомості громадян, які сформувалися історично, але й світовий досвід реформування аграрної галузі. Правове регулювання включає в себе заходи не лише законодавчого, але й виконавчого та контролюючого характеру, що здійснюється державою через органи державної влади. Від вдалого вибору методів регулювання залежить ефективність реалізації реформи. Вивчення особливостей організації взаємодії суб'єктів правового регулювання земельних відносин польської держави, що проводили земельну реформу на Волині у міжвоєнний період дозволить визначити більш ефективні норми правового регулювання земельних відносин на сучасному етапі.

Постановка завдання. Встановити розподіл основних функцій та повноважень суб'єктів правового регулювання земельних відносин, їх мету та завдання в ході реалізації

© Махаринець М. Є., 2020

польської аграрної реформи, яка була запроваджена на Волині у 20–30-х роках XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним з функціями та повноваженнями суб'єктів правового регулювання земельних відносин, що проводили земельну реформу на Волині у міжвоєнний період, присвячені наукові дослідження таких вітчизняних та польських вчених, як Л. Алексієвець, І. Бойка, В. Виздрика, Ю. Бурдіна, Б. Гудь, Л. Зашкільняка, М. Лапи, В. Менджецького, М. Мещанковського, В. Мусяла та ін.

Виклад основного матеріалу. Аграрна реформа розглядалася у відновленій Польській державі як одна з ключових і першочергових. Її причини знаходились у соціально-економічній та політичній площині. Більшість населення країни проживало в селах і при цьому залишалось малоземельним, в той час, як земля концентрувалася у великих поміщицьких маєтках. Такий розподіл земельної власності неминуче вів до соціальної напруги в суспільстві, що на фоні сусідства з Радянською Росією, була вкрай небезпечною [1, с. 57].

Метою реформи польський уряд декларував за допомогою кардинальної перебудови економічного базису, передусім унаслідок правового регулювання нормами земельного права, створення на основі приватної власності різного типу і розміру селянських господарств, які б були економічно рентабельні і розвивалися на засадах ринкової економіки.

10 липня 1919 р. ухваливши проект «Основи земельної реформи», польський Законодавчий Сейм визначив основу реформи. Цей нормативно-правовий акт запланував щорічний примусовий викуп польською державою частини землі в господарствах, які перевищували встановлену норму: 60 га у промислових та приміських районах, 180 га у сільськогосподарських, 400 га у східних воєводствах(зокрема і на Волині) та Пруссії. Викуплені державою земельні наділи, поділялись на окремі ділянки (парцели) для створення нових селянських господарств.

Цей земельний законопроект, який ініціювали ліві партії, викликав серйозний опір правих сил польського сейму і був прийнятий з перевагою лише в один голос. Меншість вважала його порушенням засадничого права приватної власності. Окрім того, вказували противники змін, у руках поміщиків немає так багато землі, щоб реформа могла забезпечити всіх малоземельних і безземельних селян. Натомість поміщицьке господарство було на той час головним постачальником продовольчої продукції як у середині держави, так і на експорт. Зруйнувавши його, Польща, на думку правих сил, наражається на економічні проблеми. Якщо говорити про українські землі, то тут аргумент правих сил полягав у тому, що така земельна реформа може послабити «стан посідання» та економічну перевагу поляків на «східних кресах». Однак, економісти, пов'язані з ініціаторами реформи, стверджували, що вартість продукції з 1 га є вищою в інтенсивному селянському господарстві, ніж у більшості екстенсивних поміщицьких маєтках. Зріст заможності у селі, що мав стати наслідком земельної реформи, мав вплинути на збільшення споживання, а це в свою мало викликати розвиток промисловості та зростання інвестиційної активності [2, s. 266].

15 липня 1920 р. під час більшовицької інтервенції, польський Сейм ухвалив Закон про виконання земельної реформи. Цей закон передбачав парцеляцію маєтків, які мали більші розміри за встановлений максимум та відшкодування власникам 50% ринкової вартості землі [3, с. 92]. У вступі стверджувалося, що земельний устрій Польщі передусім повинен опиратися на сильних, здорових і здатних до ефективного виробництва селянських господарствах, що ґрунтуються на основі приватної власності різного типу і розміру.

Після прийняття Конституції 1921 р., земельні закони 1919 та 1920 рр., що передбачали примусову парцеляцію та викуп землі за 50% її ринкової вартості, суперечили суті конституційно гарантованому праву приватної власності. Це призвело до фактичної зупинки реалізації земельної реформи. За активної підтримки прем'єр-міністра В. Грабського 28 грудня 1925 р., Сеймом був схвалений новий земельний закон «Про виконання земельної реформи». Викуп позанормованої землі мав проходити за ринковою ціною в залежності від регіону. Передбачалося державна допомога для покупців землі у вигляді кредитів. Власник землі самостійно визначав, яка частина його майна має бути парцельована, а яка збережена ним, до встановленої законом норми [3, с. 93].

Реалізацією земельної реформи займалися два міністерства – земельної реформи і сільського господарства. Перед міністерством земельних реформ було поставлене завдання провести структурну перебудову галузі, перетворюючи нерентабельні, натуральні селянські господарства на самоокупні, економічно ефективні господарства. До завдань міністерств і підлеглих їм інституцій належали: парцеляція, комасація (об'єднання) земель, врегулювання сервітутів та фінансування реформи [4, s. 120]. Головним наслідком парцеляції мала бути ліквідація малоземелля і господарств, земельні ділянки яких розкидані у різних місцях. Для досягнення цієї мети передбачалися парцеляція теренів, які називалися «запасом землі» і складалася з державних земель, маєтків «мертвої руки», церковної власності земель державних установ. Законодавці застерігали, що у випадку невиконання плану його належить скоригувати в наступному році. Парцеляційний план, який визначав площу землі, призначеної до розпарцелювання, в окремих повітах встановлювала Рада Міністрів на запит міністра сільського господарства та аграрних реформ.

Земельний закон «Про виконання земельної реформи», прийнятий у 1925 р., мав доволі загальний характер і потребував доопрацювання – необхідно було розв'язати низку правових питань, які стосувались комасації, врегулювання сервітутів та інше. Міністерство реформ на чолі з В. Станєвичем протягом 1926–1930 рр. розробило низку проектів постанов, більшість з яких було видано у вигляді указів (декретів). У зв'язку з прийняттям нових законодавчих актів у земельному законодавстві з'явилась потреба в систематизації та доповненні існуючих норм.

У 1927 р. було створено Комісію по впорядкуванню аграрного законодавства. Завданням аграрної Комісії було опрацювання і впорядкування правових норм з аграрних

© Махаринець М. Є., 2020

питань. В окремих районах Польщі були створені комісії, перед якими було поставлено завдання впорядкувати місцеве законодавства. Метою комісії, що була створена у Волинському воєводстві була систематизація нормативно-правових актів східних земель щодо земельних питань, де особливо вирізнялися питання військового осадництва. Загалом комісії покращили функціонування міністерства реформ в сфері кодифікаційної діяльності – їх починання призвели до опрацювання і внесення на розгляд Ради Міністрів низки проектів законів [4, s. 125-126].

У 1927 р. як дорадчий орган була створена Консультативна земельна комісія, яку очолив Ю. Понятовський. Вона надавала висновки щодо проектів нормативних актів стосовно розвитку лісів, що знаходились не у державній власності, встановлення принципів оцінки землі, що примусово викуплялася в межах земельної реформи, змін в законі про об'єднання ґрунтів, регулювання торгівлі землею і обмеження поділу земельних ділянок.

Серед різного роду комісій, особливу увагу слід звернути на Раду по покращенню сільськогосподарської системи, що була створена в тому ж році. Ради по покращенню сільськогосподарської системи, були створені як консультативно-дорадчі органи та обговорювали плани, звіти з питань діяльності земельних установ, складали висновки щодо проектів законів та розпоряджень, підготовлених міністерством, розглядали плани виконання земельної реформи. При міністерстві реформ було створено також Головну раду, яку очолював міністр земельних реформ, а у кожному воєводстві – створено Раду воєводства, що очолював воєвода [4, s. 127].

Керівництво та нагляд за належним виконанням аграрної реформи належали до завдань Головного земельного управління. У питаннях, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом, Головне земельне управління діяло у співпраці з міністерством сільського господарства та державного майна. Також була створена Головна Земельна комісія. Виконавчі функції у справах земельної реформи, якою опікувалось Головне земельне управління, виконували Окружні земельні управління. Низовими ланками були повітові земельні управління та ґмінні земельні комісії, які відповідали за проведення реформи на своїх територіях [5, s. 461]. Викупом земельних ділянок у власників займалися повітові і окружні адміністративні установи [6, s. 32]. Через ці ж державні органи селяни могли купувати землю під час парцеляції. На Волині у 1934 р. був створений орган, що відповідала за реалізацію аграрної реформи – Волинська сільськогосподарська палата.

Поруч з державною парцеляцією відбувалась і приватна, ініціаторами котрої виступали в першу чергу землевласники, що потребували коштів для відбудови господарств після Першої світової війни. Приватну парцеляцію проводили також парцеляційні спілки та банки під контролем державних земельних управлінь. Проведення приватної парцеляції було пов'язано з багатьма проблемами, які виникали з браку врегулювання права власності земельних ділянок, що були набуті. Це ускладнювало діяльність новоутворених господарств, зокрема вони не могли

претендувати на отримання кредитів. Виникали суперечки між сторонами, що укладали договір, які стосувались передусім ціни на землю або браку зацікавленості зі сторони власників в завершенні процесу парцеляції. Причиною цього був той факт, що взята за землю оплата тільки частково покривала борги парцельованого господарства, які мав власник. Тому набагато вигідніше було купувати ділянки землі з державного фонду, але таких було мало.

Право на проведення парцеляції мав і Державний земельний банк, який розпочав парцеляції з 1924 р. Його діяльність полягала в накопиченні землі, створеної шляхом придбання земельних маєтків [7, с. 74–75]. До 1926 р. парцеляція, яку проводив банк полягала в основному в продажі запасів землі з попередніх років. У наступний період аграрна діяльність банку значно пожвавилась – було встановлено процедуру опрацювання парцеляції, окреслено засади державної кредитної допомоги для нових власників ділянок, засновано фонд оплати та кредиту. Незважаючи на це, частка банку в загальному парцеляційному процесі була пропорційно мала. В 1926–1930 рр. це близько 39,3 тис. га, що в порівнянні з іншими типами парцеляції, становило 4% [8, s. 63].

У 1926–1930 рр. парцеляційні плани були виконані. Пік парцеляційного руху припадає на 1926–1928 рр. Надалі світова економічна криза загальмувала парцеляційний процес, який відновився лише з 1936 р. Така динаміка повністю відповідала урядовій концепції аграрних перетворень, де засадничою основою визначалась добровільність, а найважливішим регулятором ринку виступала кон'юктура. Найінтенсивніший парцеляційний рух розвинувся саме у східних воєводствах. Протягом 1921–1938 рр. на Волині було розпарцельовано 335889 га землі.

Суттєвою проблемою аграрного сектору Польщі міжвоєнного періоду було те, що земельна власність одного господаря часто була розпорошена на декілька ділянок. Це було серйозною перепоною для інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. У ході комасації (об'єднанні земель) кожен селянин одержував взамін за належні йому парцели скомасовану частину ґрунту тієї самої вартості. Якщо вартість ґрунтів перед перетворенням і після них була різною, польський уряд компенсував різницю власнику. Об'єднання земель відбувалося на добровільній основі. Селянам, що прагнули об'єднати свої земельні наділи, необхідно було подати відповідне прохання до повітового земельного уряду. Ці установи готували плани комасації та складали перелік учасників, які затверджувалися Окружною земельною комісією. До плану комасації входила карта земель, планування шляхів сполучення і під'їздів, відведення місць під громадські споруди, об'єкти господарського призначення (кар'єри, копальні) тощо. Це мало позитивно вплинути на загальний благоустрій сіл. Процес комасації був платним – фінансування відбувалося як з боку селянина, так і влади. Селяни здійснювали оплату землемірних робіт залежно від площі землі. Якщо селянин не мав коштів на проведення об'єднання земельних ділянок, то Державний сільськогосподарський банк міг надати кредит. Також із Оборотного фонду аграрної реформи

виділялися кошти на оплату вимірювального та контролюючого персоналу [9, с. 128]. У 1928–1937 рр. комасація на Волині охопило близько 750000 га в 690 селах, а в 1938 р. комасаційні роботи тривали ще в 230 селах. Однак об'єднання земельних ділянок вимагало ще 900 сіл та 740 000 га [10, s. 53].

Загалом, комасація на Волині проходила повільно. Дослідники серед основних причин, вказують на наявність анклавів державних земель, що врізались у селянські землі і це значно ускладнювало процес об'єднання ґрунтів. Цей процес утруднювався відсутністю документів на земельні ділянки у селян та браком кваліфікованого технічного персоналу. В цілому у Волинському воєводстві реорганізацією земельного устрою займались 199 особи, з яких із відповідною кваліфікацією було лише 63 фахівці, 35 практикантів та 96 землевпорядників без фахової підготовки [11, арк. 8]. Волинська адміністрація складну кадрову ситуацію у воєводстві порівняно з іншими регіонами Польщі пояснювала низькою оплатою праці персоналу при доволі складних виробничих та побутових умовах [9, с. 130].

Ще одним напрямком реформи була ліквідація сервітутів, започаткована ще в 1920 р., але почала широко проводитись тільки з 1926 р. Це регулювалося розпорядженням Президента від лютого 1927 р. Як і в випадку парцеляцій, ліквідація сервітутів могла відбуватися як приватна домовленість селян з власником землі так і примусово. В 1926–1930 рр. сервітутів ліквідовано в 153,5 тис. господарств, які отримали за це еквівалент землі 426,6 тис. га. Усього за період 1921–1939 рр. сервітути у Волинському воєводстві були ліквідовані на площі 77,992 га. Основна форма сервітутів становили пасовища у поліській зоні. У середньому по воєводству із цієї площі великі власники втратили 1/4 частину землі (близько 20 тис.га).

З 1927 р., коли було видане розпорядження президента Польщі про ліквідацію сервітутів, у деяких східних воєводствах, в тому числі й у Волинському, акція відбувалася примусово, але це дозволило проведення комасації на теренах, обтяжених сервітутами. На думку дослідників, розпорядження 1927 р., яке санкціонувало примусову ліквідацію сервітутів, завдало шкоди інтересам малоземельних селян, для яких сервітути часто були джерелом безкоштовного хмизу для палива. Селяни противилися ліквідації сервітутів, оскільки часто взамін вони отримували невеликі й малоцінні наділи землі [4, s. 135]. Процес ліквідації сервітутів надав можливість великим господарствам зробити своє виробництво більш ефективним. У ході ліквідації сервітутів зменшувались не тільки приватні земельні володіння, але й державні, у першу чергу це стосувалось державних лісів.

Регулювання правовідносин у сільському господарстві потребувало від польської держави значних коштів. Тому законодавці передбачили фінансову допомогу для малозабезпечених господарств. Джерелами фінансування реформи були державний бюджет, фонд аграрної реформи, надходження від рент, а також погашення кредитів з фондів допомоги. Основним джерелом фінансування земельної реформи був бюджет міністерства реформи. У 1926–1931 рр. з цією метою було видано

351 705 млн. злотих. Державний земельний банк надавав довготривалі кредити на викуп землі. Одним з елементів фінансування була емісія державних облігацій. Кредити Державного земельного банку поширювалися на великі і середні господарства та робітників, які працювали в сільському господарстві. Їм надавалися кредити на закупку землі з парцеляції та на комасацію земельних ділянок і меліорацію [4, s. 137–138].

Висновки. В умовах аграрних трансформацій, що відбувалися на Волині у 20–30-х роках XX ст., у результаті проведення польським урядом земельної реформи ключове значення набуває діяльність суб'єктів правового регулювання земельних відносин, їх взаємодія та ефективність. Адже правове регулювання включає в себе заходи не лише законодавчого, але й виконавчого та контролюючого характеру, що здійснюються державою через органи державної влади. В ході проведення польським урядом земельної реформи ключове значення набула діяльність суб'єктів правового регулювання земельних відносин, їх взаємодія та ефективність. Була створена правова та інституційна база, сформована система державного управління земельними ресурсами, суб'єкти регулювання земельних правовідносин діяли в межах своїх повноважень. Аграрна реформа та політика польського уряду з цього питання мала певні здобутки, але вона не стала успішною. Мету, яку ставив перед собою польський уряд – створення на основі приватної власності різного типу селянських господарств, які б були економічно рентабельні та стали домінуючими в аграрному секторі – виконати не вдалось. Земельна реформа не змогла розв'язати головної проблеми волинського селянства – земельного дефіциту в регіоні зокрема, так як і в цілому по країні. Недосконалість нормативно-правової бази та методів правового регулювання, недостатня фінансова підтримка з боку польської держави, відірваність аграрних перетворень від реформування в інших галузях економічної системи і в першу чергу промисловості, світова економічна криза не дозволили отримати ефективний результат.

Список використаних джерел

1. Романишин Н. Причини та наслідки аграрної реформи у міжвоєнній Польщі. *Україна – Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат:* зб. наукових праць II міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 14–15 травня 2020 р. Київ : «Міленіум», 2020. С. 57–59.

2. Jezerski A., Leszczynska C. (1999). Historia gospodarcza Polski. Warszawa : Key Text. 560 s.

3. Романишин Н. Земельна реформа в Другій Речі Посполитій: шляхи реалізації та наслідки. *«Проблеми гуманітарних наук».* Серія: Історія., Вип. 3 (45). Дрогобич. 2020. С. 87–100. DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203983.

4. Małgorzata Łapa. Problemy przebudowy strukturalnej rolnictwa polskiego w latach 1926–1930. Program agrarny Witolda Staniewicza. *Acta universitatis Lodziensis. Folia historica* 66, 1999. S. 119–140.

5. Ustawa z dn. 6 lipca 1920 r. o organizacji urzędów ziemskich. (1920). Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 70 (461), 1222–1229.

© Махаринець М. Є., 2020

6. Monika Cepil, Tomasz Figlus. Parcelacja wsi w okresie międzywojennym i jej reperkusje osadnicze na przykładzie folwarków Orzeszków, Wielenin i Zieleń. *Biuletyn uniejowski*. Tom 7. 2018. S. 29–45.

7. Шкуратенко О. В., Єрмак В. В. Польська аграрна реформа на західноукраїнських землях у 20-х рр. XX ст. *Україна – Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат*: зб. наукових праць II міжнародної наук.-практ. Конференції. Київ, 14–15 травня 2020 р. Київ : «Міленіум», 2020. С. 74–77.

8. Nowak M. Państwowy Bank Rolny w Drugiej Rzeczypospolitej. Kraków: Secesja, 1988. 122 s.

9. Никитюк Т. Л., Баула О. В. Господарський досвід проведення аграрних перетворень (зцілення земель) у Волинському регіоні у 1919–1939 роках. *Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія».* Збірник наукових праць. Луцький НТУ. Випуск 11 (44). Луцьк, 2014. С.122–132.

10. Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemien cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. Wroclaw–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódz, 1988. 202 s.

11. Державний Архів Волинської Області. Фонд 46. Оп. 4. Спр. 380. Ар.82.

References

Romanishin, N. (2020). Prichini ta naslidki agrarnoyi reformi u mizhvoyennij Polshi. *Ukrayina – Polsha: strategichne partnerstvo v sistemi geopolitichnih koordinat:* Zb. naukovih prac II mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kiyiv, 14 –15 travnya 2020 r. Kiyiv: «Milenium», 57-59 [in Ukranian].

Jezerski A., Leszczynska C. (1999). *Historia gospodarcza Polski.* Warszawa: Key Text.

Romanishin, N. (2020). Zemelna reforma v Drugij Rechi Pospolitij: shlyahi realizaciyi ta naslidki. *«Problemi gumanitarnih nauk».* Seriya: Istoriya., Vip. 3 (45). Drogobich, 87–100. DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203983 [in Ukranian].

Malgorzata, Lapa. (1999). Problemy przebudowy strukturalnej rolnictwa polskiego w latach 1926–1930. Program agrarny Witolda Staniewicza. *Acta universitatis Lodziensis*. Folia historica 66, 119–140.

Monika, Cepil, Tomasz, Figlus. (2018). Parcelacja wsi w okresie miedzywojennym i jej reperkusje osadnicze na przykladzie folwarkow Orzeszkow, Wielenin i Zielen. *Biuletyn uniejowski*, 7, 29–45.

Shkuratenko, O. V., Yermak, V. V. Polska agrarna reforma na zahidnoukrayinskih zemlyah u 20-h rr. HH st. *Ukrayina – Polsha: strategichne partnerstvo v sistemi geopolitichnih koordinat: zb. naukovih prac II mizhnarodnoyi nauk.-prakt. Konferenciyi*. Kiyiv, 14–15 travnya 2020 r. Kiyiv: «Milenium», 2020, 74-77 [in Ukranian].

Nowak, M. (1988). *Panstwowy Bank Rolny w Drugiej Rzeczypospolitej.* Krakow: Secesja.

Nikityuk T. L., Baula O. V. (2014). Gospodarskij dosvid provedennya agrarnih peretvoren (zcilennya zemel) u Volinskomu regioni u 1919–1939 rokah. *Ekonomichni nauki. Seriya «Ekonomichna teoriya ta ekonomichna istoriya». Zbirnik naukovih prac. Luckij NTU. Vipusk 11 (44*). Luck, 122-132 [in Ukranian].

Mędrzecki, W. (1988). *Województwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemien cywilizacyjnych, społecznych i politycznych.* Wroclaw–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódz.

M. Makharynets, *Postgraduate Student of the Department of History of State and Law of the National Academy of Internal Affairs*
ORCID: 0000-0003-1478-1306

Subjects of legal regulation of land relations in Volyn in the 20 – 30 years of XX century

In the provisions of the legal article is researched a mechanism of correlation of subjects of realisation of law reform, which was conducted in Volyn in the 20-30 years of XX century by Poland.

Aim of the article is to establish main functions and authorities of subjects of the legal regulation of land relations. Also their goals and tasks on the course of realisation of Polish agrarian reform in Volyn in the 20-30 years of XX century.

Scientific novelty of the article is research on peculiarities of organisation of correlation between subjects of legal regulation of land relations, that were leading land reform in the interwar period in Volyn.

Conclusions. On the conditions of the agrarian transformation that occurred in Volyn in the 20-30 years of XX century in the course of conducting an agrarian reform by Polish government, activity of the subjects of legal regulations, their correlation and effectiveness had begun to be the key element. Legal and institutional base was established, formed a system of State government of land resources, subjects of the regulation were performing their duties on the frames of their authorities. But, non perfection of legal basis as well as of the methods of legal regulations, not enough financial aid from Polish state, separability of agrarian transformations from other reforms of the economical system, on the first place from industries, world economic crisis, all these factors didn't allow to achieve the desired result.

Keywords: *agriculture; body of state authority; private land property; land plot.*

© Махаринець М. Є., 2020

ЗАРУБІЖНА ПЕНІТЕНЦІАРИСТИКА

Frantishek Vlach,
Director of the Prison Service Academy of the Czech Republic

THE CZECH PRISON SERVICE ACADEMY

The Academy of the Prison Service of the Czech Republic has been a partner of the Institute of Criminal-Executive Service of Ukraine since 2016. In 2020, the Czech Prison Service Academy (the Academy) celebrates the 20th anniversary of its operation of the present building in Máchova Street, Stráž pod Ralskem. The Academy would like to present its activities to the readers of the Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine.

Overview of the Prison Service of the Czech Republic. The Czech Prison Service is under the authority of the Ministry of Justice. The Prison Service cooperates with the Probation and Mediation Service of the Czech Republic, but they are independent organizations.

There are 35 prisons with the population of approximately 20.000 inmates. The tasks of the Prison Service are to ensure pre-trial detention and execution of sentence; to run two preventive detention facilities; to maintain law and order in the buildings of courts and the Ministry of Justice; and to provide escorts between prisons, to courts and to hospitals.

According to the law, the Czech prison staff is formed by two subgroups. The ratio is about two thirds of uniformed staff members (directors and their first deputies, prison guards in direct contact with prisoners, perimeter security officers, prevention officers, escort officers, K-unit members) and one third of civilians (psychologists, social workers, pedagogues, educators, medical staff, chaplains, administrative and support staff). The total number of staff is over 11.000, out of them about 1.000 Judicial Guards serve at judicial premises.

Basic information about the Academy. The Academy is the only prison staff training centre in the Czech Republic (Figure 1). It is located at the border with Poland and with Germany in a little town of Stráž pod Ralskem (about 100 km from Prague).

Figure 1 Prison Service Academy in Stráž pod Ralskem

History of Czech Prison Staff Training. The history dates back to 1960 when new prison officers were trained in three-month courses. Since then, the school for prison staff has changed its residence; governing body; system of education; and its name several times.

© Frantishek Vlach, 2020

The predecessor of the present institution is considered the vocational school founded by the then Minister of Justice of the former Czechoslovak Republic in Ostrov nad Ohří (close to Karlovy Vary) in 1970. The Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners of 1957 were implemented in the professional training and the study programme was based on penology and criminology. Initial course for cadets lasted seven weeks and in addition to physical and combat training it covered other subjects, such as education in corrections, psychology and pedagogy basics. A four-year study programme for future correctional educators was completed by a state leaving exam. The statistics show that between 1970 and 1980, over 4.700 new officers (out of them 350 women) passed the initial courses; and between 1970 and 1994, the number of the graduates from the secondary school programme reached 560.

In 1975, the school became a branch unit of the then Warrant Officers´ School of the National Security Corps (Sbor nápravné výchovy) residing in Brno. Between 1982 and 1992 the branch occupied a six-floor accommodation and administration building and a school building. Over 2.800 new prison officers (out of them 270 women) completed the training between 1982 and 1989.

The Prison Service and Judicial Guard of the Czech Republic Act No. 555/1992 reformulated and newly stated the status of penitentiary personnel. In 1992, the then Minister of Justice renamed the school into the Institute of Education of the Prison Service. The base of the present system of education was laid. The length of initial courses varied according to the positions; courses for uniformed staff members took 16 weeks including a four-week practical training at selected prisons. The last state leaving exam at the secondary school programme was held in 1994.

In September 1994, a new Institute of Education branch was established in Stráž pod Ralskem and three classes for 90 new civilian staff members were opened. Another branch was opened in Kroměříž (Moravia) in 1996 and it finished its operation in 2006.

Since 1st November 1996, the Institute of Education was settled solely in Stráž pod Ralskem. However, the conditions were rather poor. Teachers´ offices were in the students´ hostel and theoretical lessons were held in a former nursery school. The Institute lacked the space for practical training.

Finally, two buildings opposite Stráž pod Ralskem Prison were purchased. They were interconnected by a central round part. The construction of a new school building began in autumn 1998.

The facility ceremonial inauguration took place on 31st August 2000. This year (2020), it has been 20 years since the building opening.

The Academy got its present name in 2013 and in 2016 it celebrated the 20th anniversary of the establishment of the prison staff training centre in Stráž pod Ralskem.

The statistics show the efficiency of the Academy training: Between 1970 and 1994, nearly 5.000 staff members completed educational programmes. Between 2000 and 2019, over 50.000 persons attended courses organized by the Academy.

The number of participants within the educational activities reached 3 776 in 2019. Out of them 623 new

uniformed staff attended Type A Initial Course and nearly 500 new treatment specialists completed their initial training. It is not unusual that there are over 300 persons in the Academy on one day. The average number of lessons a teacher delivered in 2019 was 600.

The Present Institution. Main Tasks.

The main tasks of the Academy do not differ from the tasks of any similar institution in Europe. It provides initial courses for new staff; it offers various specialized courses for prison practitioners; it organizes professional meetings, seminars and conferences; and it is also involved in scientific and research activities especially in the field of penal history. The Probation and Mediation Service, the Police and the Trade Unions use the learning spaces and the accommodation facilities for their activities.

Accommodation

To accommodate the attendees of initial courses, the Academy runs a hostel with 300 beds. A hotel with 175 beds is available to the participants of specialized courses, meetings, study visits and conferences.

Staff. The Academy is managed by the director and two deputies. Four departments – Education, Finance, Logistics and IT – are managed by the respective leaders. The total number of the Academy staff is 51. Two thirds of them are civilians. They are administrative and logistics staff and 6 civilian teachers. Uniformed managers and 14 uniformed teachers make one third of the staff members.

In addition to the premises in Stráž pod Ralskem, the Academy operates a detached unit of History and Documentation of the Czech Penitentiary System in Prague. Apart from other tasks, the unit is responsible for the Czech penitentiary museum at Prague Pankrác Remand Prison. Three researchers are developing a very fruitful cooperation in the field of penal history with their French, Lower-Saxon and Slovak partners.

Conditions for Education and Training. The school areas include an auditorium with 90 seats; 11 standard classrooms for theoretical lessons with the capacity of 24 students each; and one large and two small PC classrooms. Four classrooms for groups of 15 students are basically used for theoretical and practical final exams that succeed initial courses.

Practical training takes place in specialized areas. A multipurpose room has capacity for 80 persons and it is suitable not only for lectures but also for some specific training such as the use of the means of restraint. It is also appropriate for round-table meetings or conference receptions. A simulation cell, a simulation prison/court entrance, a DO-JO for self-defence training, a shooting training classroom and language classrooms are very important. In 2016, a former kindergarten located opposite to the Academy was purchased and it is undergoing a thorough reconstruction. There will be a simulation centre for practical training in the future.

A permanent exhibition of illegal objects detected in Czech prisons is situated in the Academy as well. A library is opened not only to the prison staff but also to the general public. Sport activities, standard drill, marching or intervention techniques are carried out outdoor. A fitness room is open for students and teachers.

 © F. Vlach, 2020

Figure 2 Auditorium

Figure 3 Multipurpose Room

Figure 4 Large PC Classroom

Figure 5 Permanent Exhigition of Illegal Objects

Figure 6 Simulation Room I

Figure 7 Simulation Room II

Initial Training. Initial courses held at the Academy can be divided into three main types according to the recruits´ future assignments. New uniformed staff attend Type A Initial Course. The training takes 13 weeks. Type B Initial Course addresses the needs of new treatment specialists. The initial course for psychologists, social workers, special pedagogues, educators and vocational training teachers lasts 7 weeks. One-day initial seminars for administrative and support staff are organized at prisons.

Successful students of Type A and Type B courses receive certificates at a ceremonial graduation meeting.

At the end of their probationary (orientation) employment period that lasts three years, uniformed staff are invited to a short revision course and pass the professional exam. Only then they receive the unlimited contract.

Staff Enhancement Opportunities. To address prison staff's professional enhancement, the Academy opens a number of specialized courses for different groups of practitioners every year. The contents and duration of the courses vary according to the needs of the specific staff. Specialized courses for psychologists; social-psychological training courses; complementary courses on pedagogy; courses on mediation techniques for social workers; or courses focused on procedures of security checks at entrances to judicial buildings illustrate the fields the courses may focus on.

Conferences. A number of professional meetings and conferences take place at the Academy every year. The most significant conference is considered the Penology Days Conference. It is attended by a hundred of prison professionals as well as probation officers, scientists, representatives of Czech universities, NGOs and other guests. In September 2019, the 7th Penology Days Conference was held.

Innovative Programmes and Modern Handbooks. Innovative educational programmes and modern manuals are developed by the teachers. English seminars for penitentiary practice and workshops on penitentiary Polish are unique staff training programmes in Europe. They combine progressive methods and specific approaches to effectively develop selected staff´s professional communication in foreign languages. In a relatively short period with not too much effort, the participants are ready to take part in meetings with their partners from abroad. International professional English seminars are open to foreign prison professionals and some of them are facilitated by distinguished experts like Doug Dretke, Executive Director of Correctional Management Institute of Texas, Sam Houston State University; Raluca Stuparu, International Relations Department Executive Member, Romanian Prison Administration; or Jacek Matrejek, former Polish Prison Director; to name just a few.

Activities in the international penitentiary field. The Academy has concluded bilateral agreements with prison staff training centres in Ukraine, Slovakia, Poland, Lower Saxony, France, Romania and Latvia. A system of exchange study visits has been brought into practice. Every year, about 10 foreign delegations visit the Academy. Teachers and other staff members participate in about 10 study visits or international conferences abroad.

The Academy joined EPTA (the European Penitentiary Training Association) in 2016. The Academy Director introduced the Institute of Criminal-Executive Service of Ukraine to the EPTA members and supported its formal admission to the network, which took place a year later. The partner organization representatives meet at EPTA conferences once a year.

Yevgen Barash, Head of the Institute of the Criminal-Executive Service, major-general of internal service, Doctor in Law, Associate Professor, Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine, visited the Academy in 2016; the Academy Director paid a

 © F. Vlach, 2020

working visit to Kiev in 2017. The Czech delegation was led by Deputy Director General Brig. Gen. Simon Michailidis.

The communication between the Ukrainian and the Czech educational facilities is professional but also open and friendly.

References

RAK R. (2019). *Vehicle Identification Number – anatomy of error occurance,* MEIE 2019, 2nd International Conference on Mechanical, Electric and Industrial Engineering, Conference Proceedings, 25-27 May 2019, Hangzhou, China, published on line, 2 September 2019, Journal of Physics: Conference Series (IOP Publishing: JPCS), Volume 1303 (2019), doi:10.1088/1742-6596/1303/1/012146.

KOLITSCHOVA, P, KERBIC P, RAK, R. (2018) Forensic and technical aspects of vehicle identification labels 11th International Scientific and Technical Conference on Automative Safety, Casta Papernicka, Slovakia, Apr 18-20, 2018. Proceedings Paper IEEE Xplore, INSPEC Accession Number: 17823676, DOI: 10.1109/AUTOSAFE.2018.8373340.

KOPENCOVA, D. (2020). Secondary education with security focus. INTED 2020 Proceedings, pp. 2477-2481. 14th International Technology, Education and Technology and Development Conference. 2nd-4th March, 2020, Valencia, Spain. ISBN: 978-84-09-17939-8, ISSN: 2340-1079, DOI: 10.21125/inted.2020.0755.

RAK, R., KOPENCOVA, D. (2020). Actual Issues of Modern Digital Vehicle Forensic. *Internet of Things and Cloud Computing.* Vol. 8, No. 1, 2020, pp. 12-16. doi: 10.11648/j.iotcc.20200801.13

VLACH, F. (2019). Analyse of the project results in the Czech Prison Service Staff in Public awareness about the importance of wellness for human life. Prague: College of PE and Sport Palestra, pp. 85-98.

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи:** постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською, російською (два–три речення) й англійською (на одну сторінку) мовами разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською, російською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, електронна адреса для листування та погодження деталей публікації, ORCID ID.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела **відповідає автор.**

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements:** formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

The abstract should be submitted in Ukrainian, Russian (two or three sentences), in English (one page) together with keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian, Russian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication, ORCID ID.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible.**

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Кириченко В. Є.,
ІДЕЇ, ЩО ПРАВЛЯТЬ СВІТОМ – ВЕЛИКА ХАРТІЯ ВОЛЬНОСТЕЙ **5**

Самойленко О. О.,
ПРИТУЛКИ ДЛЯ АРЕШТАНТСЬКИХ ДІТЕЙ У КИЄВІ НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ **13**

Сокальська О. В.,
НЕКРИТИЧНЕ ЦИТУВАННЯ ТА ВІДВЕРТИЙ ПЛАГІАТ В ІСТОРИКО-ТЮРМОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ (ЧИ ЗАПРОВАДЖУВАВ І НІКЕЙСЬКИЙ СОБОР ІНСТИТУТ PROCURATORES PAUPERUM?) **24**

Шкуратенко О. В.,
ПОНЯТТЯ, РОЗВИТОК, ЕТИМОЛОГІЯ ЖАРГОНУ КРИМІНАЛЬНОГО ТА ЙОГО МІСЦЕ В СУБКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ) **37**

Матвєєва Л. Г.,
МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ **48**

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Подорожна Т., Котуха О.,
СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ОСНОВА КОНЦЕПТУ «ПРАВА ЛЮДИНИ» **60**

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Шкарупа К. В.,
РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ **69**

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Денисов С.Ф., Пузиревський М. В.,
ІДЕЇ ПРОФЕСОРА М. П. ЧУБИНСЬКОГО ПРО ІСТОРИЧНИЙ (ГЕНЕТИЧНИЙ) МЕТОД І НАСТУПНІСТЬ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ **78**

Колб О. Г., Колб Р. О.,
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ НЕУЗГОДЖЕНОСТІ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – ОДНА ІЗ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ **90**

Почанська О. С.,
ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ **98**

Сіроткіна М.,
ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ АВСТРІЇ, ФРН ТА ШВЕЙЦАРІЇ **106**

Ягунов Д. В.,
SEX OFFENDERS У ПОЛІТИЦІ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ: ДО ПИТАННЯ ПРО РЕАКТУАЛІЗАЦІЮ КОНЦЕПЦІЇ НЕБЕЗПЕЧНОГО СТАНУ ОСОБИ **115**

Герасименко М. М.,
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ГЕНОЦИДУ **130**

Попельнюк Т. В.,
ПРО ДІАЛЕКТИЧНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ВЗАЄМООБУМОВЛЕНІСТЬ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ **137**

СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Смирнова-Бартенєва В. В.,
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ПРИ ВИКОНАННІ СУДОВИХ РІШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ **145**

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

Дзюба Я. А., Остафійчук О. Ю.,
НЕВИЗНАНІ ДЕРЖАВИ СУЧАСНОГО СВІТУ: ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАННЯ І ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ **152**

Махаринець М. Є.,
СУБ'ЄКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН НА ВОЛИНІ У 20-30-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ **163**

ЗАРУБІЖНА ПЕНІТЕНЦІАРИСТИКА

F. Vlach,
THE CZECH PRISON SERVICE ACADEMY **172**

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

V. Kyrychenko,
IDEAS THAT RULE THE WORLD – MAGNA CARTA **11**
O. Samoilenko,
SHELTERS FOR PRISONERS' CHILDREN IN KYIV OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY **23**
O. Sokalska,
UNCRITICAL CITATIONS AND OUTRIGHT PLAGIARISM IN THE HISTORY OF PRISONS STUDIES (DID THE FIRST COUNCIL OF NICAEA INTRODUCE THE INSTITUTE OF PROCURATORES PAUPERUM?) **35**
O. Shkuratenko,
DEFINITION, DEVELOPMENT, ETYMOLOGY OF CRIMINAL JARGON AND ITS PLACE IN SUBCULTURAL AREA (HISTORICAL AND LEGAL ASPECT) **47**
L. Matvieieva,
INTERNATIONAL AND EUROPEAN PROTECTION STANDARDS OF THE RIGHTS OF VULNERABLE GROUPS OF POPULATION **59**

CONSTITUTIONAL LAW. MUNICIPAL LAW

T. Podorozhna, O. Kotuha,
SOCIAL COMPETENCE AS BASIS OF THE CONCEPT OF "HUMAN RIGHTS" **68**

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

K. Shkarupa,
DEVELOPMENT OF DOMESTIC LEGISLATION IN THE FIELD OF EXTERNAL LABOR MIGRATION **77**

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

S. Denysov, M. Puzyrevskyi,
THE IDEAS OF PROFESSOR MIKHAIL CHUBYNSKYI ON THE HISTORICAL (GENETIC) METHOD AND FOLLOW-UP IN CRIMINAL LEGAL RESEARCH AT THE END OF XIX – EARLY OF XX CENTURY **89**
A. Kolb, **R. Kolb**,
LEGAL INCONSISTENCIES AND CONTRADICTIONS OF INFORMATION ACTIVITY – ONE OF THE THREATS TO NATIONAL SECURITY OF UKRAINE **96**

O. Pochanska,
CONCEPT, CONTENT AND FUNCTIONS OF MODERN INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS OF CITIZENS SENTENCED TO IMPRISONMENT **105**
M. Sirotkina,
APPLICATION OF THE MEDIATION PROCEDURE IN THE CRIMINAL PROCESS OF AUSTRIA, GERMANY AND SWITZERLAND **113**
D. Yagunov,
SEX OFFENDERS IN THE SOCIAL CONTROL POLICY: CONCERNING THE ISSUE OF RE-ACTUALIZATION OF THE CONCEPT OF A DANGEROUS INDIVIDUAL **128**
M. Gerasymenk,
SOME ASPECTS OF CRIMINAL PROSECUTION FOR GENOCIDE **135**
T. Popelnyuk,
ABOUT DIALECTICAL INTERCONNECTION AND INTERDEPENDENCE STRUCTURAL ELEMENTS OF CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS CRIMES COMMITTED IN THE EXECUTION OF PUNISHMENT OF UKRAINE **144**

JUDICIAL SYSTEM; PROSECUTOR'S OFFICE AND ADVOCACY

V. Smyrnova-Bartenieva,
SOME QUESTIONS OF THE PROSECUTOR'S ACTIVITY IN THE ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS RELATED TO THE APPLICATION OF FORCED MEASURES OF A MEDICAL NATURE **150**

YOUNG SCIENTIST PLATFORM

Y. Dzyuba, O. Ostafijchyk,
UNRECOGNIZED STATES OF THE MODERN WORLD: PROBLEMS OF INTERNATIONAL LEGAL RECOGNITION AND WAYS TO OVERCOME THEM **161**
M. Makharynets,
SUBJECTS OF LEGAL REGULATION OF LAND RELATIONS IN VOLYN IN THE 20 – 30 YEARS OF XX CENTURY **171**

FOREIGN PENITENTIARY EXPERIENCE

F. Vlach,
THE CZECH PRISON SERVICE ACADEMY **172**

ЖУРНАЛ

JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ № 3(13)/ 2020

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE № 3(13)/ 2020

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Сокальська О. В.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.
Технічний керівник
Кандиба Ю. А.

Надруковано з готових,
редагованих макетів
в друкарні
ФОП «Кандиба Т. П.»

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 5263
від 20.12.2016.

м. Бровари
вул. Незалежності, 16
e-mail: dizl8@ukr.net
тел.: (067) 231-02-86
(099) 912-31-22
(099) 120-25-24

Підписано до друку 16.10.2020.
Формат 60х84/8.
Папір офсетнии .
Ум. друк. арк. 20,46
Наклад. 120 прим.
Зам. № 0000